

Geografické štúdie

Zborník Katedry geografie a geológie

Fakulta prírodných vied
Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici

Nr. 15

2022

FAKULTA PRÍRODNÝCH
VIED UNIVERZITY
MATEJA BELA

GEOGRAFICKÉ ŠTÚDIE Nr. 15

RECENZOVANÝ VEDECKÝ ZBORNÍK
KATEDRY GEOGRAFIE A GEOLÓGIE
FAKULTY PRÍRODNÝCH VIED
UNIVERZITY MATEJA BELA V BANSKEJ BYSTRICI

Editor: RNDr. Martina Škodová, PhD.
Návrh obálky: Ing. arch. Barbora Menšíková

© BELIANUM, vydavateľstvo UMB v Banskej Bystrici
Fakulta prírodných vied UMB, Katedra geografie a geológie
Tajovského 40, 974 01 Banská Bystrica, Slovenská republika
e-mail: martina.skodova@umb.sk

Banská Bystrica
2022

183 strán
Online dokument www.fpv.umb.sk/geo-studie/

ISBN 978-80-557-2017-3
EAN 9788055720173
DOI <https://doi.org/10.24040/2022.9788055720173>

Táto publikácia je šírená pod licenciou Creative Commons Attribution 4.0 International Licence CC BY (uviedenie autora).

Hlavný redaktor

RNDr. Martina Škodová, PhD.

Redakčná rada

Mgr. Lenka Balážovičová, PhD., B. Bystrica, Slovensko
prof. PaedDr. PhDr. RNDr. Martin Boltžiar, PhD., Nitra, Slovensko
RNDr. Stela Csachová, PhD., Košice, Slovensko
doc. RNDr. Vladimír Čech, PhD., Prešov, Slovensko
PaedDr. Bohuslava Gregorová, PhD., B. Bystrica, Slovensko
doc. et doc. PaedDr. Pavel Hronček, PhD., B. Bystrica, Slovensko
doc. PaedDr. Ján Kancír, PhD., Prešov, Slovensko
doc. RNDr. Štefan Karolčík, PhD., Bratislava, Slovensko
prof. RNDr. Pavol Korec, CSc., Bratislava, Slovensko
prof. RNDr. Eva Michaeli, PhD., Prešov, Slovensko
doc. Mgr. Mário Molokáč, PhD., Košice, Slovensko
doc. RNDr. Irena Smolová, PhD., Olomouc, Česko
prof. Marcu Stasac, PhD., Oradea, Rumunsko
doc. RNDr. Zdeněk Szczyrba, PhD., Olomouc, Česko
Dr. Corina-Florina Tătar, PhD., Oradea, Rumunsko
prof. RNDr. Ladislav Tolmáči, PhD., Bratislava, Slovensko
doc. RNDr. Jana Vojteková, PhD., Nitra, Slovensko
RNDr. Michaela Žoncová, PhD., B. Bystrica, Slovensko

Recenzenti

doc. RNDr. Vladimír Čech, PhD.
PhDr. Ľudovít Hallon, DrSc.
PhDr., Ing. Jaroslava Neubauerová, PhD.
doc. RNDr. Jana Vojteková, PhD.

Všetky príspevky uverejnené v tomto zborníku prešli anonymným recenzným konaním. Za gramatickú a štylistickú úroveň príspevkov zodpovedajú jednotliví autori.

OBSAH

PREDHOVOR Pavel Hronček, Martina Škodová, Bohuslava Gregorová	5
FUNDAMENTÁLNA CHARAKTERISTIKA VEDECKÉHO VÝSKUMU V HISTORICKEJ GEOGRAFII Pavel Hronček, Bohuslava Gregorová	8
DIFERENCIÁCIA, IDENTIFIKÁCIA A MAPOVANIE MONTÁNNYCH FORIEM RELIEFU NA PRÍKLADE VYBRANÝCH BANSKÝCH OBLASTÍ Peter Jančúra, Patrik Pachinger, Juraj Modranský	29
KOLEKTÍVNA HISTORICKÁ PAMÄŤ AKO VÝZNAMNÝ FAKTOR PRI INTEGRÁCII MARGINALIZO- VANÝCH SKUPÍN DO KOMUNITNÉHO ROZVOJA TRVALO UDRŽATEĽNÉHO CESTOVNÉHO RU- CHU NA BÁZE MUZEOLOGICKÝCH PRINCÍPOV Richard R. Senček	48
VÝZNAM EFEKTÍVNEJ RIADIACEJ ŠTRUKTÚRY V GEOPARKOCH Enikő Kornecká, Mário Molokáč	63
RANÝ „GEOTURIZMUS“ NA SLOVENSKU V 19. STOROČÍ VILÉM DUŠAN LAMBL AKO GEOTU- RISTA NA SLOVENSKU (1846) Miloš Jesenský	77
MOŽNOSTI ŠTÚDIA PROFILU KULTÚRNOKRAJINNEJ VRSTVY NA TRANSEKTE BYSTRANSKEJ DOLINY Tomáš Hrdý	105
SWOT ANALÝZA NOVÝCH A FUNGUJÚCICH PROJEKTOV V OBLASTI VYUŽITIA PROJEKTOV MÚZEJNÉHO TYPU S APLIKÁCIOU EKOLOGICKÝCH A ENVIRONMENTÁLNYCH POŽIADAVIEK V KONTEXTE S TRVALO UDRŽATEĽNÝM ROZVOJOM CESTOVNÉHO RUCHU Richard R. Senček	114
POZNÁMKY K ÚVODU DO ŠTÚDIA GEOGRAFIE (PREDSTAVENIE ZÁKLADNÝCH METAGEOGRAFICKÝCH ASPEKTOV) Pavel Hronček, Bohuslava Gregorová	153

PREDHOVOR

Vážení čitatelia,

po viacerých rokoch sa Vám dostáva do rúk ďalšie vydanie vedeckého zborníka Geografické štúdie Nr. 15. Jeho úvodné číslo (Nr. 1) vyšlo v roku 1995 zásluhou doc. RNDr. Vladimíra Barana, CSc., ktorý sa stal aj jeho prvým vedeckým redaktorom. V tomto období sa zborník vykreoval zo spoločného periodika pre prírodné vedy, ktorý vydávala Fakulta humanitných a prírodných UMB v Banskej Bystrici pod názvom „Acta Facultatis Rerum Naturalium Universitatis Mathiae Bellii“. Nový odborový zborník pre geografiu niesol názov „Geografické štúdie – Geographical studies“.

Pozíciu vedeckého redaktora zastával najdlhšie doc. V. Baran. Po ňom sa na tomto poste postupne vystriedali prof. J. Mazúrek, doc. P. Michal, doc. R. Novodomec a doc. A. Gajdoš. V jednotlivých číslach boli publikované príspevky z medzinárodných seminárov a konferencií, ktoré pravidelne katedra geografie organizovala. Boli zamerané na prezentovanie a diskutovanie aktuálnych geografických otázok a tém. V niektorých číslach boli uverejnené aj štúdie členov katedry, ktoré vznikli ako výstupy riešenia projektov, alebo syntézy a závery získané pri výskume na pôde pracoviska. Okrem toho boli štyri čísla – Nr. 9, 10, 13 a 14 monografického charakteru. V prvej etape vydávania tohto vedeckého zborníka bol k 14 riadnym číslam zaradený aj jeden supplement publikovaný v roku 2002 pod názvom „Banská Bystrica v geografickej realite času a priestoru“, ktorého vedeckým redaktorom bol doc. V. Baran. Posledné číslo Nr. 14 vyšlo v roku 2007 a jeho vedeckým redaktorom bol doc. P. Michal.

V meniacich sa požiadavkách na kvalitu publikačných výstupov bol na katedre v roku 2005 založený nový vedecký časopis Geografická revue, ktorý vychádzal pod vedeckým editorstvom doc. A. Gajdoša. V súčasnosti je jeho vedeckým redaktorom doc. P. Hronček a časopis uverejňuje kvalitné tematicky širokospektrálne zamerané domáce a zahraničné príspevky z geografie v anglickom jazyku (www.fpv.umb.sk/geo-revue). Z tohto dôvodu sa členovia katedry rozhodli, že na pracovisku bude vydávané len jedno vedecké periodikum.

V priebehu dvanástich rokov publikovali v Geografických štúdiách svoje pôvodné vedecké štúdie významní geografi nielen zo Slovenska ale aj z Čiech, Poľska či Rakúska. Za všetkých spomenieme aspoň niektorých medzinárodne akceptovaných odborníkov: J. Paulov, F. Žigrai, A. Bezák, O. Bašovský, J. Mládek, R. Matlovič, P. Korec, V. Slávik, E. Michaeli, M. Zařko, V. Lauko, R. Iřtok, P. Plesník, Ľ.

Mičian, P. Jančura, A. Krogman, V. Ira, J. Kancír, A. Madziková, V. Baar, J. Venčálek, P. Šindler, M. Havrlant, U. Birek, S. Liszewski, W. Drobek a ďalší.

O obnove zborníka sa na katedre začalo uvažovať už v roku 2021, publikovaný bol ale len druhý supplement pod názvom Geografický výskum krajiny a moderné formy turizmu, ktorý bol výstupom rovnomennej medzinárodnej vedeckej konferencie venovanej životnému jubileu – 80. narodeninám zakladajúceho člena katedry prof. Mazúreka.

K opätovnému vydávaniu zborníka sa pristúpilo v roku 2022. Na tejto idei začali intenzívne pracovať doc. P. Hronček, Dr. B. Gregorová a Dr. M. Škodová, ktorá sa stala aj jeho vedeckou redaktorkou a editorkou. Bola spracovaná nová koncepcia zborníka, vykreovala sa osemnásťčlenná medzinárodná vedecká rada a vytvorila sa jeho nová forma (mustra, template). Vo farbách katedry (odtiene zelenej) bol navrhnutý aj nový moderný vizuál obálky, ktorý pripravila Ing. arch. Barbora Menšíková z Brna.

Hlavnými dôvodmi – cieľmi, ktoré viedli k obnoveniu zborníka Geografické štúdie vydávanom v slovenskom jazyku a voľne dostupnom na internetovej stránke Katedry geografie a geológie FPV UMB v Banskej Bystrici, sú predovšetkým:

- snaha poskytnúť vedeckým pracovníkom, pedagógom a doktorandom priestor na uverejnenie výsledkov ich práce, výskumov a skúseností v oblasti geografie, geografickej edukácie a príbuzných vedných disciplín,
- získať priestor na publikovanie príspevkov z konferencií organizovaných na katedre (v súčasnosti sú tri – Človek a krajina v minulosti, Geografický výskum krajiny a moderné formy turizmu, Školská geografia – súčasnosť a perspektívy),
- vytvoriť priestor na publikovanie parciálnych učebných textov a prednáškových tém, ktoré sa tak dostanú do rúk študentov,
- vytvoriť priestor na publikovanie príspevkov učiteľov geografie, ktorí o takúto formu prezentovania prejavili záujem,
- vytvoriť priestor na publikovanie pre študentov katedry, ktorí sú autormi mnohých prác spĺňajúcich kritériá publikačných výstupov,
- prispieť k propagácii projektov a výsledkov práce členov Katedry geografie a geológie FPV UMB.

Zborník má na internetovej doméne katedry vytvorenú samostatnú podstránku (www.fpv.umb.sk/geo-studie), kde budú on-line publikované jeho nové čísla. V najkratšom možnom čase bude doplnený aj archív, kde budú zverejnené čísla printovo vydané v minulosti.

Recenzovaný vedecký zborník Geografické štúdie Nr. 15 prináša dve práce v spoluautorstve doc. P. Hrončeka a Dr. B. Gregorovej. Hlavným cieľom týchto štúdií je zverejniť parciálne informácie o metavedných aspektoch geografie, resp. historickej geografie, a tým sprístupniť študentom tieto poznatky z najnovšej zahraničnej a domácej literatúry prostredníctvom traktátov z pripravovaných vysokoškolských učebníc. Ich zámerom je tiež systematizovať, sprehládniť a uľahčiť štúdium a prípravu na skúšky. Zborník obsahuje aj päť príspevkov, ktoré boli prednesené na medzinárodnej konferencii Človek a krajina v minulosti VII., organizovanej Katedrou geografie a geológie FPV UMB na jeseň 2021 v Ľubietovej. Je to článok od doc. P. Jančuru a Ing. P. Pachingera, dva príspevky od Dr. R. Senčeka, jeden od Dr. M. Jesenského a od doc. M. Molokáča, ktorý spracoval spolu s Ing. E. Korneckou. Jeho obsah dopĺňa práca Bc. Tomáša Hrdého, študenta 2. ročníka jednodoborového magisterského štúdia na Katedre geografie a geológie FPV UMB.

Veríme, že predkladaný zborník Geografické štúdie Nr. 15, a neskôr aj nasledujúce čísla, splnia ciele, pre ktoré sme obnovili ich vydávanie a prinesú zaujímavé informácie slovenskej vedeckej, odbornej, učiteľskej i študentskej verejnosti.

V Banskej Bystrici 1. 11. 2022

doc. et doc., PaedDr. Pavel Hronček, PhD.

RNDr. Martina Škodová, PhD.

PaedDr. Bohuslava Gregorová, PhD.

FUNDAMENTÁLNA CHARAKTERISTIKA VEDECKÉHO VÝSKUMU V HISTORICKEJ GEOGRAFII

FUNDAMENTAL CHARACTERISTIC OF SCIENTIFIC RESEARCH IN HISTORICAL GEOGRAPHY

Pavel Hronček¹, Bohuslava Gregorová¹

¹ Katedra geografie a geológie, Univerzita Mateja Bela Tajovského 40, Banská Bystrica, Slovensko, e-mail: pavel.hroncek@umb.sk, bohuslava.gregorova@umb.sk

Abstract: *Historical geography in the Central European area, especially thanks to Czech experts, emphasizes within the subject of research the "historical landscape", its development, relics in the contemporary landscape not only from the point of view of natural development, but above all from the point of view of the influence of man on the landscape.*

The core section of the study describes based on the analysis of the literature sources methodological procedures and methods of historical-geographical research. It also provides a basic conceptualisation of specialised terms.

It concludes with a detailed description of the five most commonly used methods of historical-geographical research. And also it presents a classification and characterization of the sources of historical-geographical research. The text part of the study is methodologically complemented by original previously unpublished overview diagrams.

Key words: *Historical geography, Science, Research, Methods, Sources*

Úvod

*„Geografia a história sú rôzne spôsoby nazerania na svet, ale sú tak úzko prepojené, že ani jedna si nemôže dovoliť ignorovať alebo dokonca zanedbávať tú druhú.“
(J. B. Mitchell 1954, s. 12)¹*

Je potrebné si uvedomiť, že tak ako človek v priebehu histórie vytváral, formoval, menil a často aj devastoval krajinu, tak krajina, v ktorej žil, formovala, usmerňovala a často dramaticky menila vývoj nielen ľudskej spoločnosti, ale aj

¹ Myšlienku vyslovil vo svojej práci MITCHELL, J., B. 1954: *Historical Geography*. London: English Universities Press, 356 p.

jeho samotného. Pri skúmaní historickej krajiny sa preto ako vhodná javí, vďaka svojmu teoreticko-metodologickému aparátu, historická geografia. Už v roku 1923 H. H. Barrows napísal, že historická geografia sa zaoberá predovšetkým minulosťou a štúdiom časového vývoja javov v krajine, ktoré spracúva, a tak sa podieľa na poznaní resp. zachovaní charakteristických črt krajiny v rámci rekonštrukcie dejín. Svoju pozornosť sústreďuje na vzťah človeka a jeho životného prostredia (t. j. krajiny). Historická geografia má teda typické vlastnosti geografie aj histórie.² Predovšetkým od druhej polovice 20. storočia sa tomuto aspektu skúmania interakcie krajiny a ľudskej spoločnosti v priebehu histórie začína systematicky venovať komplexná pozornosť.

Pomocou historicko-geografických výskumov sa realizujú rekonštrukcie historickej krajiny vo zvolenom historickom období. Pri týchto rekonštrukciách výstupy odrážajú určitý stupeň subjektivity, ktorý do procesu vnášajú autori. Či sa jedná o hovorenú, písanú alebo vizualizovanú rekonštrukciu histórie (krajiny), ide v podstate o individuálny pohľad vedca – historického geografa, ktorý závisí od jeho teoreticko-metodických znalostí, zručností a poznania študovaného obdobia. Rekonštrukcie vychádzajú zo širokého spektra historicko-geografických prameňov, a tie sú takmer vždy neúplné, nepresné, nedokonalé a často aj chybné. „Oživenie“ minulého obdobia (krajiny) je v podstate znovuzrodenie istej éry v myslí (intelekte) autora za špecifických podmienok, ide v podstate o (nový) individuálny výtvar. Môžeme teda konštatovať, že historická krajina, respektíve história vo všeobecnosti, vytvorená (zrekonštruovaná) metodologickými postupmi historickej geografie, vzniká v dvoch rovinách, ktoré tvoria jej komplexnosť. Prvou je historická realita, ktorú prežili a formovali skutoční ľudia v danej dobe a druhou je pohľad historického geografa v súčasnosti, respektíve v období, kedy bol realizovaný výskum.

Obsahovo rozsiahlu a pre stredoeurópsky geografický priestor veľmi zaujímavú definíciu priniesli v roku 2018 medzinárodne uznávaní českí odborníci E. Semotanová, P. Chromý a Z. Kučera z Historického ústavu Českej akadémie vied v Prahe vo svojej práci *Historická geografie: tradice a moderna*.³ Píšu, že: „Historická geografia si všíma vzťah spoločnosti a prírody, resp. človeka a obývaného prostredia. Pozerá na krajinné zmeny ako na dôsledok meniacich sa prírodných i spoločenských a kultúrnych podmienok, študuje príčiny týchto zmien z pohľadu filozofického myslenia, ambiciózných cieľov, praktických potrieb i hodnotových

² BARROWS, H., H. 1923: Geography as Human Ecology. *Annals of the Association of American Geographers*, Vol. 13, No. 1, p. 12.

³ SEMOTANOVÁ, E. – CHROMÝ, P. – KUČERA, Z. 2018: *Historická geografie: tradice a moderna*. Praha: Historický ústav Akademie věd České republiky, 253 s.

orientácií spoločnosti v rôznych geografických mierkach i etapách vývoja. Historická geografia skúma stav, vývoj a premeny prostredia v minulosti, príčiny, ktorými boli tieto zmeny spôsobené, ich následky a príslušné súvislosti. Pokúša sa tiež priblížiť podobu historických krajín pre súčasnosť, rekonštruovať a uchovávať ich obraz ako súčasť koreňov ľudského bytia, ako kultúrne dedičstvo naprieč kontinentami, ale tiež ako inšpiráciu pre prítomnosť a budúcnosť.“⁴

Historicko-geografický výskum

Prvým, základným krokom historicko-geografického bádania je stanovenie si témy a cieľa výskumu. Od témy („objektu“)⁵ sa odvíjajú ďalšie teoreticko-metodické pravidlá a procedúry. Vo všeobecnosti si môžeme podľa F. Ochranu⁶ stanoviť tieto základné teoreticko-metodologické postupy, kroky historicko-geografického výskumu (Obr. 1), ktoré je možné aplikovať pri všetkých skúmaných témach.

Od cieľa (respektíve cieľov) sa odvíja aj kreovanie metodického postupu zvyčajne pozostávajúceho z niekoľkých historicko-geografických metód, ktoré si výskumník musí rozdeliť do bezprostredne nadväzujúcich, logicky súvisiacich, prípadne súbežne uskutočňovaných aktivít.⁷ Dôraz musí byť kladený aj na súlad **kabinetných** a **terénnych** historicko-geografických postupov. Tieto musia taktiež na seba priamo nadväzovať, prípadne sa logicky reťaziť.⁸

⁴ SEMOTANOVÁ – CHROMÝ – KUČERA, 2018: *Historická geografie...*, s. 7, 8.

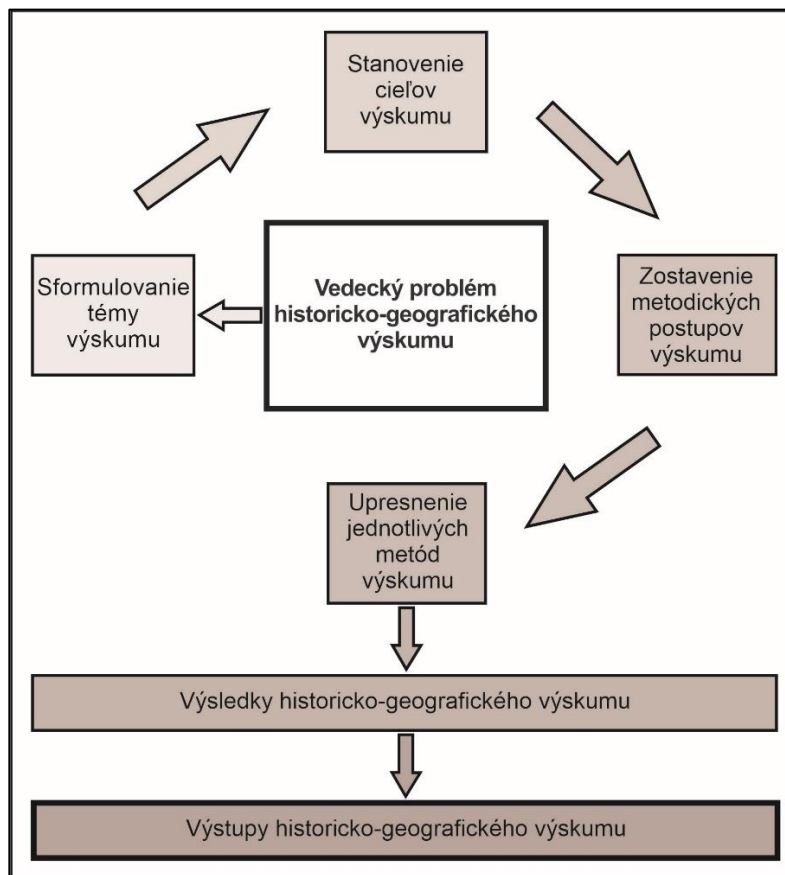
⁵ OCHRANA, F. 2019: *Metodologie, metody a metodika vědeckého výzkumu*. Praha: Nakladatelství Karolinum, Univerzita Karlova v Praze, s. 15.

⁶ OCHRANA, 2019: *Metodologie, metody a metodika...*, s. 19.

⁷ IVANIČKA, K. 1983: *Základy teorie a metodologie socioekonomické geografie*. Bratislava: SPN, 432 s.; DEMEK, J. 1987: *Úvod do štúdia teoretickej geografie*. Bratislava: SPN, 241 s.; BENČO, J. 2001: *Metodológia vedeckého výskumu*. Bratislava: IRIS, 194 s.; HRONČEK, P. 2014: Možnosti využitia interdisciplinárnych výskumných metód v histórii, pri výskume historickej krajiny a historických krajinných prvkov. In *Zborník Kysuckého múzea XVI, Čadca: Kysucké múzeum*, s. 21-64; HENDL, J. – REMR, J. 2017: *Metody výskumu a evaluace*. Praha: Portál, 372 s.; SEMOTANOVÁ – CHROMÝ – KUČERA, 2018: *Historická geografie...*, 256 s.

⁸ HROCH, M. a kol. 1985: *Úvod do studia dějepisu*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 304 s.; GOMEZ, B. – JONES, J., P. (eds.) 2010: *Research Methods in Geography: A Critical Introduction*. Chichester: Wiley-Blackwell, 481 p.; MICHAELI, E. – IVANOVÁ, M. 2015: *Geografická tektológia – metageografia*. Prešov: FHPV PU, 252 s.; CLAUS, P. – MARRIOTT, J. 2017: *History: An Introduction to Theory, Method and Practice*. Second edition, London, New York: Taylor & Francis Group, 498 p.

Obr. 1: Postup uchopenia vedeckého problému (témy) v historicko-geografickom výskume a jeho teoreticko-metodický spôsob riešenia

Zdroj: podľa F. Ochranu 2019 upravili a doplnili autori

Od témy výskumu a stanovených cieľov je nevyhnutným a bytostne dôležitým krokom heuristika informačnej databázy, respektíve kritická obsahová analýza literárnych (sčasti aj archívnych) prameňov, ktorá smeruje k vytvoreniu rešerše s využitím **bibliometrickej metódy**.⁹ Je nutné sledovať a študovať všetky dostupné printové a elektronické zdroje rôznej proveniencie, či už písané alebo obrazové, ktoré boli publikované k téme výskumu. Kompletná rešerš diel a prameňov (knižné

⁹ KRIŠTOFIČOVÁ, E. 1997: *Prostriedky hodnotenia knižničných a vedeckoinformačných procesov*. Bratislava: CVTI, 157 s.; CARRIZO-SAINERO, G. 2000: Toward a Concept of Bibliometrics. *Journal of Spanish Research in Information Science*, Vol. 1, No. 2, p. 1-6; ONDRIŠOVÁ, M. 2011: *Bibliometria*. Bratislava: STIMUL, 2011, 134 s.

práce, vedecké štúdie, mapy, odborné práce) je vždy uvedená v záverečnej kapitole monografie, resp. v záverečnej časti štúdie. Jednotlivé literárne položky sú podrobené detailnému štúdiu, kritickej obsahovej analýze, terminologickej a pojmovej (konceptuálnej) analýze a zároveň aj priestorovo-časovej analýze.

V nadväznosti na rozbor textových literárnych a archívnych prameňov je možné súbežne realizovať **historicko-geografickú kritickú priestorovú,¹⁰ obsahovú a komparatívnu analýzu súčasných aj starých máp.** Najvhodnejšie (pre územie Slovenska) sú veľkomierkové mapy I. vojenského mapovania z rokov 1782 – 1784, mapy II. vojenského mapovania z rokov 1845 a 1848 a mapy III. vojenského mapovania z roku 1876 (mapy vojenských mapovaní sú súborne voľne dostupné na webových stránkach: <https://maps.arcanum.com/>; <https://www.staremapy.sk/>). Taktiež aj katastrálne mapy rôznych sídel z druhej polovice 19. storočia (uložené v jednotlivých štátnych archívoch), topografické mapy s rôznym rokom vydania a reambulácie z 20. storočia (voľne dostupné na webovej platforme: <https://www.staremapy.sk/>). Doposiaľ málo (geografmi) využívané v rámci historicko-geografického výskumu sú staré mapy rôzneho pôvodu uložené v Slovenskom banskom archíve v Banskej Štiavnici. Dôležitými zdrojmi sú aj mapy voľne dostupné na mapovom portáli ZB GIS, kde sú umiestnené nielen tie súčasné, ale aj snímkovanie LIDAR (voľne dostupné na webovej platforme: <https://zbgis.skgeodesy.sk/>).

Pri historicko-geografickom výskume patrí medzi najdôležitejšie metodické postupy **archívny výskum¹¹ a kritická obsahová analýza archívnych prameňov**, predovšetkým písomných, prípadne i obrazových rôznej proveniencie. Ide o veľmi dôležitú výskumnú metódu, pretože v súčasnosti predovšetkým historici pracujúci na historicko-geografických témach majú tendenciu výrazne ju preceňovať, nadradovať až monopolizovať nad ostatné (podobne ako písomné pramene) a naopak, geografi ju zvyčajne úplne ignorujú a vo svojich historicko-geografických výskumoch vôbec nepoužívajú (čo možno súvisí s chýbajúcou praxou a neznalosťou jazykov – latinčina, stará maďarčina resp. nemčina).

¹⁰ KOREC – RUSNÁK, 2018: *Prístupy k humánnej geografii...* 239 s.

¹¹ GERBER, E. 1974: *Methodology in Historical Research. Exercise & Sport Sciences Reviews*, Vol. 2, No. 1, 1974, p. 335-356; ECO, U. 1997: *Jak napsat diplomovou práci.* Olomouc: Votobla, 271 s.; BEST, W., J. – KAHN, V., J. 1998: *Research in Education. Historical Research.* Boston, London, Toronto, Sydney, Tokyo, Singapore: Allyn and Bacon. Chapter IV., Eight Edition, p. 77-112; HROCH a kol., 1985: *Úvod do studia...* 304 s.; HOLEC, R. 2013: *Metodika a technika historikovej práce. Ako sa pracuje s prameňmi? Dejiny*, č. 1, s. 23-46; DVOŘÁK, T. – FASORA, L. – CHOCHOLÁČ, B. – MALÝ, T. – NEČASOVÁ, D. – STOKLÁSKOVÁ, Z. – WIHODA, M. 2014: *Úvod do studia dějepisu*, 1. díl. Brno: Masarykova univerzita, 252 s.

Správne uchopenie tohto metodického postupu je veľmi dôležité, tak aby bol vyvážený s ostatnými metodickými procedúrami výskumu. Musíme naň pozerat' ako na fundamentálny pri získavaní základnej (doposiaľ nepublikovanej a mnohokrát ešte neanalyzovanej) databázy informácií k zvolenej téme. Priama kritická obsahová analýza prameňov uložených v archívoch, t. j. predovšetkým písomných, ale i obrazových (historické pohľadnice, fotografie, schémy, plány, výkresy, kresby) vychádza z prác M. Hrocha a kol. (1985),¹² A. Avenarius (1999),¹³ V. Kratochvíla (1999),¹⁴ M. Kuzmíkovéj a E. Javošovej (2002),¹⁵ R. Holeca (2013),¹⁶ F. Marcínovej (2016)¹⁷ a E. Semotanovej so spolupracovníkmi (2018)¹⁸.

Pri historicko-geografickom výskume krajiny v minulosti (resp. vo zvolených časových horizontoch) a jej antropogénne podmienených a vytvorených prvkoch¹⁹ je možné použiť základný súbor metód historicko-geografického výskumu:²⁰

- **rekonštrukčná metóda** súčasnej a historickej krajiny (pozri Obr. 2). Vychádza z (komplexnej) obsahovej analýzy jednotlivých (dostupných, v ideálnom prípade všetkých existujúcich) historicko-geografických prameňov a následnej historicko-geografickej syntézy získaných informácií. Prvým krokom pri rekonštrukciách historickej krajiny je analýza súčasných kartografických diel, prípadne i leteckých fotografií a LIDAR snímok, ich následná identifikácia a obsahová analýza. Veľmi dôležitá je aj kritická analýza priamych a nepriamych písomných prameňov, tak ako to umožňuje dostupnosť bibliografických a archívnych zdrojov.²¹ Rekonštrukčná metóda sa využíva parciálne aj pri nasledujúcej metóde historických prierezov;

¹² HROCH a kol., 1985: *Úvod do studia...*, 304 s.

¹³ AVENARIUS, A. 1999: Práca historika s dokumentmi minulosti. *Historická revue*, roč. X., č. 1, s. 28.

¹⁴ KRATOCHVÍL, V. 1999: Historický prameň a jeho funkcie vo výučbe dejepisu. *Historická revue*, roč. X., č. 1, s. 29-30.

¹⁵ KUZMÍKOVÁ, M. – JAVOŠOVÁ, E. 2002: Príspevok k problematike spracovávania stredovekých listín. In *Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského*. Bratislava: FF UK, roč. XLV, s. 59-65.

¹⁶ HOLEC, 2013: *Metodika a technika...*, s. 23-46.

¹⁷ MARCÍNOVÁ, F. 2016: Pri správnom postupe možno v archíve objaviť poklad. *Národná osveta*, roč. 26, č. 3. s. 44-46.

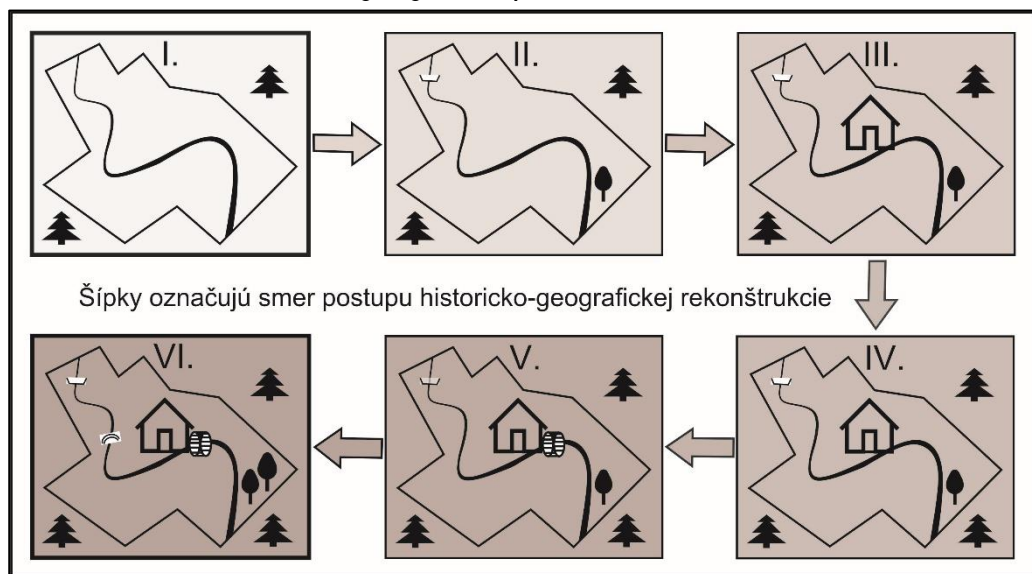
¹⁸ SEMOTANOVÁ – CHROMÝ – KUČERA, Z. 2018: *Historická geografie...*, 256 s.

¹⁹ IVANIČKA, 1983: *Základy teórie a metodológie...*, 432 s.; DEMEK, 1987: *Úvod do štúdia teoretickej...*, 241 s.; JANČURA, P. – MALINIÁK, P. 2004: Poznámky ku stavu výskumu historických krajinných štruktúr na Slovensku. In *Historické krajinné štruktúry*. Poniky: Partner, s. 16-24.

²⁰ BEST – KAHN, 1998: *Research in Education...*, p. 77-112; GERBER, E., W. 1974: Methodology in Historical Research. *Exercise & Sport Sciences Reviews*, Vol. 2, Issue 1, p. 335-356; SEMOTANOVÁ, E. 2002: *Historická geografie českých zemí*. Praha: Historický ústav Akademie věd České republiky, 279 s.; SEMOTANOVÁ – CHROMÝ – KUČERA, 2018: *Historická geografie...*, 256 s.

²¹ SAUER, C., O. 1941: Foreword to Historical Geography. *Annals of the Association of American Geographers*, Vol. 31, No. 1, p. 13.

Obr. 2: Schéma rekonštrukčnej metódy – postupnosť krokov pri historicko-geografickej rekonštrukcii

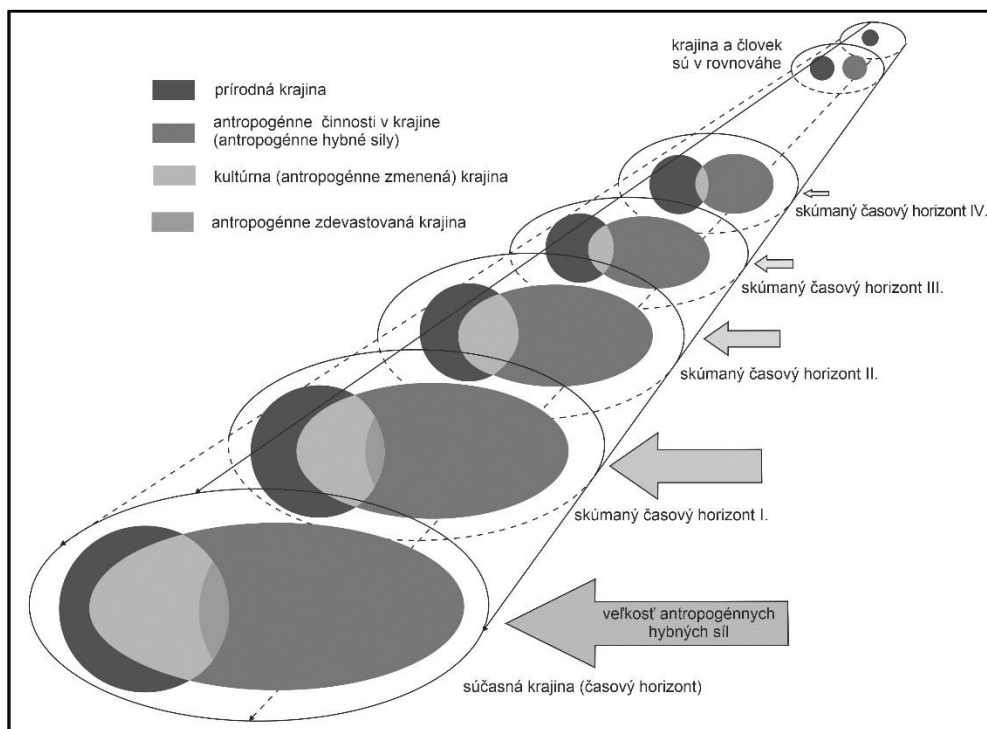
Pri dostatočnom množstve a kvalite historicko-geografických prameňov môže byť výsledok rekonštrukcie takmer identický s pôvodným (reálnym) vzhľadom rekonštruovanej historickej krajiny, objektu či javu. Zdroj: zostavili autori

- **metóda horizontálnych prierezov** vo zvolených časových horizontoch (pozri Obr. 3), ktoré, pokiaľ si to špeciálne nevyžaduje cieľ výskumu, je vhodné si zvoliť na základe existujúcich starých podkladov (najvhodnejšie sú: mapy S. Mikovínyho zo 40. rokov 18. storočia, I. vojenské mapovanie – 80. roky 18. storočia, II. vojenské mapovanie – polovica 19. storočia, III. vojenské mapovanie a katastrálne mapy obcí z druhej polovice 19. storočia, mapy z 30. rokov 20. storočia, letecké fotografie a mapy z polovice 20. storočia, súčasný mapový a letecký fotografický elaborát i LIDAR). Metóda časových rezov nám umožňuje študovať historicko-geografické aspekty a špecifiká historickej (často aj zaniknutej) krajiny a fungovanie jej prírodných zložiek v daných (skúmaných) časových horizontoch.²² Použitie množiny časových rezov napomáha k odhaleniu vývoja krajiny, resp. jej prvkov a javov v priestore a čase. Táto metóda umožňuje aj porovnanie zmien

²² ВАМПИЛОВА, Л., Б. 2008: *Региональный историко-географический анализ. Система методов исследований в исторической географии*. Кн. 2. СПб.: ЛГУ им. А.С. Пушкина, 152 с.; МАНАКОВ, А., Г. 2017: Д иахронический метод в исторической географии населения (на материалах северо-запада России). In *Известия ран. серия географическая, Вопросы исторической географии*, № 6, с. 117-125.

medzi jednotlivými (vybranými) rezmí, a tak je možné analyzovať kvantitu a kvalitu jednotlivých zmien a tiež zhodnotiť intenzitu antropogénnej hybnej sily;

Obr. 3: Schéma metódy horizontálnych priereзов. Pod antropogénnymi hybnými silami rozumieme dominujúcu hospodársku činnosť človeka v predmetnom časovom horizonte

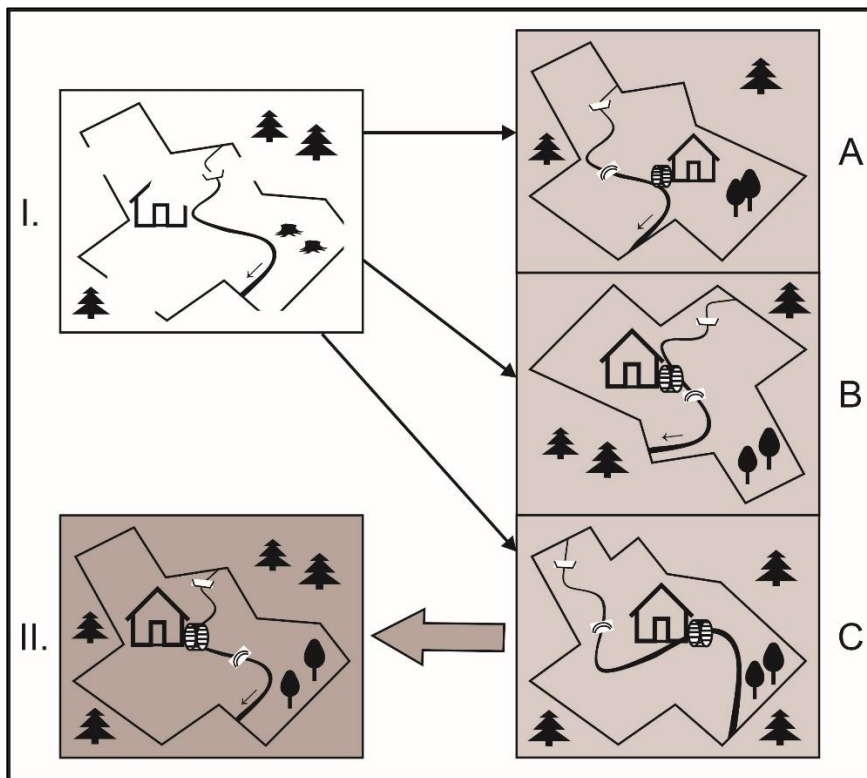

Zdroj: zostavili autori

- **komparatívna metóda** sa vyznačuje systematickým postupom (pozri Obr. 4), pri ktorom zisťujeme chýbajúce historické poznatky o skúmanom mieste, ktoré sa nepodarilo zrekonštruovať na základe historicko-geografických prameňov a potom ich pomocou analógie dopĺňame (prípadne verifikujeme) podobným fenoménom vyskytujúcim sa v príbuznej oblasti. Metóda si vyžaduje široké spektrum vedomostí a zručností.²³

²³ HROCH a kol., 1985: *Úvod do studia...* 304 s.; RÁBIK, V. – LABANC, P. – TIBENSKÝ, M. 2013: *Historická geografia*. Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 82 s.; SEMOTANOVÁ – CHROMÝ – KUČERA, 2018: *Historická geografie...*, 256 s.

Obr. 4: Schéma komparatívnej metódy

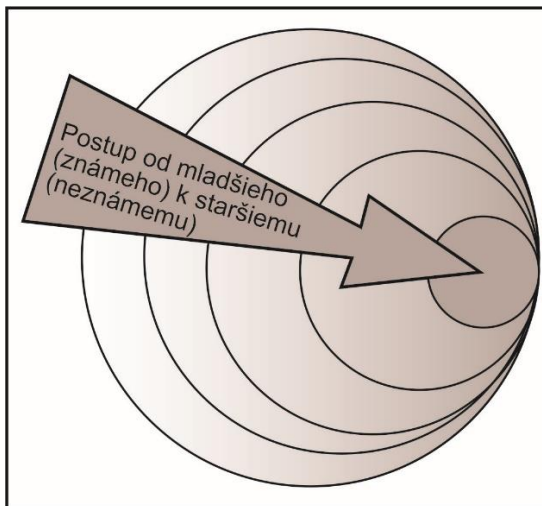

Pokiaľ je pri historicko-geografických rekonštrukciách na základe dostupných prameňov možné vytvoriť len parciálne rekonštrukcie (I.), potom dochádza k analogickej komparácii s podobnými oblasťami (krajinami) v okolí A, B, C, ktoré mali obdobný vývoj, či už vplyvom prírodných ale i antropogénnych hybných síl. Po záverečnej syntéze môžeme vytvoriť takmer kompletnú rekonštrukciu skúmaného priestoru (II.). Zdroj: zostavili autori

- ako doplnkovú je možné použiť aj **retrospektívnu metódu**, najmä pre staršie obdobia s absentujúcimi historicko-geografickými prameňmi. Postupujeme od známych (novších) prvkov, javov či fenoménov k starším, neznámym.²⁴ Bohaté zručnosti a všeobecné znalosti vyplývajúce z dlhoročných historicko-geografických výskumov môžu výrazne znížiť až úplne eliminovať riziká vyplývajúce z tejto metódy skúmania (pozri Obr. 5), pretože pri spätnom pohľade sa vedec môže často posúvať nesprávnym smerom.

²⁴ HROCH a kol., 1985: *Úvod do studia...* 304 s.; RÁBIK – LABANC – TIBENSKÝ, 2013: *Historická geografia...*, 82 s.; SEMOTANOVÁ – CHROMÝ – KUČERA, 2018: *Historická geografie...*, 256 s.

Obr. 5: Schéma retrospektívnej metódy. Pri bádani postupujeme od mladšieho (známeho) k staršiemu (neznámemu), napríklad pri skúmaní technického fungovania rôznych priemyselných zariadení

Zdroj: zostavili autori

Popri kabinetných výskumoch je dôležitou súčasťou bádania **terénny historicko-geografický výskum**. Musí prebiehať v bezprostrednej nadväznosti na výsledky teoretických výskumov, ktoré verifikuje, dopĺňa a priestorovo ukotvuje. Pri terénnom výskume je zároveň dôležité identifikovať a analyzovať relikty historickej krajiny v tej súčasnej. Takéto postupy sú predstavené v prácach R. A. Butlina, R. A. Dodgshona a kolektívu (1998)²⁵, E. Semotanovej (2002)²⁶, P. Chrastinu (2004, 2009, 2010)²⁷, M. Slámovej (2013)²⁸, P. Hrončeka s K. Weisom (2014)²⁹ a E. Semotanovej s kolektívom (2018)³⁰.

²⁵ BUTLIN, R., A. – DODGSHON, R., A. (eds.) 1998: *An Historical Geography of Europe*. Oxford: Clarendon Press, 373 p.

²⁶ SEMOTANOVÁ, 2002: *Historická geografie českých...*, 279 s.

²⁷ CHRASTINA, P. 2004: Historická geografia na Slovensku: minulosť, súčasnosť a perspektívy. *Historická geografie*, roč. 33, č. 4, s. 420-432; CHRASTINA, P. 2009: *Vývoj využívania krajiny Trenčianskej kotliny a jej horskej obruby*. Nitra: UKF v Nitre, Filozofická fakulta, Katedra histórie, 285 s.; CHRASTINA, P. 2010: Výskum krajiny (z aspektu historickej geografie a krajinej archeológie). *Folia geographica*, roč. 40, č.16, s. 125-142.

²⁸ SLÁMOVÁ, M. 2013: *Význam identifikácie historických krajinných štruktúr v krajinných typoch Slovenska*. Zvolen: Technická univerzita vo Zvolene, 134 s.

²⁹ HRONČEK, P. – WEIS, K. 2014: Terénny výskum a digitálne modelovanie reliktov starých banenských štôlní. *Geografická revue*, roč. 10, Supplement, s. 98-131.

³⁰ SEMOTANOVÁ – CHROMÝ – KUČERA, 2018: *Historická geografie...*, 256 s.

Pri práci priamo v teréne je v prvom kroku nevyhnutné použiť z dôvodu orientácie **metódu oral history**³¹. Len táto metóda mnohokrát umožní presnú lokalizáciu skúmaného prvku v krajine. Častokrát prináša nové poznatky nezaznamenané v žiadnych prameňoch, respektíve nezachovaných v pamäti krajiny in situ. Ale je nevyhnutné dbať na výber osobností, ktoré sú súčasťou oral history v rámci terénneho výskumu (napr. lesníci, vodohospodári, ochranári, t. j. odborníci z praxe z modelového regiónu).

Pri práci priamo v lokalite pozostáva terénny výskum z jej prvotného vizuálneho hodnotenia, následne z analytickej a technickej časti.³² Vizuálne hodnotenie prebieha priamo v teréne a predstavuje akési zoznámenie bádateľa s prostredím. Vyžaduje si nielen dobré odborné vedomosti výskumníka, ale predovšetkým jeho zručnosti v oblasti práce v teréne. V rámci jednotlivých činností je najdôležitejšou časťou analytická etapa, počas ktorej výskumník získava základné informácie o študovanej (historickej) krajine, alebo o (historickom) krajinnom prvku. Úspešné a bezproblémové zvládnutie tejto etapy si vyžaduje presnú a dôkladnú organizáciu. Nevyhnutná je príprava technických pomôcok na prácu v teréne – meracích prístrojov, notebooku, fotoaparátu, GPS zariadení, tiež písacích a rysovacích potrieb, pevnej podložky, poznámkového bloku, blanketu, topografickej mapy lokality v mierke 1:10 000 (prípadne väčšej mierky) a snímok LIDAR v digitálnej podobe, tiež zariadenia na uloženie a prepravu odobraných vzoriek.

Vo všeobecnosti by sme mohli terénny výskum zhrnúť do nasledovných etáp:³³

- vstupné etapy terénneho výskumu;
 1. určenie cieľov výskumu,
 2. zostavenie dokumentácie o danom území a skúmanom predmete,
 3. výber podkladových máp,
 4. predbežný terénny prieskum,
 5. formulácia plánu terénnych prác,
- vlastný terénny výskum;
 1. štúdium terénnych objektov,
 2. terénne laboratórne práce,
 3. analýza získaných materiálov.

³¹ RITCHIE, D., A. 2003: *Doing Oral History: A Practical Guide*. Oxford: Published by Oxford University Press, 321 p.; VESELSKÁ, N. 2008: Využitie ústnych prameňov v historickom výskume. *Forum Historiae*, roč. 2, č. 1, s. 121-126; ABRAMS, L. 2010: *Oral History Theory*. Abingdon: Routledge, 214 p.; LEAVY, P. 2011: *Oral History*. Oxford: Oxford University Press, 200 p.

³² HRONČEK, P. 2011: Identifikácia reliktov uhliarskej výroby na vybraných lokalitách Horehronia a Ľubietovej. In MALINIÁK, P. a kol.: *Lesy v dejinách Zvolenskej stolice*, Banská Bystrica: Lesy SR, s. 105-120; HRONČEK, P. 2014: Možnosti využitia interdisciplinárnych..., s. 21- 64.

³³ V zmysle: IVANIČKA, 1983: *Základy teórie a metodológie...*, 432 s.

Ďalšou metódou je aj **kritická obsahová analýza snímkovania Light Detection And Ranging (LIDAR)**.³⁴ Digitálny model terénu technológie LIDAR môže poskytnúť po správnej interpretácii podrobné informácie o historických reliéfnych reliktoch vyskytujúcich sa v krajine. LIDAR zobrazuje všetky reliéfné tvary od makroforiem až po mikroformy (veľkosti do 50 cm), ktoré sú v území nepostrehnuteľné, prípadne ukryté vo vegetácii. V súčasnosti je LIDAR s vhodným rozlíšením voľne dostupný online na internetovej platforme <https://zbgis.skgeodesy.sk/>.

Záverečnú sumu výsledkov získaných uplatnením jednotlivých parciálnych metód kabinetného a terénneho historicko-geografického výskumu je nevyhnutné súborne systematizovať s využitím **metódy kauzálnej analýzy**³⁵ a následnej **syn tézy**.³⁶ Tieto postupy vychádzajú z kultúrno-geografického prístupu k štúdiu krajiny, ktorým je možné odhaliť príčinnú súvislosť skúmaných historických krajinných prvkov a javov na báze vzťahu krajina – človek a čas.³⁷

Posledným krokom po ukončení **záverečných historicko-geografických syn téz** je spracovanie výsledkov a záverov výskumu do konečnej textovej, obrazovej a formálnej podoby vedeckej práce (štúdie, monografie, správy).³⁸

Pramene historicko-geografického výskumu

Pri historicko-geografickom výskume je vhodné a potrebné rutinné uchopenie širokej škály historicko-geografických prameňov a ich následná obsahová ana-

³⁴ GOJDA, M. – JOHN, J. – STARKOVÁ, L. 2011: Archeologický průzkum krajiny pomocí leteckého laserového skenování. Dosavadní průběh a výsledky prvního českého projektu (Archaeological Survey of the Landscape by Means of Aerial Laser Scanning. The Course and Results of the First Czech Project). *Archeologické rozhledy*, LXIII., s. 680-698; HOFIERKA, J. – GALLAY, M. – ŠAŠAK, J. – BANDURA, B. 2018: Identification of karst sinkholes in a forested karst landscape using airborne laser scanning data and water flow analysis. *Geomorphology*, Vol. 308, No. 1, p. 265-277; HRONČEK, P. – WEIS, K. – TOMETZOVÁ, D. – JESENSKÝ, M. 2019: Relief Relics of Historical Mining Near Ľubietová (Central Slovakia) – Possibilities for Montanistic (Mining) Research Using Airborne Laser Scanning (LIDAR). *GeoScience Engineering*, Vol. 65, No. 4, p. 54-64.

³⁵ EFROYMSONE, R., A. – KLINEA, K., L. – ANGELSEN, A. – VERBURGC, P., H. – DALEA, V., H. – LANGEVELD, J., W. – McBRIDEA, A. 2016: A Causal Analysis Framework for Land-use Change and the Potential Role of Bioenergy Policy. *Land Use Policy*, Vol. 59, No. 31, p. 516-527; MEYFROIDT, P. 2016: Approaches and Terminology for Causal Analysis in Land Systems Science. *Journal of Land Use Science*, Vol. 11, No. 5, p. 501-522.

³⁶ DEMEK, 1987: *Úvod do štúdia...*, 241 s.

³⁷ de BLIJ, H., J. – MURPHY, A., B. 1999: *Human Geography*. 6th edition. New York: John Willey & Sons, 272 p.

³⁸ DEMEK, J. 1987: *Úvod do štúdia...*, 241 s.; PRUŽINSKÝ, M. – MIHALÁČOVÁ, B. – JELEŇOVÁ, I. 2011: *Veda, výskum, vedecké metódy a ich aplikácia*. Praha: Systémové prístupy '11 - Systémové myšlení jako změna paradigmatu, s. 89-97.

lýza, vzájomná komparácia a verifikovanosť. Zároveň je tiež nutné sa na jednotlivé pramene, t. j. ich obsahovú výpovednú hodnotu, pozerat' ako na rovnocenné zdroje.

V slovenskom historickom výskume doposiaľ výrazne prevládalo využívanie a štúdium písomných prameňov, ostatné boli menej analyzované, zanedbávané a dokonca až podceňované. Naopak, zahraničná historiografia (v poslednom období aj slovenská, predovšetkým nastupujúca generácia odborníkov) pri správnej kritickej analýze pokladá za historický prameň takmer všetko. Na to poukázal vo svojej štúdiu z roku 2016 aj R. Holec, ktorý uvádza „*Vzťah medzi historikom a prameňom, prístup k prameňu a jeho kritika, interpretačné postupy, závislosť, ale i nezávislosť od prameňa – to všetko sú kľúčové metodologické otázky. Neodpustím si na úvod poznámku, že dnes je už pre historika prameňom všetko. Všetko, čo má vzťah k ľudskej spoločnosti. To, že využívame písomné pramene, je náš problém i deficit.*”³⁹

Naopak, v geografických bádaniach krajiny prevládal kabinetný, skôr teoreticko-metodický výskum, terénny výskum zameraný na krajinné relikty in situ a v posledných rokoch aj počítačové modelovanie.

Vo všeobecnosti môžeme uviesť, že za historický (respektíve historicko-geografický) prameň pokladáme všetky zachované doklady materiálnej a duchovnej kultúry, t. j. všetko, čo vzniklo pôsobením ľudskej činnosti, čo bezprostredne odráža historický proces a umožňuje skúmať minulosť ľudskej spoločnosti.⁴⁰

Z hľadiska historickej geografie je výstižná definícia historického prameňa, ktorú vyslovil na základe štúdia množstva najnovších zahraničných prác R. Holec.⁴¹ Chápe ho v zmysle najuniverzálnejšej definície „... ako súbor všetkých textov, predmetov a skutočností, z ktorých môžeme získať poznatky o minulosti, a to nielen ako pozostatok ľudskej spoločnosti (čo predstavuje užšie chápanie prameňa uplatňované

³⁹ HOLEC, R. 2016: Historický prameň a etika (na stole, pod stolom a kdesi inde...). *Historický časopis*, roč. 64, č. 4, s. 258.

⁴⁰ Bližšie pozri: HROCH a kol. 1985: *Úvod do studia...*, 304 s.; BARTOŠ, J. 1992: *Úvod do nauky o historických prameňoch*. Olomouc: Univerzita Palackého, 40 s.; AVENARIUS, 1999: *Práca historika s dokumentmi...*, s. 28; KRATOCHVÍL, 1999: *Historický prameň...*, s. 29-30; BARTOŠ, J. – KOVÁŘOVÁ, S. 2005: *Nauka o historických prameňoch*. Olomouc: Univerzita Palackého, 68 s.; SEMOTANOVÁ, 2006: *Historická geografie...*, 279 s.; HOLEC, 2013: *Metodika a technika historikovej...*, s. 23-46; RÁBIK – LABANC – TIBENSKÝ, 2013: *Historická geografie...*, 82 s.; KOHÚTOVÁ, M. – LOPATKOVÁ, Z. a kol. 2014: *Metodologické limity historického prameňa*. Trnava, Kraków: Filozofická fakulta TU v Trnave, Towarzystwo Słowaków w Polsce, 152 s.; PADILHA, M., I. – BELLAGUARDA, M., L., R. – NELSON, S. – MAIA, A., R., G. – COSTA, R. 2017: *The Use of Sources in Historical Research. Texto Contexto Enferm*, Vol. 26, No. 4, p. 1-10; SEMOTANOVÁ – CHROMÝ – KUČERA, 2018: *Historická geografie...*, 253 s.

⁴¹ HOLEC, 2013: *Metodika a technika historikovej...*, s. 23, 24.

predovšetkým v histórii), ale v tom najširšom chápaní, na základe ktorého ako prameň môže fungovať rieka, hornina, jaskyňa, strom a pod.“ Sem je nevyhnutné priradiť aj antropogénne relikty v súčasnej krajine, ktoré vnímame ako veľmi dôležitý historický prameň.

Výpovedná hodnota historicko-geografických prameňov závisí od toho „ako a čo sa ich vedci pýtajú“.⁴² Len veľmi dobrá teoreticko-metodologická pripravenosť vedca a jeho praktické skúsenosti z výskumu môžu minimalizovať subjektívny prístup. Pretože pramene vždy odpovedia len na to, čo sa ich historický geograf opýta. Každý prameň odráža dobu (jej myslenie, vtedajší pohľad na svet, hospodársky pokrok, medziludské vzťahy, kultúru...), v ktorej vznikol. Z tohto dôvodu môže byť aj viac či menej nepresný, resp. chybný. Tieto omyly nemuseli vzniknúť úmyselne, ale záviseli od „spol'ahlivosti“ (vzdelania, zručnosti...) pôvodcu v danej dobe. Tak ako doba vzniku prameňa mohla ovplyvniť jeho obsah a výpovednú hodnotu, tak isto ju môže ovplyvniť historický geograf (nesprávnou interpretáciou, subjektívnym pohľadom na jeho obsah) v súčasnosti, respektíve v dobe jeho výskumu, keďže interpretácia prameňa často závisí aj od spoločenskej situácie.

Existuje množstvo delení historicko-geografických prameňov z rôznych pohľadov, napr. podľa pôvodu, formálnych znakov, typu a podľa obsahu. Ich typológia však nie je vždy jednoznačná a väčšina prameňov využívaných v historicko-geografickom výskume nesie multi-obsahové prvky.⁴³ Delením historických prameňov sa zaoberalo množstvo autorov v rámci histórie, respektíve historiografie.⁴⁴

Historický geograf (výskumný kolektív) musí preto pri (kritických) analýzach pristupovať k ich obsahu zvlášť obozretne a využívať pri ich hodnotení interdisciplinárne postupy. Pritom si musí uvedomiť, že zo širokej škály prameňov sú všetky

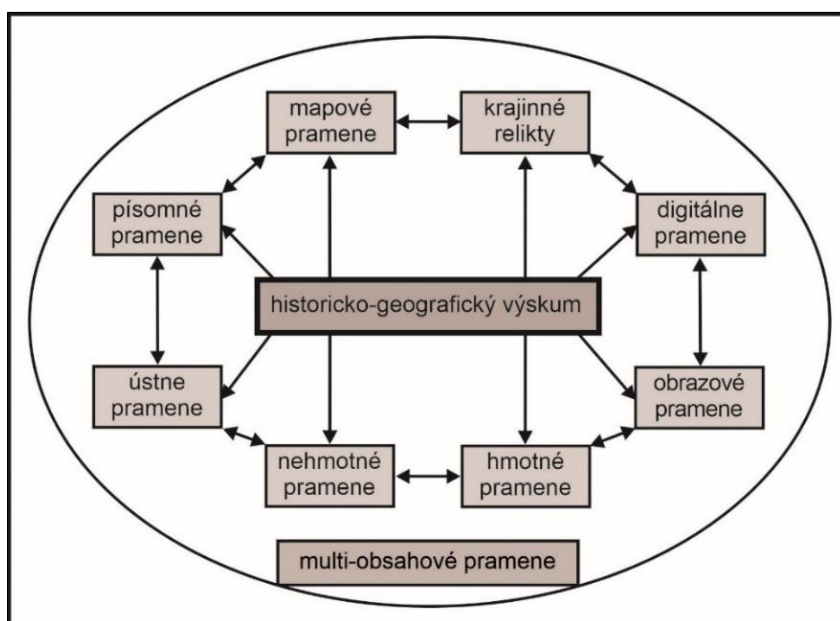
⁴² HOLEC, 2016: Historický prameň..., s. 600.

⁴³ SEMOTANOVÁ – CHROMÝ – KUČERA, 2018: *Historická geografie...*, s. 77-122.

⁴⁴ Pozri napr. práce: BERNHEIM, A. 1931: *Lehrbuch der historischen Methode (Úvod do studia dějepisu)*. Praha: Jan Laichter v Praze, 190 s.; HAVRÁNEK, J. – MYŠKA, M. – PACLÍK, J. 1967: *Úvod do studia dějepisu*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 210 s.; PETRÁŇ, J. a kol. 1983: *Úvod do studia dějepisu III. – nauka o historických pramenech*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 207 s.; HROCH a kol. 1985: *Úvod do studia...*, 304 s.; BŮŽEK, V. a kol. 1994: *Úvod do studia historie*. České Budějovice: Jihočeská univerzita, Pedagogická fakulta, Katedra historie, 88 s.; MIŚKIEWICZ, B. 1988: *Wstęp do badań historycznych*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 352 s.; BARTOŠ, 1992: *Úvod do techniky historické...*, 57 s.; ZWETTLER, O. – VACULÍK, J. – ČAPKA, F. 1996: *Úvod do studia dějepisu a technika historikovy práce*. Brno: Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta, 119 s.; BARTL, J. 1997: *Úvod do štúdia dějepisu*. Bratislava: Univerzita Komenského, 130 s.; DOMINICZAK, H. 1998: *Wstęp do badań historycznych*. Częstochowa: Wydawnictwo WSP w Częstochowie, 302 s.; BARTOŠ, 1999: *Úvod do metodiky historického...*, 93 s.; BARTL, J. 2003: *Úvod do štúdia dějepisu*. Bratislava: Univerzita Komenského, 133 s.; VACULÍK, J. – ČAPKA, F. 2004: *Úvod do studia dějepisu a historický proseminář*. Brno: Masarykova Univerzita, 104 s.; DVORÁK – FASORA – CHOCHOLÁČ – MALÝ – NEČASOVÁ – STOKLÁSKOVÁ – WIHODA, 2014: *Úvod do studia dějepisu...*, 252 s.

rovnocenné, aj napriek tomu, že mnohé pri správnej kritickej analýze poskytnú omnoho viac informácií. Ale z tohto dôvodu by bolo nesprávne nazerať na ne ako na nosné. Ide predovšetkým o písomné pramene, kartografické, obrazové či digitálne pramene i relikty krajiny. Skúsený historický geograf musí jednotlivé typy prameňov pokladať za ekvivalentné, musí ich výpovednú hodnotu vzájomne dopĺňať a verifikovať. Len správna kritická analýza všetkých dostupných prameňov zaručí správne obsahové a časovo-priestorové spracovanie výskumného problému.

Obr. 6: Základné členenie prameňov historicko-geografického výskumu podľa ich formálnych znakov a pôvodu

Zdroj: zostavili autori

Na základe vyššie citovanej literatúry a podľa našich skúseností z praxe (aj z dlhoročných geografických a historických výskumov, tiež z výskumov environmentálnej histórie, historickej montanistiky či z problematiky histórie cestovného ruchu a pohybu obyvateľstva v minulosti) môžeme historicko-geografické pramene typizovať predovšetkým podľa ich formálnych znakov a pôvodu na nasledovné skupiny: textové, mapové, krajinné relikty, digitálne, obrazové, hmotné, nehmotné, ústne a osobitnou skupinou spájajúcou ostatné pramene, tak ako sme uviedli vyššie, sú multi-obsahové (bližšie pozri Obr. 6) pramene historicko-geografického výskumu. Pričom môžu „združovať“ jednu ale i viac skupín primárnych prameňov,

napr.: digitálne obrazové pramene, digitálne textové pramene, digitálne mapové pramene, hmotné pramene v krajine a pod.

Záver

V posledných desaťročiach, respektíve v poslednom storočí sa venuje zvýšená pozornosť (moderného vedeckého) výskumu v rámci historickej geografie, t. j. v rámci vzťahov histórie a geografie, krajine a ľudskej spoločnosti. Téma vzťahu „história a geografie“ (minulosti a miesta) priťahuje záujem človeka od chvíle, keď sa prvýkrát zamyslel nad povahou ľudskej spoločnosti, neoddeliteľne spätý s povrchom zeme. Touto problematikou sa zaoberali mnohí klasickí filozofi vo svojich dielach.⁴⁵ Moderná historická geografia nám umožňuje študovať nové, mnohokrát problematické témy v rôznych regiónoch. Prináša zaujímavé, hlbšie pohľady na už skúmanú problematiku v rámci histórie, geografie či iných vedných odborov. V našom národnom, resp. československom vedeckom priestore sa v rámci historickej geografie skúmajú predovšetkým regionálne témy zamerané na fyzickú geografiu (resp. krajinu), ale aj tie humánno-geografické či geopolitické.

Významný americký historický geograf C. O. Sauer vo svojej práci *Predslov do historickej geografie (Foreword to Historical Geography)* v roku 1941 uvádza, že regionálny historicko-geografický výskum a kritická rekonštrukcia historickej krajiny musí zahŕňať tri pravidlá: historický geograf musí poznať fungovanie skúmanej problematiky ako celku, využiť všetky dostupné pramene výskumu rôznej proveniencie a musí čo najpodrobnejšie poznať terén (krajinu) vzťahujúci sa k skúmanej problematike. Je teda zrejmé, že historický geograf musí byť regionálnym špecialistom, pretože musí podrobne (do takej hĺbky) poznať súčasnú krajinu, respektíve vymedzené skúmané územie, aby v ňom vedel nájsť reliktory minulosti (historickej krajiny a jej prvkov) a musí si ho dokázať predstaviť v takej podobe, aké bolo v minulosti, respektíve vo zvolenom skúmanom období. Dalo by sa povedať, že historický geograf musí vedieť vidieť krajinu, resp. skúmaný región očami jej vtedajších obyvateľov.⁴⁶

Pri historicko-geografických výskumoch malých regiónov (vymedzených fyzicko-geograficky alebo humánno-geograficky) sa historici viac zaujímajú o čas a naopak geografi o priestor. História je teda postavená na predstavách o plynutí času považovaného za proces lineárneho pokroku v priestore (v krajine), ktorý sa nikdy nespochybňuje. V tomto scenári je priestor daný, je pozadím, na ktorom sa odohrávajú historické udalosti. Preto až v posledných rokoch, najmä pod vplyvom geografov,

⁴⁵ КОРАНДЕЙ, Ф., С. 2008: *Введение в историческую географию*. Тюмень: Издательство Тюменского государственного университета, с. 4, 5.

⁴⁶ SAUER, 1941: *Foreword to Historical Geography...*, p. 10.

historických geografov a sociológov, sa priestor (krajina) začal uznávať ako dynamická dimenzia historických zmien. Je zrejmé, že fyzický priestor (resp. región) ani zďaleka nie je inertným pozadím a výrazne sa podieľal na správaní historických aktérov.⁴⁷

C. O. Sauer v roku 1941 upozorňoval na to, že pri regionálnom (lokálnom) historicko-geografickom výskume je práca v teréne dôležitá a naliehavá, pretože moderný priemysel, obchod a spoločnosť stále viac a viac v krajine odstraňuje to, čo je staré. Kultúrne a spoločenské tradície zomierajú s každou generáciou ľudí. Historické správy, záznamy a dokumenty sú ničené, a tiež počasie, búrky a povodne vymazávajú fyzické zvyšky historickej krajiny.⁴⁸

Aj napriek komplexnosti, podrobnosti a rozsahu spracovania mnohých historicko-geografických tém a vzhľadom k povahe historickej geografie ako modernej vedy je zrejmé, že ani jedna historicko-geografická práca nie je definitívna a uzavretá, a tak ako uvádza anglický historický geograf A. Baker, „každá takáto práca bude skôr či neskôr musieť byť revidovaná vo svetle nových teórií, nových dôkazov, nových techník a nových technológií“.⁴⁹

Pod'akovanie

Štúdiá vznikla v rámci riešenia projektu Vedeckej grantovej agentúry Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu SR a Slovenskej akadémie vied VEGA č. 1/0667/21 *Environmentálne špecifiká životného prostredia vybraných montánných vodohospodárskych systémov na Slovensku*. Výsledky štúdie predstavujú základné teoreticko-metodologické východiská pre naplnenie cieľov projektu.

Poznámka autorov

Časti textov v štúdii označené úvodzovkami nie sú doslovnými citátmi pôvodných prekladov z cudzích jazykov, ale vzhľadom k zložitosti obsahu originálnych textov (často filozofických myšlienok) ide o parafrázy so zachovaním významu a obsahu, ktorý je prispôbený štylistike a syntaxu slovenského jazyka. A časti textov v štúdii písané kurzívou sú citátmi pôvodných prekladov z cudzích jazykov.

⁴⁷ CLAUS – MARRIOTT, 2017: *History an Introduction to Theory...*, p. 418, 419.

⁴⁸ SAUER, 1941: Foreword to *Historical Geography...*, p. 17.

⁴⁹ BAKER, A., R., H. 2003: *Geography and History: Bridging the Divide*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 214.

Literatúra

- ABRAMS, L. 2010: *Oral History Theory*. Abingdon: Routledge, 214 p.
- AVENARIUS, A. 1999: Práca historika s dokumentmi minulosti. *Historická revue*, roč. X., č. 1, s. 28.
- BAKER, A., R., H. 2003: *Geography and History: Bridging the Divide*. Cambridge: Cambridge University Press, 279 p.
- BARROWS, H., H. 1923: Geography as Human Ecology. *Annals of the Association of American Geographers*, Vol. 13, No. 1, p. 1-14.
- BARTL, J. 1997: *Úvod do štúdia dejepisu*. Bratislava: Univerzita Komenského, 130 s.
- BARTL, J. 2003: *Úvod do štúdia dejepisu*. Bratislava: Univerzita Komenského, 133 s.
- BARTOŠ, J. – KOVÁŘOVÁ, S. 2005: *Nauka o historických pramenech*. Olomouc: Univerzita Palackého, 68 s.
- BARTOŠ, J. 1992: *Úvod do nauky o historických pramenech*. Olomouc: Univerzita Palackého, 40 s.
- BENČO, J. 2001: *Metodológia vedeckého výskumu*. Bratislava: IRIS, 194 s.
- BERNHEIM, A. 1931: *Lehrbuch der historischen Methode (Úvod do studia dějepisu)*. Praha: Jan Laichter v Praze, 190 s.
- BEST, W., J. – KAHN, V., J. 1998: *Research in Education. Historical Research*. Boston, London, Toronto, Sydney, Tokyo, Singapore: Allyn and Bacon. Chapter IV., Eight Edition, p. 77-112.
- de BLIJ, H., J. – MURPHY, A., B. 1999: *Human Geography*. 6th edition. New York: John Willey & Sons, 272 s.
- BUTLIN, R., A. – DODGSHON, R., A. (eds.) 1998: *An Historical Geography of Europe*. Oxford: Clarendon Press, 373 p.
- BŮŽEK, V. a kol. 1994: *Úvod do studia historie*. České Budějovice: Jihočeská univerzita, Pedagogická fakulta, Katedra historie, 88 s.
- CARRIZO-SAINERO, G. 2000: Toward a Concept of Bibliometrics. *Journal of Spanish Research in Information Science*, Vol. 1, No. 2, p. 1-6.
- CLAUS, P. – MARRIOTT, J. 2017: *History - An Introduction to Theory, Method and Practice*. Second edition, London, New York: Taylor & Francis Group, 498 p.
- DEMEK, J. 1987: *Úvod do štúdia teoretickej geografie*. Bratislava: SPN, 241 s.
- DOMINICZAK, H. 1998: *Wstęp do badań historycznych*. Częstochowa: Wydawnictwo WSP w Częstochowie, 302 s.
- DVOŘÁK, T. – FASORA, L. – CHOCHOLÁČ, B. – MALÝ, T. – NEČASOVÁ, D. – STOKLÁSKOVÁ, Z. – WIHODA, M. 2014: *Úvod do studia dějepisu*, 1. díl. Brno: Masarykova univerzita, 252 s.
- ECO, U. 1997: *Jak napsat diplomovou práci*. Olomouc: Votobla, 1997, 271 s.

- EFROYMSONE, R., A. – KLINEA, K., L. – ANGELSEN, A. – VERBURGC, P., H. – DALEA, V., H. – LANGEVELD, J., W. – MCBRIDEA, A. 2016: A Causal Analysis Framework for Land-use Change and the Potential Role of Bioenergy Policy. *Land Use Policy*, Vol. 59, No. 31, p. 516-527.
- GERBER, E., W. 1974: Methodology in Historical Research. *Exercise & Sport Sciences Reviews*, Vol. 2, Issue 1, p. 335-356.
- GOJDA, M. – JOHN, J. – STARKOVÁ, L. 2011: Archeologický průzkum krajiny pomocí leteckého laserového skenování. Dosavadní průběh a výsledky prvního českého projektu (Archaeological Survey of the Landscape by Means of Aerial Laser Scanning. The Course and Results of the First Czech Project). *Archeologické rozhledy*, LXIII., s. 680-698.
- HAVRÁNEK, J. – MYŠKA, M. – PACLÍK, J. 1967: *Úvod do studia dejepisu*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 210 s.
- HENDL, J. – REMR, J. 2017: *Metody výzkumu a evaluace*. Praha: Portál, 372 s.
- HOLEC, R. 2013: Metodika a technika historikovej práce. Ako sa pracuje s prameňmi? *Dejiny*, č. 1, s. 23-46.
- HOLEC, R. 2016: Historický prameň a etika (na stole, pod stolom a kdesi inde...). *Historický časopis*, roč. 64, č. 4, s. 258.
- HROCH, M. a kol. 1985: *Úvod do studia dějepisu*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 304 s.
- HRONČEK, P. 2011: Identifikácia reliktov uhliarskej výroby na vybraných lokalitách Horehronia a Ľubietovej. In MALINIÁK, P. a kol.: *Lesy v dejinách Zvolenskej stolice*, Banská Bystrica: Lesy SR, s. 105-120.
- HRONČEK, P. 2014: Možnosti využitia interdisciplinárnych výskumných metód v histórii, pri výskume historickej krajiny a historických krajinných prvkov. In *Zborník Kysuckého múzea XVI, Čadca: Kysucké múzeum*, s. 21-64.
- HRONČEK, P. – WEIS, K. – TOMETZOVÁ, D. – JESENSKÝ, M. 2019: Relief Relics of Historical Mining Near Ľubietová (Central Slovakia) – Possibilities for Montanistic (Mining) Research using Airbone laser scanning (LIDAR). *GeoScience Engineering*, Vol. 65, No. 4, p. 54-64.
- CHRASTINA, P. 2004: Historická geografia na Slovensku: minulosť, súčasnosť a perspektívy. *Historická geografie*, roč. 33, č. 4, s. 420-432.
- CHRASTINA, P. 2009: *Vývoj využívania krajiny Trenčianskej kotliny a jej horskej obruby*. Nitra: UKF v Nitre, Filozofická fakulta, Katedra histórie, 285 s.
- IVANIČKA, K. 1983: *Základy teórie a metodológie socioekonomickej geografie*. Bratislava: SPN, 432 s.

- JANČURA, P. – MALINIÁK, P. 2004: Poznámky ku stavu výskumu historických krajiných štruktúr na Slovensku. In *Historické krajinné štruktúry*. Poniky: Partner, s. 16-24.
- KOHÚTOVÁ, M. – LOPATKOVÁ, Z. a kol. 2014: *Metodologické limity historického prameňa*. Trnava, Kraków: Filozofická fakulta TU v Trnave, Towarzystwo Słowaków w Polsce, 152 s.
- KOPАНДЕЙ, Ф., С. 2008: *Введение в историческую географию*. Тюмень: Издательство Тюменского государственного университета, 124 с.
- KRATOCHVÍL, V. 1999: Historický prameň a jeho funkcie vo výučbe dejepisu. *Historická revue*, roč. X., č. 1, s. 29-30.
- KRIŠTOFIČOVÁ, E. 1997: *Prostriedky hodnotenia knižničných a vedecko-informačných procesov*. Bratislava: CVTI, 157 s.
- KUZMÍKOVÁ, M. – JAVOŠOVÁ, E. 2002: Príspevok k problematike spracovania stredovekých listín. In *Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského*. Bratislava: FF UK, roč. XLV, s. 59-65.
- МАНАКОВ, А., Г. 2017: Диасхронический метод в исторической географии населения (на материалах северо-запада России). In *Известия ран. серия географическая, Вопросы исторической географии*, № 6, с. 117-125.
- MARCINOVÁ, F. 2016: Pri správnom postupe možno v archíve objaviť poklad. *Národná osveta*, roč. 26, č. 3. s. 44-46.
- MEYFROIDT, P. 2016: Approaches and Terminology for Causal Analysis in Land Systems Science. *Journal of Land Use Science*, Vol. 11, No. 5, p. 501-522.
- MICHAELI, E. – IVANOVÁ, M. 2015: *Geografická tektológia – metageografia*. Prešov: FHPV PU, 252 s.
- MIŚKIEWICZ, B. 1988: *Wstęp do badań historycznych*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 352 s.
- MITCHELL, J., B. 1954: *Historical Geography*. London: English Universities Press, 356 p.
- OCHRANA, F. 2019: *Metodologie, metody a metodika vědeckého výzkumu*. Praha: Nakladatelství Karolinum, Univerzita Karlova v Praze, 146 s.
- PADILHA, M., I. – BELLAGUARDA, M., L., R. – NELSON, S. – MAIA, A., R., G. COSTA, R. 2017: The Use of Sources in Historical Research. *Textos Contextos Enferm*, Vol. 26, No. 4, p. 1-10.
- PETRÁŇ, J. a kol. 1983: *Úvod do studia dějepisu III. – nauka o historických prameňech*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 207 s.

- PRUŽINSKÝ, M. – MIHALÁČOVÁ, B. – JELEŇOVÁ, I. 2011: *Veda, výskum, vedecké metódy a ich aplikácia*. Praha: Systémové myšlení jako změna paradigmatu, s. 89-97.
- RÁBIK, V. – LABANC, P. – TIBENSKÝ, M. 2013: *Historická geografia*. Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 82 s.
- RITCHIE, D., A. 2003: *Doing Oral History: A Practical Guide*. Oxford: Oxford University Press, 321 p.
- SAUER, C., O. 1925: Morphology of Landscape. *University of California Publications in Geography*, Vol. 2, No. 2, p. 19-54.
- SAUER, C., O. 1941: Foreword to Historical Geography. *Annals of the Association of American Geographers*, Vol. 31, No. 1, p. 1-24.
- SEMOTANOVÁ, E. – CHROMÝ, P. – KUČERA, Z. 2018: *Historická geografie. Tradice a modernita*. Praha: Historický ústav Akademie věd České republiky, 256 s.
- SEMOTANOVÁ, E. 2002: *Historická geografie českých zemí*. Praha: Historický ústav Akademie věd České republiky, 279 s.
- SLÁMOVÁ, M. 2013: *Význam identifikácie historických krajinných štruktúr v krajinných typoch Slovenska*. Zvolen: Technická univerzita, 134 s.
- VACULÍK, J. – ČAPKA, F. 2004: *Úvod do studia dějepisu a historický proseminář*. Brno: Masarykova Univerzita, 104 s.
- ВАМПИЛОВА, Л., Б. 2008: *Региональный историко-географический анализ. Система методов исследований в исторической географии*. СПб.: ЛГУ им. А. С. Пушкина, 152 с.
- ZWETTLER, O. – VACULÍK, J. – ČAPKA, F. 1996: *Úvod do studia dějepisu a technika historikovy práce*. Brno: Masarykova univerzita – Pedagogická fakulta, 119 s.

Prijaté: 14. 2. 2022

Akceptované: 24. 8. 2022

DIFERENCIÁCIA, IDENTIFIKÁCIA A MAPOVANIE MONTÁNNYCH FO-
RIEM RELIEFU NA PRÍKLADE VYBRANÝCH BANSKÝCH OBLASTÍ
DIFFERENTIATION, IDENTIFICATION AND MAPPING OF MONTANE
LANDFORMS ON THE EXAMPLE OF SELECTED MINING AREAS

*Peter Jančura*¹, *Patrik Pachinger*², *Juraj Modranský*³

^{1, 3} *Katedra plánovania a tvorby krajiny Fakulty ekológie a environmentalistiky
Technickej univerzity vo Zvolene, ⁽¹⁾ + Žilinská Univerzita – UNIZA, Ústav celožitot-
ného vzdelávania, Univerzita tretieho veku – U3V, e-mail: peter.jan-
cura.a@gmail.com; modransky@tuzvo.sk*

² *Slovenská agentúra životného prostredia v Banskej Bystrici, Sekcia environmenta-
listiky, Odbor výskumu a medzinárodnej spolupráce, e-mail: patrik.pa-
chinger@sazp.sk*

Abstract: *The paper studies mining historical landscape structures, or relics of historical mining, with an emphasis on relief relics in a selected contemporary landscape of central Slovakia. The mining landscape in the geographical area of central Slovakia creates a specific landscape type, which has several distinctive attributes that distinguish it from other types of landscapes. The study maps and analyses the historical relics of the mines in the vicinity of Štiavnické Bane, Horehronie, near Nižná Boca and in the vicinity of Kremnica, Nová Baňa and Ľubietová. The result is a basic database of these relics, which are methodologically and typologically characterized as relief relics forming a specific character of the mining landscape. They are presented and interpreted using maps, 3D models, drawings and photos of the studied mining landscape and its details.*

Key words: *Historical mining, Mining landscape, Relief, Mapping, Visualization, Historical landscape structures*

Úvod

Príspevok sa zaoberá mapovaním historických krajinných štruktúr (ďalej HKŠ) s dôrazom na banské historické krajinné štruktúry (ďalej BHKŠ), respektíve na reliktné banské krajiny. Výsledky vyplývajú zo spracovania rady krajinárskych štúdií. Riešiteľom úloh bola na základe požiadaviek MŽP SR, Slovenská agentúra

životného prostredia v úzkej spolupráci s Technickou univerzitou vo Zvolene, Fakultou ekológie a environmentalistiky, Katedrou plánovania a tvorby krajiny. V súčasnosti sa téma prednáša na UNIZA Žilina, U3V, hodnoty krajiny a krajinné typy.

Štúdie krajín a s nimi súvisiaci výskum krajinného rázu a krajinných typov vyplývali z implementácie Európskeho dohovoru o krajine. Krajinárske štúdie môžu pomôcť nájsť zabudnutý historický obraz a ráz krajiny a upozorniť na pozoruhodné súvislosti, ktoré ich kedysi formovali. Hlavne na tie, na ktoré sa bežne zabudlo a majú vysokú hodnotu.

Banská krajina vytvára špecifický krajinný typ, ktorý má niekoľko výrazných atribútov, čím sa líši od iných typov krajín. V prvom rade je to krajina montánná. Slovo „montánná“ má dva významy – „horská“ a „banská“ krajina. Montanistika je základnou súčasťou krajinárskeho výskumu, pri hľadaní a nachádzaní vzácnych, v danom prípade banských, reliktovej krajiny. Tvorí ju predovšetkým antropogénny reliéf a zmeny usporiadania krajinného pokrývky. Na banskej krajine sa dá najviac poukázať, ako „nevidíme“ časť svojej histórie a ako podceňujeme význam a „skrytú“ realitu HKŠ. Pri architektúre a pamiatkach väčšina ľudí, aj laikov, vie, že sú vzácne. Ale antropické relikty reliéfu ostávajú často nepovšimnuté.

Krajinu môžeme chápať z hľadiska rôznych spôsobov jej interpretácie. V súčasnej Európe sa sústreďujeme predovšetkým na hodnotovo-významové atribúty krajiny. Čo je v nej vzácne, identické a hodné zachovania. Pre celú Európu sa stala významnou potreba zachovať tie znaky, ktoré vytvárajú rozmanitosť európskych krajín. Zachovanie hodnôt spoločného prírodného a kultúrneho dedičstva. A ich súčasťou, často nedocenenou, sú historické krajinné štruktúry.

Časť 1. Postup spracovania banských krajín z aspektu krajinného rázu

Mapovanie banskej krajiny, typy banských historických krajinných štruktúr

Spracovanie výsledkov výskumu formou krajinárskych štúdií má u nás (v našom tíme) už dlhoročnú tradíciu. Jedna z prvých bola štúdia Nižnej Boce z rokov 2002-2004. V roku 2008 bola spracovaná krajina CHKO Biele Karpaty, od r. 2010 sa riešilo aj územie CHKO Kysuce a NP Slovenský Raj. V roku 2010 sme spracovali a vydali „Metodikú identifikácie a hodnotenia charakteristického vzhľadu krajiny“. Jej základom je identifikácia, dokumentovanie a hodnotenie charakteristických znakov (črt) krajiny a krajinného rázu. Od roku 2012 sa začal opätovný výskum banských krajín. V r. 2012-2013 sme spracovali štúdiu banskej krajiny Kremnice, v roku 2014 Novej Bane, v r. 2015 územie Ľubietovej, V rokoch 2015-2016 bola v rámci výskumu Horehronia spracovaná aj banská krajina Horehronia (Bacúch, Heľpa, Pohorelá).

V ďalšom výskume bol spracovaná hutnícka obec Michalová a najnovšie povodie rieky Revúca nad Ružomberkom. Trvalá pozornosť sa venuje povodiu Čierneho Hrona, medzi Hroncom a Čiernym Balogom. Technickej pamiatke Čiernohronskej úzkorozchodnej lesnej železnice.

Špecifikom krajinárskeho (krajinno-ekologického) výskumu je, že krajinu chápeme komplexne ako časopriestorové kontinuum, s dôrazom na hodnotovo-významové vlastnosti krajiny. Podľa charakteru krajiny sa vyhladáva dominantný, alebo najvzácnejší typ krajín. Napríklad banská krajina, ktorá sa ďalej podrobne spracuje. Preto je dôležité poznať tak krajinárske, geografické, krajinno-ekologické ako aj montanistické atribúty krajín.

Krajinný obraz (KO) je nositeľom rozhodujúcich, vizuálne prenosných informácií o charakteristických črtách krajiny. Krajinný obraz je vizuálny zhl'ad krajiny. Je prejavom hmotných, vizuálne identifikovateľných priestorových vlastností krajiny. Charakteristické črty krajiny (Európsky dohovy o krajine, r. 2000) sú jednotlivé znaky reprezentujúce krajinu a spoluvytvárajúce charakteristický zhl'ad krajiny.

Po identifikácii znakov charakteristického zhl'adu krajiny (ChVK), ich evidencii a zatriedení môžeme prísť k hodnoteniu, ktoré znaky podporujú, ovplyvňujú, alebo znižujú hodnotu krajiny. Je to hodnotenie krajinného rázu, charakteristika špecifických znakov krajiny, vyjadrenie prírodnej a kultúrnej hodnoty krajiny. V tomto kroku hodnotíme, ktoré znaky reprezentujú charakter krajiny a ako také sú v krajine „nepostrádateľné“. Bez nich by sme si daný typ krajiny, či danú konkrétnu krajinu nevedeli predstaviť. Krajinný ráz predstavuje prírodnú, kultúrnu a historickú hodnotu krajiny. Výskum a krajinárske štúdie majú obvykle tri časti:

- krajinárska časť – charakteristika prírodného a krajinného profilu krajiny, HKŠ, osídlenia, historických ciest, fortifikácií, sakrálnych objektov,
- montanistická časť – lokalizácia ostatkov banských diel, ich reliéfnych foriem, technických pamiatok, ťažobných objektov, vodohospodárskych systémov, objektov na spracovanie rudy, s ich zameraním polohy v súradniciach GPS,
- zovšeobecnie poznatkov, hodnotovo-významových atribútov kultúrnej krajiny, typológia a hodnotenie významu zistených objektov a typov krajín. Obvykle aj návrh úprav.

Ťažisko krajinárskeho a montanistického výskumu je predovšetkým v terénnom prieskume, v identifikácii a zameraní objektov v krajine. Podklady vychádzajú z historických máp a z archívneho bádania. Tak môžeme definovať prírodno-kultúrny profil krajiny, ktorý vyjadruje jej hlavné, reprezentatívne priestorové a časové charakteristiky. Významné je vizuálne hodnotenie krajiny. Najprv spracujeme

to, čo v krajine vidíme ako jednotlivé znaky (črty) a následne skupiny znakov (charakteristické črty krajiny) a ich vzájomné súvislosti.

Jedným z významných cieľov výskumu bolo spracovať databázu a identifikovať krajiny a typy krajín, ktoré je možné chápať ako Európske dedičstvo. Ďalej ide o vytvorenie prezentačného a argumentačného materiálu pre spracovanie hierarchie významu montanistických lokalít, ktorý môže byť podkladom databázy národného zoznamu. Následne môže prísť do úvahy výber na nomináciu pod značku Európske dedičstvo. I keď v súčasnosti (relatívne nedávno) sa kritériá zmenili.

Posledným praktickým krokom je zváženie rizík zániku významných znakov krajiny, či ohrozenie krajinných typov. Je to podobné ako návrh manažmentu ochrany. Treba si však uvedomiť, že u nás HKŠ žiadnu právnu podporu nemajú.

Mapovanie a grafická interpretácia antropogénnych terénnych tvarov

(HKŠ) sa spravidla javia ako príznaky antropogénnych foriem reliéfu, či ruín objektov na povrchu. HKŠ sú historicky staršími časovými horizontmi (spravidla nad 50 rokov) reliéfu a usporiadania zložiek súčasnej štruktúry krajinej pokrývky. Každá súčasná krajina obsahuje zložky, či objekty HKŠ. HKŠ vytvárajú v krajine špecifické znaky/črty, ktoré ju výrazne identifikujú a odlišujú od iných typov krajín. Zložky krajinej štruktúry umožňujú „čítanie“ krajiny ako súboru znakov. Krajina sa tak dá vizuálne „čítať“ ako kniha, podobne ako čítanie slov vo vete. HKŠ môžeme typologicky triediť aj podľa ľudských činností, ktoré podmienili existenciu HKŠ. Poľnohospodárske, lesnícke, banícke, sídelné, vodohospodárske HKŠ a pod. Vzhľadom na výskyt a často aj transparentnú čitateľnosť sú pre nás dôležité hlavne prvky antropogénneho (antropomorfného) reliéfu krajiny.

Historické krajinné štruktúry (HKŠ) v banskej krajine

Baníctvo u nás z prevažnej miery zaniklo. Tvorí však veľmi významnú súčasť našej histórie. Banské diela sa (okrem ešte existujúcich) dnes prejavujú ako ruiny, antropogénne tvary, historické krajinné štruktúry, respektíve ich relikty. Banské (ťažobné) diela sú súčasťou histórie a príbehu krajiny. Vnímame ich ako indície a reálne prejavy, artefakty, či stopy v krajine. Sú súčasťou krajiny, vyplývajú aj z charakteru miestnej typickej hospodárskej činnosti.

Časovo-historický aspekt sprevádza HKŠ ako postupné zabúdanie, strácanie sa v krajine. Objekty sa menia na riuny, či denudované terénne tvary a postupne splývajú s okolím. Čím sú staršie, tým ťažšie ich rozozná aj oko odborníka.

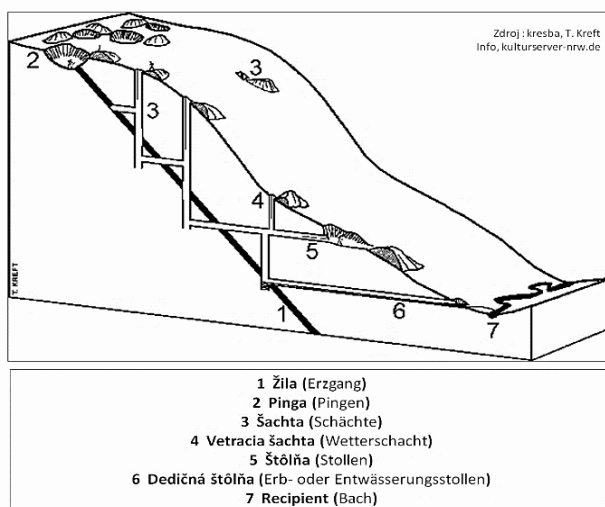
Priestorovo-štruktúrny aspekt HKŠ môžeme chápať ako jednotlivé objekty, alebo ich súbory, alebo na základe usporiadania zložiek (prvkov) krajinnej štruktúry. I keď sa javia ako fragmenty, majú často skrytú vnútornú spojitosť. Napríklad každá baňa má svoje prístupové cesty. S baníctvom bezprostredne súvisí spracovanie rúd a hutníctvo a s tým spojené objekty. Z uvedeného vyplýva, že HKŠ môžeme interpretovať dvoma spôsobmi:

1. ako subštruktúru súčasnej štruktúry krajiny (SKŠ), presnejšie usporiadania zložiek štruktúry krajinnej pokrývky (ŠKP), alebo kontinuálne prejavy reliéfnych foriem a anomálií, na základe krajinnno-ekologických prístupov
2. ako jednotlivé „staré“ objekty a ich súbory (areály) v krajine, ktoré spravidla označujeme ako pamiatky. Veľká časť z nich však takto nie je identifikovaná. Spravidla sa vyskytujú fragmentálne ako zanikajúce formy.

Identifikácia a typológia banských diel v teréne

V teréne je výskyt banských diel pomerne čitateľne identifikovateľný, avšak jednotlivé tvary sa vzhľadom na ich tvarovú variabilitu náročne typologicky zaraďujú. Ešte náročnejšie je ich časové zaradenie, pretože sa spravidla jedná o sekundárne, prekryté formy. Staršie horizonty môžu byť úplne zlikvidované následnou ťažbou, alebo veľmi zmenené. Zánik primárnych tvarov antropogénneho reliéfu spôsobuje prekrytie starých (primárnych) banských diel sekundárnymi banskými dielami. Charakterizuje ho stupeň denudácie (zarovnania) až zdanlivého splynutia s terénom.

Obr. 1: Základná typológia banských diel

Typológia, ťažobné diela z hľadiska morfológie – reliéfnych tvarov

Antropogénne formy reliéfu sú pozostatky ľudských činností, ktoré v krajine vytvárajú geomorfologické anomálie, odlišné od pôvodných prírodných tvarov. Môžu byť rôzneho veku a rôznej tvarovej odlišnosti, od nenápadných terénnych vln až po kontrastné, výrazne viditeľné terénne tvary. Antropogénny reliéf sa v krajine prejavuje ako:

- zmena tvaru – anomália plynulých terénnych tvarov, oproti ich pôvodnému priebehu. Na rozdiel od prírodných tvarov ich charakterizujú geometricky pravidelné formy, priame línie, lomené hrany, alebo pravouhlé tvary;
- stopy udalostí, proces formovania – odlišná príčina vzniku od prirodzených prírodných faktorov, ktoré terén formovali;
- súvislosti výskytu – sú vždy v kontexte s okolím, nevyskytujú sa izolovane, vyplývajú z vonkajších a vnútorných vlastností daného miesta, často s ním splyvajú a nedajú sa okamžite identifikovať.

Elementárne tvary / formy ťažobných diel a vyťaženého materiálu vytvárajú spravidla buď:

- typické zarovnané (planárne) formy
- konvexne (vypuklé) formy (hrboly, vrcholy, temená)
- konkávne (zahĺbené) formy, ktoré vytvárajú tvarový kontext s okolitým reliéfom (údolia, svahy, preliačiny).

Pri banských HKŠ rozoznávame:

- podpovrchové, podzemné formy ústiace na povrch, šachty, štôlne...
- povrchové reliéfné formy, vstupné portály baní, výsypky, haldy...
- banské cesty,
- stavebné objekty, ťažobné veže, stupy, prvotné úpravy vyťaženej rudy
- sprievodné formy – huty, maše, spracovanie rudnej suroviny
- uhliarske objekty,
- sakrálne stavby,

Jednotlivé objekty (artefakty) predstavujú rôzne „tvarové“ štádium, od zložitých foriem vzniknutých prienikom viacerých geometrických telies, po jednoduché, čitateľné, typologicky jednoznačné tvary. V priebehu času dochádzalo k „zaobľovaniu“ tvarov (denudácii) a ich pôvodné hranaté obrysy zanikali. Zmena „oslostí“ a stupeň „splynutia“ s okolím prezrádzajú ich vek. Spravidla sú prítomné postupne zarovnané tvary reliéfu a ruiny stavieb.

Na základe typológie vieme jednotlivé antropogénne tvary zaradiť. Je rozdiel, či sa jedná o tvary bankské, alebo napríklad militantné či hospodárske objekty. Postup spracovania montanistickej časti krajinárskych výskumov:

- zber, analýza a štúdium odborných materiálov, dokumentov a podkladov
- excerpčia archívnych montanistických podkladov (starých bankských máp) v ŠÚBA BŠ,
- georeferencovanie starých bankských máp,
- terénna rekognoskácia a lokalizácia montanistických objektov – GPS, fotodokumentácia, opis,
- konverzia údajov z GPS prístroja do prostredia GIS a editácia databázových údajov GIS vrstvy montanistických objektov,
- spracovanie textovo-grafickej správy o montanistických objektoch.

Vizuálna interpretácia ťažobných diel

Pri vizuálnej identifikácii a interpretácii krajiny ako prvé využívame vizuálny terénny prieskum, fotodokumentácie a mapové podklady ako elementárne spôsoby grafického „prepisu“ (zobrazenia) vlastností súčasnej krajiny.

Z hľadiska ich vizuálneho pôsobenia a vizuálnej interpretácie (vizualizácie) môžeme hovoriť o interpretácii v 2D/3D prostredí. Jedná sa o priemet na priemetňu: vertikálnu – 2D fotografie vo výške ľudského oka, horizontálnu – 2D mapy, ortofotomapy a šikmú (ako priestorové zobrazenie) – 3D priemet leteckých snímok a 3D modelov krajiny, vrátane využitia perspektívy, axonometrie a blokdiagramov, v prostredí GIS. Súhrnne môžeme povedať, že krajinu interpretujeme pomocou:

- máp a ortofotomáp,
- fotodokumentácie v panorámach a sektorálnych snímkoch,
- grafickou kreslenou interpretáciou, bankských diel a panorám krajiny,
- 3D modelov GIS, alebo kreslenými blokdiagramami,
- deskripcie – textového popisu.

Výsledkom je interpretácia tak mapových diel, 3D modelov, kresieb a fotodokumentácia krajiny a jej detailov.

Časť 2. Banská krajina Štiavnických Baní, bane Horehronia, Nižnej Boce, Kremnice a Novej Bane

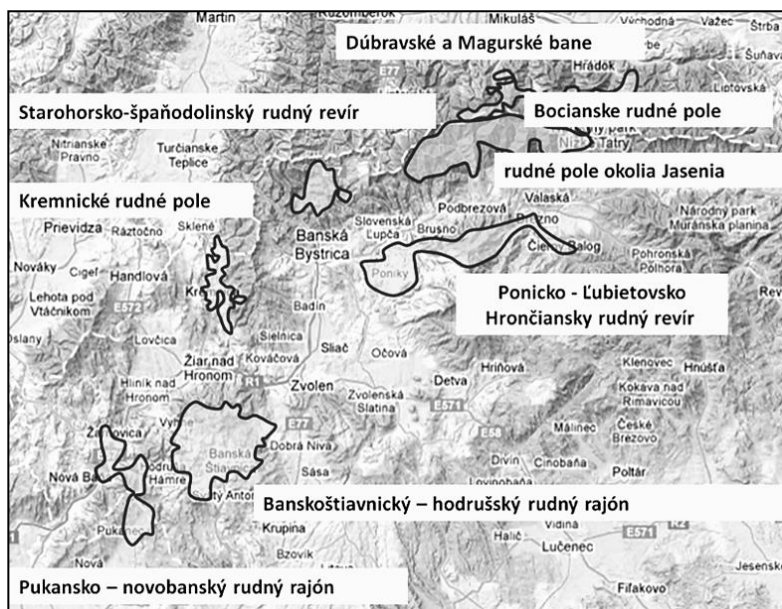
Banská krajina je neodmysliteľnou súčasťou nášho prírodného a kultúrneho dedičstva. Areály banských diel majú svoj kultúrno-historický význam a významnú pozíciu v krajinných typoch a charakteristickom vzhľade krajiny.

Banská krajina vytvára svojrázny archetyp krajiny pozmenenej ľudskou činnosťou. Archetyp (αρχέτυπο, grécky αρχή/arché znamená počiatok + τύπος/typos – forma, vzor) je chápaný ako pravzor, pôvodný typ, forma, podoba. To čo tu historicky vzniklo, preživalo a postupne zaniklo ako dôležitý artefakt prítomnosti ľudí.

Za prírodno-kultúrne archetypy krajín môžeme považovať územia so spoločnými kultúrnymi, duchovnými znakmi a hmotnými relikmi v konkrétnom krajinnom prostredí (type), na regionálnej, či lokálnej úrovni. Ich sprievodným javom býva miestna kultúra, jazyk, miestne nárečia, ľudové zvyky, spôsoby hospodárenia, stavby, architektúra. Z nich vyplýva aj typológia HKŠ, viazaná aj na prírodné podmienky.

V ďalšom texte uvádzame vybrané skúmané lokality so stručným prehľadom ich atribútov. Prezentované lokality a ich špecifické znaky montánneho baníckeho osídlenia majú nadnárodný význam nielen z hľadiska historického, ale z hľadiska zriedkavého výskytu tohto typu obcí v širšom stredoeurópskom priestore.

Obr. 2: Rudné polia stredoslovenskej (Dolnouhorskej) banskej oblasti

Banská krajina Štiavnických Baní

Jedná sa o špecifický fenomén banského poľa s čitateľným reliéfom, na lúkach, mimo lesné porasty. Vzhľadom na to, že veľká časť historických banských území je dnes zarastených lesom, máme pomerne málo lokalít, kde je banský reliéf viditeľný a tvarovo ľahko identifikovateľný. Banská krajina pokrytá lesom je mnohokrát ťažko čitateľná. Vytvára ju pestrý zvlnený reliéf, kde rozoznať jednotlivé tvary „pomedzi stromy“ a klasifikovať ich je náročné. Z odkrytých plôch to obvykle bývajú nezarastajúce banské haldy, napríklad v Španej Doline, alebo Ľubietovej – Podlipe, Magurke, či v Štiavnických Baniach. Reliéfne formy s trávny porastom sú najlepšou „učebnicou“ reliktovej banských diel. Obvykle však bývajú na malých plochách. Banské pole v Štiavnických Baniach je príkladom čitateľnej učebnicovej banskej krajiny.

Obr. 3: Rudné pole pri Štiavnických baniach s výrazným banským reliéfom

Banská krajina Horehronia

Baníctvo na Horehroní bolo, po drevorubačstve a pltníctve, jednou z prvých činností, o ktorých sa dozvedáme na tomto území. Prienik baníctva prebiehal zo severu od Liptova, cez hrebeň Nízkyh Tatier, z obcí Nižná a Vyšná Boca. Baníctvo sa rozvíjalo aj od Bacúchu (r. 1274), kde neskôr vznikli aj prvé huty. Ďalší prienik baníctva nastal od západu, popri rieke Hron, od Banskej Bystrice (r. 1255) a Brezna (r. 1265). Hlavný rozvoj baníctva na Horehroní nastal koncom XVIII. a začiatkom XIX. storočia, čo podnietilo aj vznik tunajších hút. Banské obce boli hlavne Bacúch, Polomka, Heľpa a Pohorelá, nachádzajúce sa prevažne v Nízkyh Tatrách.

Ako čítať banskú krajinu? Vojdeme do lesa na strmom svahu hory. Pred nami bude zvlhnený terén, jamy, kopčeky a ryhy. Zdanlivo neusporiadaná zmäť zemských tvarov. Keď však zastaneme a budeme ju chvíľu pozorovať, pomaly, pomaličky sa zo zeme vynoria súvislosti. „Kód krajiny“ sa odhalí a sprístupní jej pamäť. Nejasné tvary sa stanú zreteľnými a čitateľnými a vynorí sa pred nami banská krajina. To, čo v nej vidíme sú najčastejšie: pingy, pozostatky šácht, štôlní a ich haldy. Špecifikum banskej krajiny Horehonia sú tvarovo bohaté antropogénne reliéfné formy na svahoch hôr so sporadickým výskytom vstupov do štôlní.

Banská krajina Nižnej Boce

Keď „cudzí“ človek príde do tejto krajiny, uvidí prevládajúcu horskú lesnú krajinu. Obec sa nachádza v Nízkych Tatrách. Nízke Tatry patria medzi vysoké pohoria. Obec Nižná Boca leží v doline vytvorenej zlomovými líniami.

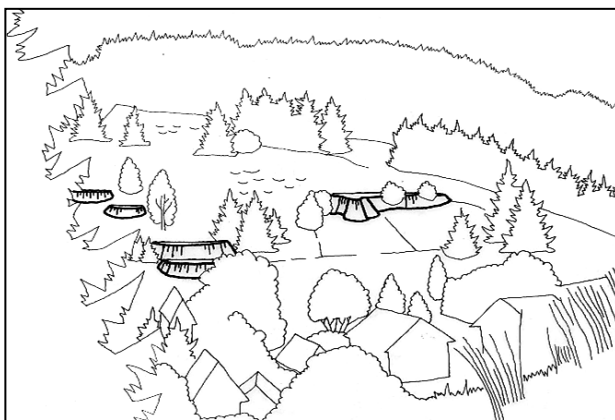
Obr. 4: Čitateľnosť banského reliéfu – antropogénne formy

Špecifický regionálny krajinný ráz vytvára montánna lesná krajina na hornatine a vysočine s lúkami a s výskytom archaických senníkov na horských úbočiach, so sídlom v hlbokom údolí so zachovalými drevenicami s typickou banskou architektúrou. Baníctvo v krajinnom obraze Nižnej, ale aj Vyšnej Boce vníma málokto. Ani miestni obyvatelia si nespomenú na staré banícke zvyky a tradície. Spomínajú len pasenie dobytky, či prácu s drevom v lese. Ani jedna z týchto činností Bocu nepreslávila. Bolo to baníctvo s veľkými nálezmi zlata, vďaka ktorému bola Boca známa v 16. a 17. storočí. V krajine nachádzame reliktu banských hald, staré banské cesty a zachované vstupy do štôlní. Môžeme ich vidieť aj z cesty nad obcou.

Špecifikom banskej krajiny sú čitateľné znaky banských činností od násypiek po ryžovaní zlata pri potoku až po vstupy do baní. Striedajú sa tu polohy tak zalesnené ako aj otvorené, kde na lúkach vidno čitateľné banské tvary, hlavne háld. Čitateľný je kontext banská + štôľňa haldy

Obr. 5: Banská krajina Nižnej Boce – čitateľné haldy

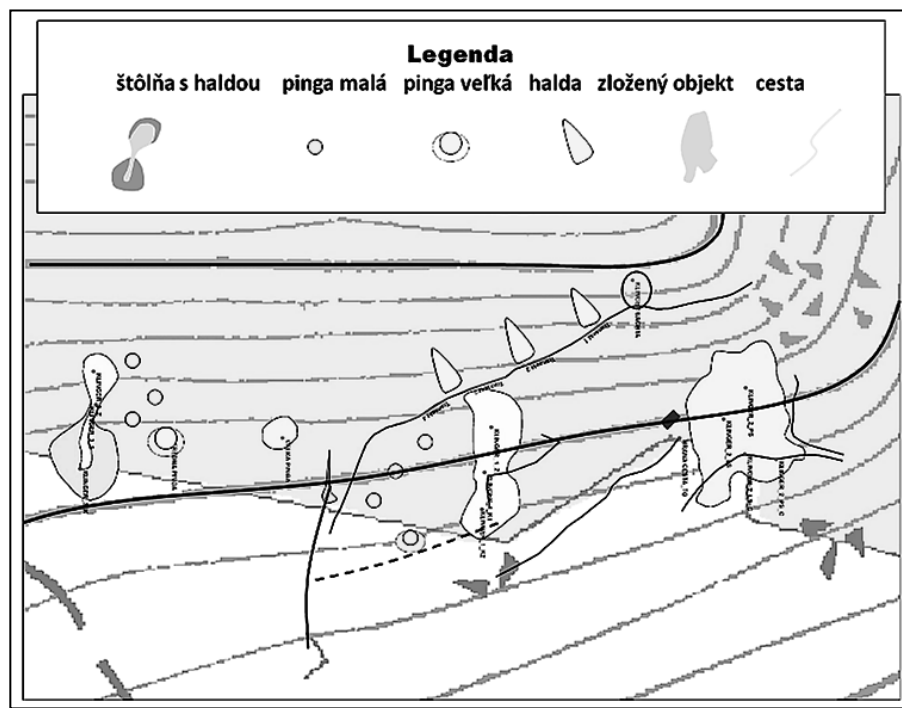
Kresba: M. Slámová, (2000) TU Zvolen

Banská krajina Kremnice

Banská krajina (nemyslíme tým len bane) okolia Kremnice je málo známa. Väčšina návštevníkov vidí mesto a pamiatky banského mesta, ale nezoznami sa s podstatou pojmu „banská krajina“. Mesto tvorí iba malú časť banskej krajiny. Banské mesto bez banskej krajiny nemôže existovať.

V Kremnici sme si už dávnejšie povšimli špecifickú členitú banskú krajinu v lese za kalváriou. Nachádza sa na miernom svahu pod kopcom Schultersberg, neďaleko prepadliny Šturc. Na základe výskumu bola spracovaná krajinárska štúdia, ktorá sa zaoberala „Hodnotami a špecifikami banskej krajiny v okolí Kremnice“. Úzko sme spolupracovali aj vedením mesta. Po prvý krát boli podrobne zmapované Ing. Pachingerom relikty banských diel vybraného (reprezentatívneho) segmentu krajiny v súradniciach GPS. Cieľom dokumentácie bolo spracovať podklad pre: (a) formuláciu možností na vyhlásenie ochrany hodnôt banskej krajiny, (b) zahájenie identifikácie málo známych, alebo nesprávne chápaných pamätihodností banskej krajiny, (c) posúdenie atribútov krajiny z hľadiska národného a nadnárodného významu jej hodnôt a ochrany atribútov banskej krajiny. S možnosťou rozšíriť lokalitu o Európske dedičstvo.

Obr. 6: Podrobné mapovanie banskej krajiny pod vrchom Schultersberg

Špecifikum reliéfu banskej krajiny. Väčšinou si banskú krajinu predstavujeme ako prítomnosť ťažobných veží, alebo vstupných portálov banských štôlní. Okolie Kremnice však poskytuje ukážky „učebnicových foriem“ reliéfu banskej krajiny. Najznámejšie relikty predstavuje známa lokalita Šturc. Úplne neznáma je krajina pod vrchom Schultersberg. Časť z nej bola donedávna sprístupnená banským chodníkom, ktorý bol v rokoch nášho výskumu v dezolátnom stave. Nachádzajú sa tu hlavne pingy, haldy, zavalené pozostatky výkopov šácht a štôlní, cesty a ruiny stavieb. Stáli sme pred otázkou, ako túto banskú krajinu prezentovať? Po zameraní sa nám podarilo vytvoriť mapu s individuálnym zakreslením všetkých reliktných banských útvarov. To vyžadovalo špecifickú grafickú interpretáciu.

Banská krajina Novej Bane

Krajinárske a montanistické prístupy umožňujú identifikovať významné, ale často zanedbávané fenomény v krajine. Tradičné prvky v krajine sú často potláčané a nahradzujú sa novotvarmi. Prítom práve relikty, hlavne historických krajinných štruktúr sú potenciálne využiteľné aj v súčasnosti. Klasickým príkladom je málo

známa banská krajina Novej Bane, ryolitové lomy na výrobu žarnovov. Významným atribútom tejto krajiny je výskyt historických krajinných štruktúr vo viacerých formách. Medzi významné HKŠ už v fragmentálnych až zanikajúcich formách patria relikty historických ciest, ruiny dlhých valov, hradov, obranných veží, vartoviek. Neodmysliteľnou súčasťou sú aj príbehy krajiny, historické udalosti ako nehmotné dedičstvo, spojené napríklad s tureckou expanziou a vplyvom osmanskej ríše na naše územie.

V novobanskej krajine sa stretáva banská krajina s koncentrovaným mestským sídlom a jeho bohatou históriou, s krajinou roztrateného osídlenia novobanských štálov. Ich špecifickou súčasťou sú ovocné sady. Zaujímavým fenoménom sú aj znaky zániku banskej činnosti a postupný prechod na poľnohospodárske činnosti. Svedčí o tom aj socha sv. Vendelína, patróna sedliakov a pastierov, na okraji starého mesta. Ned'aleko banských kaplniek.

Medzi najvýraznejšie špecifiká krajiny môžeme zaradiť atribúty banskej krajiny, kaplnky s reliktmí banských diel v sídle a okolí. Reliéfne banské formy, kameňolomy, výroba mlynských žarnovov z ryolitovej horniny. Nachádza sa tu vodohospodárska banská sústava jarkov a tajchov. Bol tu postavený prvý „ohňový“ parný stroj anglického konštruktéra Izáka Pottera (1722) na čerpanie vôd z baní. Jeho model je v múzeu v meste. Zaujímavé je aj samotné slobodného kráľovské banské mesto, so sústredným banským osídlením.

Sú tu aj znaky sakrálnej krajiny, komponovaná krajina sakrálnych objektov, vrátane kalvárie zvoničky a pútnického miesta Kohútovo. .

Časť 3. Banská krajina Ľubietovej

Keď sa zadívame na krajinu okolia Ľubietovej, vidíme rozsiahle súvislé lesné porasty na svahoch okolitých hôr. Na rovnejších plochách a miernych svahoch je výrazná prevažne lúčna poľnohospodárska krajina. Sporadicky sa v nej vyskytujú aj historické krajinné štruktúry. Políčka a terasy sú lemované nelesnou drevinovou vegetáciou. Sú tu aj výrazne znaky banskej krajiny, hlavne v podobe háld a povrchových lomov. Rozsiahle sú sutinové svahy na Podlipe. Obdobné sa nachádzajú v Španej Doline. Väčšiu časť banskej krajiny však skrýva les. Je čitateľná, ako tvary terénu, rozmanité reliéfne formy a často skryté a nenápadné terénne anomálie.

Hlavným zameraním krajinársko-montanistickej štúdie v r. 2013-2014 bolo charakterizovať prírodno-kultúrny profil krajiny k. ú. obce Ľubietovej, vzťah človeka a krajiny s dôrazom na banskú krajinu. Štúdia komplexne hodnotila sídelné, agrárne a banské relikty historických krajinných štruktúr. Bola spracovaná na Slo-

venskej agentúre životného prostredia, Banská Bystrica, Sekcia environmentalistiky a riadenia projektov, Odbor starostlivosti o životné prostredie, environmentálnej výchovy a vzdelávania, Oddelenie starostlivosti o vidiecke životné prostredie v roku 2014 (Jančura, Pachinger, Bohálová a kol., 2014)

Obr. 7: Špecifické banské haldy, Ľubietová, Podlipa

Hlavným cieľom štúdie bolo vytvoriť a vyhodnotiť informačnú databázu o banskej krajine k. ú. obce Ľubietovej. Tým vznikol podklad pre hodnotenie regionálneho, národného a európskeho významu (a) konkrétnej banskej krajiny a (b) banskej krajiny ako takej, súčasne s pozíciou historických krajinných štruktúr v hierarchii prírodno-kultúrnych hodnôt historických krajín. Súčasne sme skúmali vzťahy:

1. ako ovplyvňovalo prírodné prostredie a prírodné faktory ľudskú kultúru a hospodárske činnosti v ktorom existovali.
2. ako ovplyvnila (zmenila) ľudská kultúra a ľudské činnosti prírodné prostredie.

Reliéf. V krajine Ľubietovej v prvom rade zaujme údolie, niva potoka Hutná obklopená prstencom hôr. „Dno“ krajiny dotvára zvlnená krajina kotliny, ktorá prechádza do vrchovín a hornatín. Stretávajú sa tu dve oblasti, Slovenské Stredohorie a Slovenské Rudohorie. Krajinný obraz tvorí montánna krajina s výrazným zastúpením vrchovín a hornatín s dominujúcim pôsobením „ostrého“ vrchu Vysokej a andezitovej stolovej hory Ľubietovského Vepra a Hrpu. Mikroreliefné formy sú zastúpené antropogénnymi formami pozostatkov banskej činnosti.

Štruktúra krajinej pokrývky vytvára, obrazne povedané, vyšivaný „obrus“ pokrývajúci krajinu, krajinnú príkrývku (land cover) rozloženú na reliéfnych tvaroch. Krajina je prevažne lesnatá so zastúpením poľnohospodársky obrábaných plôch.

Agrárne historické krajinné štruktúry nad Ľubietovou sa zachovali len fragmentálne.

Lesná krajina vytvára základný ráz na svahoch hornatín a vysočín. Súčasne asocjuje prírodné hodnoty starých až pralesových porastov. Prevažne sa však jedná o kultúrnu, človekom pretvorenú krajinu. Z tohto aspektu krajina reprezentuje jej využitie v minulosti drevorubačstvom, uhliarstvom a hutníctvom a baníctvom, ktoré sa bez lesov nezaobídu.

Historické krajinné štruktúry (HKŠ) v okolí Ľubietovej

Relikty banskej krajiny. Najvýraznejším fenoménom sú nezarastené haldy nad Podlipou, predstavujú unikátny charakter hald v stredoslovenskej banskej oblasti. Porovnateľné sú iba haldy v Španej Doline, čiastočne na Magurke. Ďalej sú tu významné zarastené haldy, vstupy do baní, pingy, kutacie jamy a pod. Neodmysliteľnou súčasťou banskej krajiny sú sprievodné objekty banskej činnosti, artefakty hút, vysokej pece, banského osídlenia.

Relikty historických agroštruktúr (poľnohospodárska krajina). Výrazným znakom sú vegetačné lemy nelesnej drevinovej vegetácie, ktorá vytvára líniové a často uzavreté geometrické útvary. Smerom na Strelníky sú zastúpené výrazné a významné formy, tak terasových políčov, ako aj líniovo usporiadaných agroštruktúr, spravidla po vrstevnici.

Osídlenie a kultúrne pamiatky. Bývalé mestské sídlo tvoria pozdĺžne potočno-úličné formy. Obec má dve výrazné vertikálne dominanty, veže kostolov. Farského, stojaceho na výbežku severného svahu údolia nad mestom. Je to rímskokatolícky kostol sv. Márie Magdalény, pôvodne gotický, v XVIII. stor. barokovo prestavaný. V údolí na okraji námestia sa nachádza evanjelický kostol postavený v XIX. storočí v neogotickom slohu, s výraznou vežou. Samostatný útvar „Podlipa“ nad Ľubietovou tvorí zhluk bývalých baníckych drevených domov, dnes obytných a rekreačných objektov. V tejto lokalite sú aj príznačné banské haldy.

Technické pamiatky. Banské diela sa nikdy nevyskytujú ako izolované objekty, ale ako súbor viacerých artefaktov. K šachtám či štôľňam môžeme „priradiť“ ich technické zariadenia:

- zvyšky prvej dreveno-uhľovej vysokej pece v Uhorsku tavenie železnej rudy, z roku 1692. Nachádza sa pri vstupe do obce v časti Huta,
- vysoká pec na lokalite Tri vody, čiastočne zrekonštruovaná r. 1974,
- banský jarok na odvádzanie vody z potoka Peklo do Hutnej,
- banské osídlenie, typické banské domy,

- relikty uhliarstva – plošiny štece (štiete), kde sa v minulosti pálilo drevené uhlie.

Unikátny je odvodňovací jarok medzi dolinou Peklo a potokom Hutná. Banský jarok sa nachádza pri lokalite Žĺaby pod osídlenou usadlosťou Starý Majer. Banský jarok slúžil na prevedenie (nadlepšenie) prietokov vody z Pekla do Hutného potoka, cez sedlo pri Starom Majeri, ako významný energetický zdroj. Dostatok vody bol jednou z podmienok pre funkciu hút. Dĺžka jarku je 1325 m, prevýšenie 11 m, sklon 0,8 %.

Banské osídlenie. Podľa polohy baní Svätodušná, Jamešná a Jeleňová usudzujeme, že tu muselo byť buď prechodné osídlenie, alebo dlhodobejšie ubikácie na sezónne bývanie baníkov. Jednalo by sa pravdepodobne o lokality Železné, Starý majer, Peklo, Pod Okrúhlym, Včelínek. V doline Peklo bola aj huta na spracovanie rudy. Vzdialenosť z Ľubietovej na lokalitu Železné a Starý Majer je okolo 5 km, ostatné viac ako 7 km, čo je viac ako 1,5 hodiny chôdze. Ak je tento predpoklad správny, jednalo by sa o doteraz málo zdokumentované formy osídlenia. Spravidla pri baniach vždy bolo aj trvalé osídlenie. V toponómii miestopisných názvov boli označované ako „ramže“. Uhliari, drevorubači, valasi mali bežne vybudované sezónne obydlia.

Pozostatky banskej činnosti vo voľnej krajine sa v okolí Ľubietovej vyskytujú všade. Pozornosť sme venovali hlavne vizuálne výrazným objektom, ako sú haldy na Podlipe, alebo ľahko prístupným vstupom do baní, ale hlavne mineralogicky zaujímavým, i keď často neprístupným štôľňam. Medzi najvýznamnejšie banské polia, v súvislosti s výskytom rúd, patria:

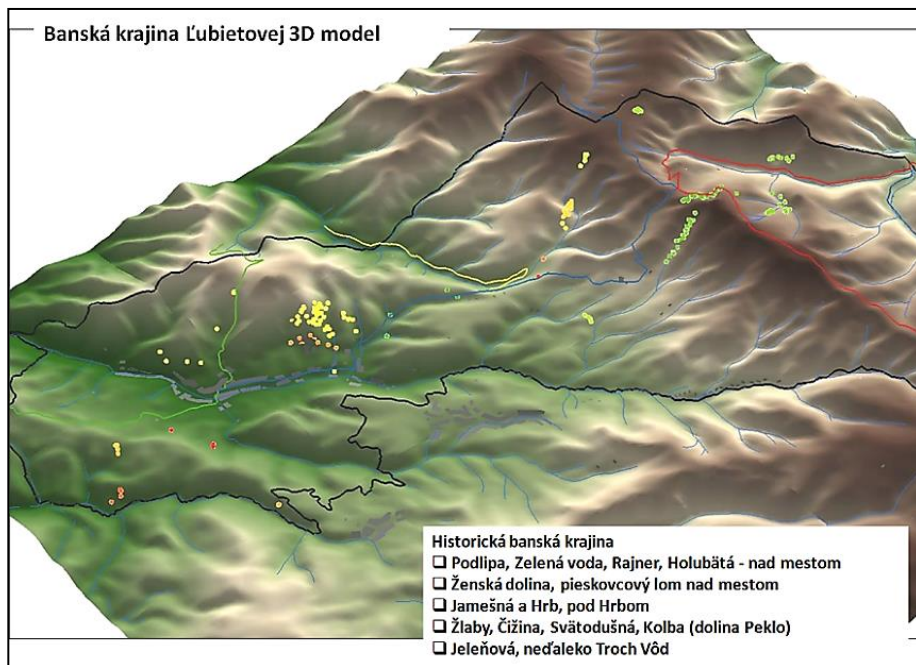
- Podlipa, Zelená voda, Rajner, Holubätá nad obcou,
- Ženská dolina, lom pieskovec,
- Jamešná a Hrb, pod Hrbom,
- Žĺaby, Čižina, Svätodušná, kolba Peklo dolina),
- Jeleňová, neďaleko Troch Vôd.

Haldy nad Podlipou sú významným krajínovotvorným fenoménom. I keď ako také vytvárajú environmentálnu záťaž a sú svedkami vzhľadu priemyselnej krajiny. Dnes sú neodmysliteľnou súčasťou obrazu a scenérie banskej krajiny. Tento typ máme na strednom Slovensku v už spomínaných dvoch výrazných lokalitách: Špania Dolina a Ľubietová-Podlipa.

Prehľad identifikovaných a zmapovaných banských diel (celkovo 341 montanistických objektov v 12 typoch banských HKŠ):

- Povrchová dobývka – 54 ks
- Povrchová dobývka – línia – 2 ks
- Pinga a prepadlisko – 2 ks
- Pingový ťah – 3 ks
- Pingové pole – 17 ks
- Jama – 5 ks
- Štôľňa so zachovaným vstupným portálom – 18 ks
- Štôľňa bez zachovaného vstupného portálu – 98 ks
- Šachta bez zachovaného vstupného portálu – 5 ks
- Šachta so zachovaným vstupným portálom – 3 ks
- Halda – 130 ks
- Haldové pole – 4 ks

Obr. 8: Podrobné mapovanie banskej krajiny v GPS, okolie Ľubietovej

Záver

Identifikácia charakteristických črt krajiny nám umožňuje spoznať a pomenovať tie znaky, ktoré krajinu charakterizujú a reprezentujú.

Z odborného hľadiska tým získame informácie o tom, čo je v krajine cenné, vzácné. Znaký môžeme rozdeliť do skupín ako neopakovateľné, originálne, charakteristické, typické... Môžeme určiť aj symptómy – negatívne javy v krajine. Krajiny môžeme zaradiť do jednotlivých typov, na základe ich podobností a odlišností. Rozoznávame tak skupiny znakov zhodných, typických a odlišných, individuálnych.

Z hľadiska aplikácie poznatkov krajinársky výskum odhaľuje často neznáme, zabudnuté či stratené atribúty krajiny. Miestnym obyvateľom, návštevníkom môžeme tieto javy prerozprávať. Tak vzniká často fascinujúci príbeh krajiny. Vynárajú sa nové súvislosti. Pre cestovný ruch a turizmus sú tieto poznatky veľmi cenné, pretože umožňujú rozoznať, čo je v krajine pozoruhodné. To nie sú zoznamy známych atrakcií, ale súvislosti a vzťahy atraktorov, ktoré môžu ľudí do regiónu, či na určité miesta pritiahnúť.

Tak krajinársky výskum prispieva ku identifikácii a evidencii inak zabudnutých atribútov krajiny. A tým aj obnovenie „pamäte“ krajiny.

Pod'akovanie

Spracované v rokoch 2012-2016 (terénne práce, mapy a texty), na základe PHÚ SAŽP B. Bystrica – Integrovaná starostlivosť o krajinu – implementácia Európskeho dohovoru o krajine. Pod'akovanie patrí aj Žilinskej Univerzite – UNIZA, Ústavu celoživotného vzdelávania, Univerzity tretieho veku – U3V, menovite PhDr. L. Mindekovej, kde sa vyššie uvedené témy aktuálne prednášajú, v rámci študijných programov WH UNESCO a Obrázky krajiny.

Literatúra

- Demek, J. (1987). *Obecná geomorfologie*. Praha: Academia, 480 s.
- Hronček, P. 2011: Identifikácia reliktov uhliarskej výroby na vybraných lokalitách Horehronia a Ľubietovej. In MALINIÁK, P. a kol.: *Lesy v dejinách Zvolenskej stolice*, Banská Bystrica: Lesy SR, s. 105-120.
- Hronček, P. 2014: Možnosti využitia interdisciplinárnych výskumných metód v histórii, pri výskume historickej krajiny a historických krajinných prvkov. In *Zborník Kysuckého múzea XVI, Čadca: Kysucké múzeum*, s. 21-64.
- Huba, M., ed. (1988). *Historické krajinné štruktúry, Ochrana prírody*, odborná príloha *Spravodaja MV SZOPK*, Bratislava, 62 s.
- Hughes, J. D. (2006). *What is Environmental History*. Cambridge: Polity Press, 180 p.

- Jančura, P. (1998). Súčasnú a historickú krajinú štruktúru v tvorbe krajiny. *Životné prostredie*, vol. 32, no. 5, pp. 236-240.
- Jančura, P., Bohálová, I., Slámová, M., Mišíková, P. a kol. (2010). Metodika identifikácie a hodnotenia charakteristického vzhladu krajiny. *Vestník Ministerstva životného prostredia*, vol. 18, no. 1b, s. 2-51, ISSN 135-1567.
- Jančura, P., Daňová, M., Jančura, M., Bohálová, I., Daniš, D., Modranský, J. a kol. (2014). Priestorový aspekt a prírodné podmienky invázie Rimanovdo stredného Podunajska a Karpát v druhom storočí n. l. In Turčan, V. Stĺp Marka Aurélia a stredné Podunajsko *Annales Musei Nationalis Slovaci, Zborník SNM Archeológia supplementum 8, štúdie*, str. 71-87.
- Jančura, P., Slámová, M., (2014). Význam banskej krajiny ako kultúrneho dedičstva. In *Životné prostredie: revue pre teóriu a starostlivosť o životné prostredie*, vol. 48, no. 2, s. 115-117.
- Jančura, P., Pachinger P., Skubinčan P., Vačoková L.,, (2016) : Sprievodca krajinárskymi hodnotami - Horehronie. Slovenská agentúra životného prostredia, Banská Bystrica, 59 s.
- Lacika, J. (1999). Antropogénna transformácia reliéfu ako indikátor trvalej udržateľnosti. *Geografické štúdie*, vol. 6, Banská Bystrica: Fakulta prírodných vied, s. 128-137.
- Marenčák, M. Jančura, P. (1997). Štyri úvahy o krajine. *Zborník konferencie Človek-krajina-kultúra*, Banská Bystrica: SAŽP, s. 38-42.
- Slámová, M., Jančura, P. Beláček, B. (2003). Mining as Phenomena of Nižná Boca. In *Landscape´s Memory. Kształtowanie Krajobrazu Terenów Poeksploatacyjnych w Górnictwie*. Kraków, p. 54-61.
- Slámová, M. Beláček (2004). Typológia reliéfných foriem historických krajiných štruktúr. In *Historické krajiné štruktúry vo vzťahu k vývoju poľnohospodárskeho využívania zeme*. Zborník. Banská Štiavnica: TU Zvolen, s. 25-31.
- Slámová, M. Beláček, B. (2004). Typológia reliéfných foriem historických krajiných štruktúr. In Jančura, P. (eds.): *Historické krajiné štruktúry vo vzťahu k vývoju poľnohospodárskeho využívania zeme*. Zborník. Banská Štiavnica: TU Zvolen, s. 25-31.
- Worster, D. (1998). *The Ends of the Earth: Perspectives on Modern Environmental History*. Cambridge: University Press, 341 p.
- Zapletal, L. (1969). *Úvod do antropogénnej geomorfologie*, Olomouc: Univerzita Palackého, 278 s.

Prijaté: 16. 3. 2022

Akceptované: 6. 9. 2022

KOLEKTÍVNA HISTORICKÁ PAMÄŤ AKO VÝZNAMNÝ FAKTOR PRI
INTEGRÁCII MARGINALIZOVANÝCH SKUPÍN DO KOMUNITNÉHO
ROZVOJA TRVALO UDRŽATEĽNÉHO CESTOVNÉHO RUCHU NA
BÁZE MUZEOLOGICKÝCH PRINCÍPOV.

COLLECTIVE MEMORY AS AN IMPORTANT FACTOR IN THE INTEG-
RATION OF MARGINALIZED GROUPS INTO THE PROCESS OF
COMMUNITY DEVELOPMENT OF SUSTAINABLE TOURISM BASED
ON MUSEUM PRINCIPLES.

Richard R. Senček

*Slovenské banské múzeum, Kammerhofská 2, Banská Štiavnica, Slovensko, e-mail:
sencsek.richard@muzeumbs.sk*

Abstract: *In the article, the author draws attention to the possibility of using collective memory in the integration of marginalized groups within the framework of sustainable tourism development. The basis for the successful integration of these groups is the accurate identification of the original production functionality of the community which has remained in the collective memory. Subsequently, these fragments of functionality can be reconstructed and applied to museum and museum-related projects. This is a unique possibility for linking on the diachronic level. Museums and museum-related projects on a phenomenological basis through museum objects, as unique witnesses of reality, reconstruct the phenomenon. The original functionality of a marginalized group, if they are analogous or close to the relevant documented phenomenon or reconstructed reality, can create original relations and restore the original processes and thus significantly contribute to the overall authenticity of the museum project. If this process is successful and the original functionality is restored, full and sustainable integration of the originally marginalized population group or region into the economic process is possible on a basis of tourism platform that is sustainable in the long run.*

Key words: *Collective memory, Marginalized groups, Community, Integration, Museums and museum-related facilities, Tourism, Sustainable development*

Úvod do problematiky

Problematika integrácie marginalizovaných skupín je širokým spoločenským problémom, ktorý je, žiaľ, v našej spoločnosti pomerne často spájaný iba s rómskym etnikom. Aj keď tento problém s danou skupinou obyvateľstva je momentálne najvýraznejší, ide o významnú spoločenskú chybu. Marginalizované sú často aj iné skupiny obyvateľstva a pritom nemusí ísť o vylúčenie na báze etnického princípu. V súčasnosti sa do popredia dostáva napríklad vylúčenie na báze zdravotnej a fyzickej nedostatočnosti časti obyvateľstva v produktívnom veku z pracovného procesu. O čo ide? Tým, že sa normy a pravidlá pre zamestnávanie obyvateľstva sprísňujú a zároveň stúpa náročnosť vykonávanej práce, časť obyvateľstva zo zdravotných alebo fyzických schopností nedosahuje túto úroveň, prípadne ju stráca a tak je z daného procesu vylúčená. Vylúčení jedinci sa dostávajú na okraj spoločnosti a to najmä preto, lebo ich špecializácia, z ktorej sú vylúčení, im neumožňuje iné uplatnenie. Špecifickým problémom tejto skupiny obyvateľstva je aj to, že nemusia tvoriť ucelenú územne determinovanú skupinu, ale sú „roztrúsení“ v ostatnej produktívnej spoločnosti. Treťou formou marginalizácie spoločnosti je vylúčenie celých regiónov bez ohľadu na etnickú alebo inú skladbu obyvateľstva. Takéto vylúčenie je často podmienené geografickou lokalizáciou regiónu a historicko-spoločenskou zmenou v produkcii výrobných prostriedkov, na ktorú konkrétny región nedokázal flexibilne reagovať. V kontexte stredoslovenského regiónu ide napríklad o bývalé menšie banské a hutnícke lokality. Ťažba tu zanikla, tým pádom zanikli aj nadväzujúce remeselné a výrobné odvetvia ako hutníctvo, uhliarstvo a podobne, ale obyvateľstvo jednak nemigrovalo, ostalo žiť v lokalite, ale zároveň sa nedokázalo adekvátne prispôbiť novým spoločenským požiadavkám a tak tieto regióny začali ekonomicky a hospodársky stagnovať.

Marginalizované skupiny aj tým, že sú v určitom ponímaní izolované od spoločnosti, ich núti vytvárať vlastné komunity so špecifickou vnútornou štruktúrou a vlastnou sústavou vzťahov. Na tejto báze sa tvorí, rozvíja, mení a existuje aj kolektívna historická pamäť vo všetkých svojich súčiastiach. Jej základnými súčasťami sú poznatky, atribúty a procesy, pritom z hľadiska integrácie marginalizovaných skupín na základe využitia muzeologických princípov je v prvom rade potrebné identifikovať uchované poznatky a prostredníctvom „oživovania“ (spomínanie) pôvodných vzťahov a funkcionalít komunity je ich možné v modifikovanej podobe aplikovať v muzeologickej rekonštrukcii pôvodnej skutočnosti. V danom kontexte je potrebné upriamiť pozornosť na kolektívnu pamäť a to v zmysle ako ho poňal Émile Durkheim, ktorý obsahuje sociálne skutočnosti, ako emergovaný kolektívny poznatok, ktorý hovorí o postojoch, ideách, hodnotách, správaní sa prí-

slušníkov a tiež niekdajších funkcionalít daného sociálneho systému. Kolektívna pamäť je tak priestor, kde sa nachádzajú fragmenty rôznych zaniknutých skutočností, ktoré často bývajú skreslené až mytologizované. Práve preto je potrebné, aby bola identifikácia pôvodných funkcionalít dôsledná a „očistená“ od nepôvodných nánosov. Mýty a legendy nie je správne automaticky odmietať. Je ich možné, pri správnom uchopení, využiť v procese integrácie marginalizovanej komunity, alebo pri rekonštrukcii pôvodných funkcionalít.

Analogicky v procese muzealizácie postupujú aj múzeá. Prostredníctvom muzeálií koherentných k dokumentovanému fenoménu sa pokúšajú rekonštruovať určitú, zvyčajne minulú skutočnosť. V spleti vzťahov a informácií hľadajú, vo vzťahu k dokumentovanému fenoménu, pôvodné funkcionality a miesto muzeálie v konkrétnom, ale už rekonštruovanom prostredí. V týchto princípoch ide o analogické postupy a na tejto analógii je možné založiť vzájomnú súčinnosť tak, aby vznikol progresívny a žetateľný synergický efekt. Významne tomu môže napomôcť práve chápanie javov tak, ako ich ponímal Émile Durkheim. Vysvetľuje Ivana Holzbachová: *Společenské jevy tedy mají být chápány jako věci. Tím Durkheim myslel, že mají být poznávány zvnějšku. Na počátku svého zkoumání má badatel vycházet ze zásady, že nevíme, čím jsou, a že jejich hlavní vlastnosti ani příčiny nemohou být pochopeny na základě introspekce. Je tomu tak už proto, že běžná introspekce podává jen nepřesné poznatky a nemůže být použita k vysvětlení. Právě proto je třeba společenské jevy pozorovat zvenčí. Je sice pravda, že společenský život je tvořen z představ, ale ty musí být studovány objektivně.*⁵⁰

Kolektívna pamäť

Kolektívna pamäť predstavuje spoločenský fenomén, ktorý nie je presne definovaný. Navyše existuje viacero viac-menej analogických pojmov, ako historická pamäť, sociálna pamäť, kultúra pamäti, respektíve spomínania a, samozrejme, kolektívna pamäť. Zároveň existujú aj rôzne definície týchto pomenovaní. Oľga Gyárfášová píše: *Historická pamäť je spoločným vedomím veľkých sociálnych skupín, je aj dôležitým identito-tvorným prvkom. Nie je však raz pre vždy daná, ale je otvorená ďalším interpretáciám, je dynamickým systémom, ktorý sa mení v čase a kontexte a ktorý tu a teraz vždy nanovo vytvárame, zjednodušene môžeme povedať – dnes konštruujeme našu minulosť.*⁵¹

⁵⁰ HOLZBACHOVÁ, Ivana. Durkheimovo pojetí sociologie. In *Studia philosophica : Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské university*. Brno : Masarykova univerzita. 2008, roč. LVII, Řada filozofická (B), č. 55, s. 79 – 80. ISBN 78-80-210-4685-6, ISSN 0231-7664. Autorka cituje dielo: DURKHEIM, Émile. *Pravidla sociologické metody*, Praha : Orbis. 1926, s. 17 – 18.

⁵¹ GYÁRFÁŠOVÁ, Oľga. Sonda do historickej pamäti slovenskej spoločnosti zaoštréná na mladých. In *Annales Scientia Politica*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2015, roč. 4,

Problémom kolektívnej pamäte je fakt, že nie je jednoducho uchopiteľná. V prostredí de facto neexistuje. Jej nositeľmi sú individuálni ľudia a opiera sa o relikty minulosti, ktoré sa dochovali do súčasnosti. Vysvetľuje to Maurice Halbwachs: *Paměť v člověku narůstá teprve v průběhu jeho socializace. Tím, kto „má“ paměť, je sice vždy jednotlivec, avšak jeho paměť získává tvar v kolektívu. Výraz „kolektivní paměť“ proto nesmíme chápat metaforicky. Kolektivy sice „nemají“ žádnou paměť, avšak určují paměť svých příslušníků.*⁵² Z predchádzajúceho citátu vyplýva, že základným prvkom spoločnosti a prenesene aj kolektívnej pamäte je jednotlivec. On je nositeľom konkrétnych spomienok, ktoré sú však nejakým spôsobom spoločné pre celú skupinu. Jednotlivec, ktorý by bol izolovaný mimo akúkoľvek takúto skupinu, nemôže byť nositeľom kolektívnych spomienok. Na vzťahy a postavenie jednotlivca je potrebné prihliadať aj pri identifikácii žiadaných funkcionalít marginalizovaných skupín. Pritom si je potrebné uvedomiť, že jednotlivec sa automaticky členom skupiny nerodí. Upozorňuje na to Peter I. Berger a Thomas Luckman: *Rodí se se sklonem ke společenskosti a stává se členem společnosti. V živote každého jedince proto existuje*⁵³ časová posloupnost, v jejímž průběhu je zasvěcen do účasti na společenské dialektice. *Východzím bodem tohoto procesu je internalizace – bezprostřední vnímání či interpretace objektivní události jako události mající význam, tedy jako projevu subjektivních procesů jiného člověka, přičemž zároveň význam tohoto projevu přijmu subjektivně za svůj. To neznamená, že tak jinému člověku porozumím správně. Mohu se zásadne mylit.*⁵⁴

Jednotlivec, ako príslušník určitej spoločnosti, nie je samozrejmosťou. Tak ako preberá kolektívnu identitu v prípade vyčlenených marginalizovaných skupín, zároveň si osvojuje aj kolektívnu pamäť späť nielen s pôvodnými funkcionalitami spoločnosti, ale aj s faktormi jej vyčlenenia. Predchádzajúce stanovisko sa vzťahuje najmä na skupiny, ktoré sú marginalizované dlhodobo až tak, že aj historická kolektívna pamäť už v sebe integruje dané faktory marginalizácie. Nie je to však jednoduchý proces, navyše ide o obojstranné vzťahy. Upozorňuje na to Jan Assmann: *Kolektivní paměť je spjata se svými nositeli a není libovolně přenosná. Kdokoli se na ní podílí, dosvědčuje tím svou náležitost ke skupině. Není tedy konkrétní pouze v prostoru a v čase, ale je též, lze-li to tak říci, konkrétní co do identity.*⁵⁵ To

č. 1. ISSN 1339-0732. Dostupné na internete: <https://www.unipo.sk/public/media/21957/04%20Gyarfasova.pdf>. Cit. Dňa: 28. augusta 2021 o 18:32.

⁵² ASSMANN, Jan. *Kultura a paměť : písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*. Praha : 2001, s. 36. ISBN 80-7260-051-6.

⁵³ V pôvodnom texte je slovo zvýraznené kurzívou. Podčiarkol autor.

⁵⁴ BERGER, Peter I. – LUCKMAN, Thomas. *Sociální konstrukce reality : pojednání o sociologii vědení*. Brno : 1999, s. 128, ISBN 80-85959-46-1.

⁵⁵ V pôvodnom texte je slovo zvýraznené kurzívou. Podčiarkol autor.

znamená, že se výlučně vzťahuje ke stanovisku určité skutečné a živoucí skupiny.⁵⁶ Jedinec sa identifikuje so skupinou, spoločenstvom, ktorého sa zároveň stáva reprezentantom. Je však potrebné podotknúť, že takýchto skupín, spoločenstiev, s ktorými sa identifikuje, môže byť viac.

Okrem vzájomných interakcií jedinec – skupina je potrebné pochopiť, že dané interakcie sa odohrávajú na diachrónej osi. Súčasnosť vytvára nové impulzy, ktoré sa ukladajú v individuálnych pamätiach jednotlivých členov skupiny, ale zároveň tu existuje už uložená minulosť. Tento vzťah vysvetľuje Henri Bergson: *Vo vedomí teda nachádzame stavy, ktoré po sebe nasledujú, nerozlíšené; a súčasnosti, ktoré po sebe nenasledujú, sú však v priestore rozlíšené v tom zmysle, že jedna už nie je, keď sa druhá objaví. – Mimo nás vzájomná exteriorita bez následnosti: v nás následnosť bez vzájomnej exteriority.*

*Aj tu zasahuje kompromis. Súčasnosti, ktoré vytvárajú vonkajší svet a ktoré po sebe nasledujú len pre nás, hoci sú navzájom rozlíšené, o tých pripúšťame, že po sebe nasledujú v sebe samých. Odtiaľ myšlienka dať veciam trvať, ako trváme my, a vložiť čas do priestoru.*⁵⁷ I keď Henri Bergson v predchádzajúcom citáte neoperoval s pojmom kolektívna pamäť, upozornil na jeho pripútanosť ku konkrétnemu priestoru. Štruktúra, ktorá je takto v hrubých rysoch naznačená, je podobná práve systému múzejného dokumentovaného fenoménu.

Pri rekonštrukcii pôvodných funkcionalít prostredníctvom ich oživovania kolektívnej pamäte a ich osadenia do konkrétneho priestoru je potrebné, ako to už bolo naznačené, myslieť na to, že tieto fragmenty pôvodných realít sú často neúplné, deformované alebo nesprávne pochopené. Maurice Halbwachs na teoretickej rovine vysvetľuje aj to, ako vzniká fragmentárnosť kolektívnej pamäte. Každý jednotlivec je nositeľom subjektívnej pamäte, ale spomínanie je vždy možné len v závislosti na rámcoch, ktoré zabezpečujú organizáciu jeho spomienok. Ako ďalej píše Jan Assmann: *Přednost této teorie tkví v tom, že je člověk – a tedy společnost – schopen uvědomit pouze to, co lze zrekonstruovat jako minulost uvnitř referenčního rámce dané přítomnosti, pak v zapomnění upadá právě to, co v podobné přítomnosti nenachází žádný referenční rámec.*⁵⁸ Tieto skutočnosti sú pre ďalší postup obnovy pôvodných funkcionalít marginalizovaných skupín dôležité. Vytvárajú totiž analógiu s múzejnými prístupmi procesu muzealizácie pri rekonštrukcii určitej skutočnosti.

⁵⁶ ASSMANN, Jan. *Kultura a paměť : písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku.*, s. 39.

⁵⁷ BERGSON, Henri. *Filozofické eseje.* Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1970, s. 152.

⁵⁸ ASSMANN, Jan. *Kultura a paměť : písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku.*, s. 37.

Doteraz bol výraz kolektívna pamäť ponímaný akoby univerzálne – jednotne a to najmä vzhľadom na dlhodobu marginalizovanú skupinu obyvateľstva. Lenže existujú také skupiny (alebo regióny), ktoré sa na okraj spoločnosti dostali za svojho života, t. z., že tu nie je možné uvažovať o kolektívnej pamäti na diachrónej osi do takej hĺbky ako to bolo v predchádzajúcich prípadoch. Znamená to, že existujú minimálne dve kolektívne pamäte, ktoré sa rozlišujú umiestnením svojho referenčného rámca na diachrónej osi. Medzi týmito dvomi rámcami sa nachádza tzv. „plávajúca medzera“ *the floating gap*. História ponúka spôsoby akým je možné *the floating gap* preklenúť. Jan Assmann uvádza ako jeden z možných príkladov preklenutia a zároveň legalizácie genealógiu: *Genealogie poskytuje formu, jak překlenout medzeru mezi přítomnosti a časem původu a legitimizovat určité současné uspořádání, určitý současný nárok tím, že jej těsně a hladce spojí s původním stavem. To ale neznamená, že by mezi oběma časy, které jsou takto provázány, nebyl žádný kategoriální rozdíl. Oba minulostní rejstříky, oba „konce bez prostředku“ odpovídají dvěma paměťovým rámcům, které se od sebe v klíčových ohledech liší. Ty nazýváme komunikativní a kulturní paměť.*⁵⁹ Pri rekonštrukcii pôvodných funkcionalít, alebo implementácii „novej“ marginálnej skupiny do využitia v cestovnom ruchu v rámci trvalo-udržateľného rozvoja je potrebné pracovať s oboma typmi pamäte. Avšak najprv je potrebné *in situ* overiť, akými kolektívnymi pamäťami daná konkrétna marginalizovaná skupina disponuje.

Aby bolo zrejmé o aký rozdiel ide, je potrebné si presnejšie definovať komunikatívnu a kultúrnu pamäť⁶⁰ tak, ako to urobil Jan Assmann. Podľa neho tak: *Komunikativní paměť zahrnuje vzpomínky, které se vztahují k nedávne minulosti. Právě tyto vzpomínky člověk sdílí se svými současníky. Typickým případem je generační paměť. Táto paměť se historicky rozvíjí u určité skupiny, vzniká v čase a s časem také zaniká, anebo přesněji – zaniká se svými nositeli. Když nositelé, kteří ji ztělesňovali, zemřou, ustoupí tato paměť jiné, nové. Tento prostor vzpomínky, tvořený výlučně osobně zaručenou a sdělovanou zkušeností, biblicky odpovídá oněm třem až čtyřem pokolením, které musí například odpykat vinu.*⁶¹ Na druhej strane Jan Assmann píše: *Kulturní paměť se zaměřuje na fixní body v minulosti. Ani v ní se nemůže uchovat minulost jako taková. Minulost se tu „sráží“ do symbolických figur, na nichž se*

⁵⁹ ASSMANN, Jan. *Kultura a paměť: písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku.*, s. 48.

⁶⁰ Dnes by sa obe tieto pamäte označovali ako kolektívna pamäť a to čo Jan Assmann nazýval kultúrna pamäť sa dnes označuje skôr pojmom historická pamäť. Odhliadnuc od súčasnej terminológie dôležité je, že vhodne definuje a vysvetľuje to, čo je dôležité pre rekonštrukciu pôvodných funkcionalít marginalizovaných skupín v konkrétnom prostredí.

⁶¹ ASSMANN, Jan. *Kultura a paměť: písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku.*, s. 48.

zachytávajú vzpomínky. Životy otců, exodus, putování pouští, získání země či vyhnanství jsou takovými vzpomínkovými figurami; rozdíl mezi mýtem a dějinami tu je vedlejší. Pro kulturní paměť je podstatná historie vzpomínky, nikoli historie faktická.⁶²

Tak ako marginalizované skupiny netvorí jednotný model, tak ani kolektívna pamäť nie je homogénny útvar. Analogicky za ad hoc homogénny útvar (jednotný model) nie je možné považovať ani rekonštrukciu dokumentovanej skutočnosti na báze muzeologických princípov. Avšak kolektívna pamäť úzko kooperuje s muzeologickými princípmi a pri rekonštrukcii skutočnosti sa často využíva. Čiže aj fragmenty pôvodných funkcionalít uložených viac, či menej hlboko v kolektívnej pamäti je možné týmto spôsobom využiť. Muzeológia tieto postupy už pozná. Tu je ešte potrebné vymedziť vzťah kolektívnej pamäte k histórii, pretože najmä muzeologické rekonštrukcie historických skutočností sa opierajú najmä o históriu. Metóda oral history je však jej vhodným doplnkom (pokiaľ je uplatniteľná). Opäť Ján Assmann: *Na jednej strane stojí mnohosť dejín, do nichž pluralita skupín vkladá své vzpomínky a svůj obraz sebe samých, na druhej strane jediné dejiny, do nichž historikové ukládajú fakta vyvozená z mnohosti dejín. Avšak tieto fakty sú prázdne abstrakcie, ktoré pro nikoho nic neznamenaají a na ktoré si nikdo nevzpomína, abstrakcie očistené od jakéhokoli vzťahu k identite a vzpomínaniu. Abstraktní je především čas, do kterého filozofie vřazuje svá data. Historický čas je „durée artificielle“ (umělé trvání), které žádná skupina neprožívá a neuchováva ve vzpomínce jako „durée“.* Podle Halbwachse se proto nachází za hranicemi skutečnosti. Je to nefunkční artefakt, odpoutaný od vazeb a sepětí, která vytvářejí život, a to život společnosti v konkrétním prostoru a čase.⁶³

Báza muzeologických princípov

Rekonštrukcia pôvodných funkcionalít skupiny pomocou využitia kolektívnej pamäte je analogická s postupmi, ktoré využíva moderná muzeológia pri napĺňaní svojich cieľov. Múzejné zbierky predstavujú selektované systémy, ktoré v prípade historických skutočností selektujú autentických svedkov tak, aby bola rekonštruovaná dokumentovaná skutočnosť. Autenticitu je pritom potrebné vnímať ako hodnovernosť objektu k danej skutočnosti. Vysvetľuje Friedrich Waidacher: *Autentické sú také znakové fenomény, o ktorých význame sa vyjednáva v aktívne existujúcej sociálnej komunikácii, teda znaky, ktoré sú v obehu ako peniaze a naberajú v procese zámeny určitý význam, a menia ho, na rozdiel od mincí mimo obehu.* (Staré

⁶² ASSMANN, Jan. *Kultura a paměť: písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku.*, s. 50.

⁶³ ASSMANN, Jan. *Kultura a paměť: písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku.*, s. 43.

*mince by však samozrejme boli v rámci zberateľského krúžku autentickými znakmi). Autenticita by potom označovala imanenciu modifikujúcej sa komunikačnej hry.*⁶⁴

Základným procesom pri rekonštrukcii dokumentovanej skutočnosti je proces muzealizácie, ktorý je potrebné vnímať ako rigorózne organizované princípy tvorby systému a rozhodne nie ako systém zhromažďovania. Ako píše Jan Dolák: *Proces muzealizace není limitován identifikováním jednotlivých muzeálií, ale tvorbou celého systému, sbírky muzeálií, která reprezentuje kvalitativně vyšší kulturní hodnoty a významy než jednotlivosti. Samozřejmě míra muzeality konkrétní muzeálie může s vývojem slábnout či dokonce zmizet.*⁶⁵ V oboch prípadoch sa z fragmentárne uchovaného sveta a pokrivenej skutočnosti rekonštruuje skutočnosť nová, čo najpodobnejšia pôvodnej realite. Ďalším koherentným vzťahom medzi oboma formami uchovaných skutočností je ich prepojenosť na určité miesto. Kolektívna, najmä historická pamäť sa viaže na určité historické artefakty „relikty“ z dôb minulých. Tie zvyčajne predstavujú objekty in situ zachované v priestore. Muzeálie majú rovnaký charakter.

Preto sú niektoré princípy muzeologických procesov aplikovateľné aj do rekonštrukcie pôvodných funkcionalít marginalizovaných skupín (ale nielen ich) a ich využitie, tiež aj ich implementácia do súčasnej spoločnosti s cieľom ich využitia v cestovnom ruchu za predpokladu trvalo-udržateľného rozvoja. A nielen to – môžu byť využité aj synergicky, spoločne, alebo sa vzájomne dopĺňať. Muzeológia zároveň dokáže implementovať celú škálu aplikovaných vied, ktoré je možné analogicky využiť aj pri obnove pôvodných funkcionalít marginalizovaných skupín. Ak sa všetky tieto aspekty realizujú v konkrétnom (historickom) priestore, je vysoký predpoklad vzniku novej miestnej komunity s novou sociálnou, politickou a ekonomickou štruktúrou.

Podobne, ako pri múzejnej rekonštrukcii skutočnosti, tak aj pri obnovovaní pôvodných funkcionalít marginalizovaných skupín je cieľom vytvoriť nový systém. Systém však nikdy nemôže byť úplný. V oboch prípadoch ide o rekonštrukciu zo zachovaných fragmentov pôvodnej skutočnosti. Vytvorenie „dokonalejšie“ rekonštrukcie však ani v jednom z prípadov nie je cieľom. Cieľom je vytvorenie funkčnej rekonštrukcie. V prípade marginalizovaných skupín tak, aby bola implementovateľná do reálneho prostredia, aby začala fungovať. To všetko je možné dosiahnuť pomocou vonkajších stimulov, ale systém je potrebné vytvoriť tak, aby sa stal na

⁶⁴ WAIDACHER, Friedrich. Príručka všeobecnej muzeológie. Bratislava: Slovenské národné múzeum – Národné múzejné centrum, 1999, s. 111. ISBN 80-8060-015-5.

⁶⁵ DOLÁK, Jan. *Sběratelství a sbírkotvorná činnost muzeí*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave. 2018, s. 30 ISBN 978-80-223-4553-8.

vonkajších stimuloch nezávislý, t. z., aby fungoval autonómne, respektíve v reálnych a nie umelých, či izolovaných štruktúrach.

Proces muzealizácie je prepojitelný vo všetkých svojich fázach, t. j., subsystéme selekcie, tezaurácie a prezentácie, respektíve komunikácie s defragmentizáciou pôvodných funkcionalít skupiny. Z hľadiska muzeologických postupov sa javí ako najdôležitejšia druhá fáza muzealizácie, nakoľko v múzejnom prostredí tu vzniká systém. Ako píše Zbyněk Z. Stránský: *Muzealizace ve své druhé fázi směřuje k systému. V souladu s teorií systémů je funkcí systému vytvoření vlastní struktury prvků a jejich vztahů, jimiž redukuje složitost světa tak, abychom mohli odlišit systém a jeho okolí.*⁶⁶ Kolektívna (historická) pamäť tiež nie je úplná a preto aj rekonštruované pôvodné funkcionality budú redukované. Navyše musia byť určitým spôsobom prispôsobené súčasnosti tak, aby mohli na danom konkrétnom mieste fungovať.

Tretia fáza muzealizácie, fáza prezentácie, respektíve komunikácie je tiež využiteľnou najmä svojimi jednotlivými čiastkovými procesmi, predovšetkým pokiaľ ide o komunikáciu so širokou verejnosťou. Obojstranne výhodnou formou je prepojenie oboch princípov, t. z., keď sa rekonštrukcia pôvodných funkcionalít spojí s rekonštrukciou analogickej pôvodnej skutočnosti. Takto sa môže vytvoriť nielen nová fungujúca komunita, ale aj nové živé a pre širokú verejnosť atraktívne múzeum.

Región a geografia

Na predchádzajúcich teoretických stanoviskách je možné vypracovať model funkčnej implementácie marginalizovaných skupín do prostredia prostredníctvom muzeologických princípov. Aby to bolo možné, je v prvom rade potrebné identifikovať v kultúrnej pamäti predmetnej skupiny vhodné pôvodné funkcionality. Z hľadiska konkrétneho regiónu, napríklad oblasť s ťažbou a spracovaním nerastného bohatstva, ide o remeselné tradície. Marginalizovaná skupina obyvateľstva, ktorá sa v minulosti venovala takejto činnosti, nesie spomienky, ktoré je potrebné identifikovať a následne využiť. Analogicky je potrebné vykonať muzeologický prieskum konkrétnej lokality, ktorá nesie autentické stopy po niekdajšej činnosti. Autentickosť je dôležitá preto, aby ponúknutý produkt cestovného ruchu bol príťažlivý a reálny, aby sa nevytvárala umelá konštrukcia – nový disneyland. Ide aj o prvý predpoklad pre trvalo-udržateľný produkt.

⁶⁶ STRÁNSKÝ, Zbyněk Z. *Úvod do studia muzeologie*. Brno: Masarykova univerzita v Brně. 2000, s. 43 ISBN 80-210-1272-2.

V prípade, že sa v reálnom priestore podarí identifikovať dostatočné množstvo autentických svedkov pôvodnej skutočnosti a príslušná marginalizovaná skupina tiež nesie dostatočné množstvo fragmentov vhodných spomienok, je možné tieto dve roviny k sebe priblížiť a začať vytvárať prvé interakcie spoločného projektu. Autentický svedkovia skutočnosti sa viažu k určitému miestu, kde vo svojom čase fungovali určitým spôsobom, pre ktorý im je dnes priznávaná muzealita. Aj fragmenty spomienok sa môžu viazať k určitému miestu, ale v prípade historickej kolektívnej pamäte môže byť problematické túto väzbu hodnoverne verifikovať, avšak v kontexte integrácie týchto skupín na báze múzejných princípov je skôr dôležité, aby fragmenty kolektívnej historickej pamäte boli čo najviac podobné múzejnému dokumentovanému fenoménu. Aplikovať defragmentované funkcionality je tak možné aj na inom mieste, než ktorému sa pôvodne viazali. V prípade múzejného dokumentovaného fenoménu to však nie je možné.

Na prvý pohľad zväzujúca skutočnosť však umožňuje jedinečné využitie konkrétnych lokalít, ktoré sú determinované prostredníctvom dokumentovaného múzejného fenoménu a pamiatok in situ. Táto úzka previazanosť múzejných princípov dokumentácie s konkrétnym miestom zároveň otvára ďalšiu marginalizovanú kategóriu – marginalizovaných regiónov. Príkladom môžu byť niekdajšie banícke a hutnícke lokality, kde boli pôvodné hospodársko-priemyselné činnosti ukončené a obyvateľstvo bolo nútené prispôbiť sa novým hospodársko-ekonomickým podmienkam. To sa jednotlivým komunitám podarilo rôzne. Zvyčajne sa tieto regióny dostali bokom od hospodársky vyspelých oblastí a začali za nimi zaostávať. Postupom času sa ako aj pôvodná skutočnosť tak aj pôvodné spomienky začali fragmentovať, kriviť, mytologizovať a podobne. Región bol nútený zmeniť svoju hospodársku a sociálnu štruktúru. Zmenili sa aj početné vnútorné vzťahy, ktoré prekryli pôvodné funkcionality a to tak ako aj v myslení a spomienkach, tak aj v priestore a čase. Avšak v oboch prípadoch je ich možné do určitej miery obnoviť. Jan Assmann k tomu uvádza: *Se vztaženosti ke skupině velmi těsně souvisí další rys kolektivní paměti – její rekonstruktivita. Tím mínime to, že žádná paměť neuchováva minulost jako takovou, nýbrž z uplynulé doby v ní zůstává jen to, „co může společnost v dané epoše zrekonstruovat příslušným referenčním rámcem“ [...]* Řečeno s filozofem Hansem Blumenbergem, *neexistují žádná „ryzí fakta vzpomínky“*.⁶⁷ Tému Jana Assmanna je možné analogicky, po zmene vstupných aspektov a príslušných termínov, aplikovať aj na muzeologické princípy dokumentácie skutočnosti.

⁶⁷ ASSMANN, Jan. *Kultura a paměť: písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku.*, s. 40.

Ak je možné spojenie uchovaných fragmentov pôvodných funkcionalít v kolektívnej pamäti marginalizovanej skupiny a fragmentami hmotnej skutočnosti múzejne dokumentovanej skutočnosti, vznikne tak jedinečná a silná základňa pre ich vzájomnú obnovu a využitie v trvalo-udržateľnom cestovnom ruchu. Ak sa daná skupina navyše nachádza aj v marginalizovanom regióne pri dobrej implementácii všetkých princípov, je možné vytvoriť nový sociálno-kultúrny a ekonomický systém, ktorý bude sebe vlastný danému geografickému miestu, bude autentický a môže byť aj jedinečný. Takýto systém zároveň môže byť východiskom aj pre politicko-ekonomické vzťahy v rámci širšieho regiónu alebo krajiny a v prípade, že bude projekt dlhodobo udržateľný, zároveň región i dané skupiny demarginalizuje.

Odlíšná situácia je v prípade marginalizovaných skupín súčasnosti, t. j. takých, ktorých kolektívna (prípadne aj individuálna) pamäť sa nachádza smerom od historickej kolektívnej pamäte k súčasnosti za *the floating gap*, t. j. ide v terminológii Jana Assmanna o komunikatívnu pamäť. Ako príklad takejto marginalizovanej skupiny sú ľudia „roztrúsení“ v spoločnosti, ktorí boli zamestnaní v určitom napríklad priemyselnom odvetví, ale vzhľadom na prísne podmienky a zdravotný stav už nemôžu túto konkrétnu prácu v pôvodnom rozsahu vykonávať. Títo ľudia stratili uplatnenie, ale nie návyky a spomienky. Ich pôvodné zručnosti a funkcionality v novej situácii neboli využiteľné. Novej skutočnosti sa museli prispôbiť, rekvalifikovať sa a nájsť si nové miesto v sociálno-ekonomickej štruktúre, alebo sa z nej vyčlenili na okraj. Pôvodné funkcionality sa v kolektívnej a individuálnej pamäti uchovávajú ešte veľmi silne, t. z., že nie sú fragmentované a ani pokrivené, či mytologizované tak, ako historická kolektívna pamäť. Aj v muzeologických princípoch dokumentácie je rozdiel oproti predchádzajúcim postupom. Táto dokumentácia spadá skôr do dokumentácie súčasnosti a vyžaduje si osobitné postupy.

Náročnosť výskumu dokumentácie súčasnosti je muzeológii zrejmá a venovali sa jej viacerí odborníci a projekty. Na druhej strane nízka fragmentárnosť a zachovanie pôvodných funkcionalít u takýchto typov marginalizovaných skupín je rýchlejšie a jednoduchšie aplikovateľná v týchto nových trvalo-udržateľných projektoch na báze muzeologických princípov. Problémom je, že vyčlenenie týchto skupín z výrobného procesu predpokladá, že pôvodný výrobný podnik (závod) môže ešte ďalej existovať. Situácia s ohľadom na kolektívnu pamäť sa veľmi nemení ani v prípade jeho zániku, tento problém rieši muzeológia.

Aplikovanie princípov v regióne v rámci trvalo udržateľného rozvoja

Vstupná analýza pripravovaného projektu sa musí zamerať na vytypovanie jednak vhodnej marginalizovanej skupiny a na druhej strane vhodného regiónu.

Po identifikácii dostatočného množstva analogických prvkov a vytvorení korelačných väzieb je potrebné rozpracovať stratégiu implementácie. Metodika konkrétnych stratégií nie je predmetom tejto práce, cieľom je načrtnúť základné rámce a poukázať na niektoré riziká. Akonáhle sa identifikuje dostatočné množstvo korelačných väzieb medzi regiónom (na strane muzeologického prístupu) a marginalizovanou skupinou (na strane kolektívnej pamäte), je potrebné tieto korelácie zosilňovať a množiť. Zároveň však je potrebné, aby bol vykonávaný aj muzeologický výskum a dokumentácia predmetnej skutočnosti, ale aj defragmentácia pôvodných funkcionalít marginalizovanej skupiny. Identifikované štruktúry, ktoré takto vzniknú je potrebné spojiť v konkrétnom regióne, ktorý nesie koherentnú autentickosť. Nie je pritom podmienkou, aby daná marginalizovaná skupina bola z daného regiónu, ale ak je, ide o výhodu.

Rekonštrukcia pôvodných funkcionalít v autentickom regióne nie je jednoduchá záležitosť. Marginalizovaná skupina si musí nielen osvojiť (spomenúť) na pôvodné funkcionality, ale keďže to nie je možné v plnej pôvodnej funkčnosti, je potrebné, aby táto skupina bola schopná „prázdne miesta“ nahradiť inými preklenujúcimi funkcionalitami a zároveň musí ich byť schopná osadiť do súčasnosti, t. j., do miestnych fungujúcich politicko-sociálno-ekologicko-ekonomických vzťahov. Tu je opäť možné využiť už osvedčené metodiky a postupy muzeológie najmä zo subprocesu prezentácie respektíve komunikácie. I keď celé snaženie je založené na rekonštrukcii pôvodnej skutočnosti a to ako aj zo strany kolektívnej pamäte marginalizovanej skupiny, tak aj zo strany dokumentovania múzejnej skutočnosti a tiež s využitím pôvodných pamiatok zachovaných in situ v danom regióne. I tak ide o vybudovanie novej štruktúry s novými vzťahmi. Pôvodné skutočnosti sú v danom kontexte určitou ideovou platformou.

Budovanie novej štruktúry prináša aj početné riziká. V prvých fázach je potrebná správna analýza možností, kde je možné využiť rôzne marketingové nástroje, napríklad SWOT analýzu a ďalšie, ale ide o fázy, ktoré sa nezaobídu bez vonkajšej podpory. Príprava, koordinácia, byrokratický aparát to sú skutočnosti, ktoré marginalizovaná skupina len sotva dokáže v úvodných fázach zvládnuť, nie to ešte ich aj sama vytvoriť. Čiže pre realizáciu takýchto projektov je potrebné v prvom rade vytvoriť koordinátora, ktorý má určité skúsenosti a dokáže projekt rozbehnúť.

Ak sa podarí aj projekt rozbehnúť, dôležitou úlohou je jeho ekologická únosnosť. V súčasnej ekologickej kríze je to dôležitá podmienka, inak by projekt nebol trvalo-udržateľný. Problémom je, že táto požiadavka býva často v rozpore s pôvodnými rekonštruovanými funkcionalitami. Preto je potrebné, aby ekologické aspekty boli koordinátorom projektu zapracované do neho už vo fáze prípravy.

Oslovená marginálna skupina si s najväčšou pravdepodobnosťou bude musieť tieto nové ekologické aspekty osvojiť. Druhým problémom je skutočnosť, že najmä pri rekonštrukcii priemyselného dedičstva je pravdepodobné, že aj po pozitívnom obnovení pôvodných funkcionalít, či už na báze muzeologických princípov, alebo na báze kolektívnej pamäte vzhľadom na ekologické požiadavky doby ich nebude možné plnohodnotne využiť. Aj s týmito skutočnosťami je potrebné vopred počítať.

Aby malo celé snaženie zmysel, musí byť projekt koncipovaný ako trvalo-udržateľný. Znamená to, že okrem ekologických požiadaviek musí projekt zohľadňovať aj aktuálne sociálne, politické a ekonomické rámce. Najmä v prípade ekonomických väzieb v pôvodnom prostredí je potrebné, aby bol postupne projekt sebestačný. Lenže tento ekonomický obeh v rámci spoločnosti si musí uvedomiť a implementovať práve predmetná marginalizovaná skupina a to tak, aby v budúcnosti nastala aj prirodzená generačná transmisia hodnôt. Projekt musí vstúpiť do autonómnej fázy.

Prechod medzi podporovanou časťou projektu a autonómnou fázou predstavuje najväčšie riziko a ide o jeho zlomovú časť. Akú stratégiu zvoliť (či postupnú, alebo razantnú) musí zvážiť koordinátor na základe konkrétneho projektu a podmienok. Vo všeobecnosti platí, že čím diverzifikovanejšia štruktúra projektu s množstvom spätných väzieb, tým skôr môže byť autonómna. Ďalším dôležitým faktorom je, aby si predmetná marginalizovaná skupina dostatočne osvojila zmysel a fungovanie novej štruktúry. Preto by súčasťou projektu malo byť aj vzdelávanie danej komunity.

Prerušenie vonkajšej podpory projektu môže znamenať jeho zánik. Nemusí ísť však o zánik okamžitý. Projekt môže ešte nejaký čas fungovať zo zotrvačnosti, čo môže spôsobiť klamlivý dojem, že sa podarilo vytvoriť trvalo-udržateľný projekt. Aby takýmto aj skutočne bol, musí preukázať svoju životnosť aj nasledujúcich mnoho rokov a musí sa chovať tak, ako by mal existovať navždy. Takejto udržateľnosti môže výrazne pomôcť inštitucionalizácia celého, alebo aspoň časti projektu. V kontexte s predchádzajúcim zámerom by to mohlo byť miestne múzeum, ktoré by organizačne prevzalo časť funkcií koordinátora a zároveň by organizovalo ekonomicko-právne vzťahy. Vzmáhajúca sa komunita by tak získala nielen podporu inštitúcie, ale aj morálnu podporu a viditeľný výsledok svojho snaženia. Okrajovo sa je potrebné ešte zmieniť o ostatných marginalizovaných skupinách, predovšetkým tých, na ktorých sa vzťahuje v zmysle terminológie Jana Assmanna komunikatívna pamäť. Postup implementácie je rozdielny v tom, že pôvodná funkcionalita ako aj v múzejnej dokumentácii skutočnosti, tak aj v kolektívnej pamäti

príslušnej marginalizovanej skupiny, je dobre zachovaná a ľahko rekonštruovateľná. Problematické je v tomto prípade skôr implementovanie tejto myšlienky do konkrétneho prostredia – regiónu. Tu je potrebné modifikovať tieto funkcionality určitým spôsobom tak, aby ich daný región bol schopný prijať. Ide o podobný postup ako pri modifikovaní predchádzajúcich funkcionalít voči novým environmentálnym a ekologickým požiadavkám, samozrejme, aj tu je potrebné tieto požiadavky rešpektovať. Výhodou je, že tieto skupiny si osvojili aj súčasné sociálno-ekonomické štruktúry a tak v tomto smere bude implementácia jednoduchšia.

Posledným rizikom je región, do ktorého je konkrétny projekt osadený. Tu je možné uvažovať, pokiaľ ide o marginalizovaný región, s využitím vlastného potenciálu, alebo v prípade, že to z nejakého dôvodu nie je možné a je potrebné využiť externú marginalizovanú skupinu, potom je potrebné aj pôvodné obyvateľstvo vzdelávať, aby daný projekt s vylúčenou skupinou bol pre obe strany prijateľný. V rámci vstupných analýz je preto potrebné vykonať aj sociálno-ekonomické analýzy domáceho obyvateľstva, zistiť ich postoje k projektu a budúcim zámerom. Následne je potrebné vypracovať stratégiu implementácie.

Záver

Integrácia marginálnych skupín do spoločnosti, návrat regiónov na aspoň priemernú životnú úroveň v krajine je vážnym problémom každej spoločnosti, kde sa takéto skupiny vyskytujú. Existuje množstvo ciest ako sa dá daný cieľ dosiahnuť. Vždy ide o náročné a dlhodobé projekty. Jednou z týchto ciest je synergický efekt, ktorý sa získa spojením fragmentov ukotvených v historickej kolektívnej pamäti marginalizovaných skupín s múzejnými princípmi dokumentovania skutočnosti v autenticknej lokalite. Týmito lokalitami sú napríklad malé pôvodne banícke a hutnícke obce. Po zániku banskej činnosti tieto obce postupne ostali bokom pôvodného záujmu a len ťažko sa dokázali etablovať do súčasnej spoločnosti. V kolektívnej pamäti sa uchováva množstvo fragmentov na túto činnosť, v priestore existujú analogické pamiatky a v spoločnosti je možné muzealizovať množstvo artefaktov na túto dobu.

Spojením a využitím týchto skutočností je možné vystavať cestu, po ktorej môže daná marginalizovaná skupina vykročiť.

Cieľom je vytvorenie trvalo-udržateľných ekologicky a environmentálne prijateľných projektov, ktoré sa postupne stanú autonómnymi a dokážu ďalej a dlhodobo fungovať v spoločnosti. Preto je toto snaženie zamerané na oblasť cestovného ruchu, ktorá síce nie je bezproblémová, ale z dlhodobého hľadiska významne perspektívna. Zároveň je tu potrebné poukázať aj na možné úskalía a riziká. Ako najkritickejšie miesto na diachrónej rovine sa javí práve čas, keď by mal daný

projekt nadobudnúť autonómnosť, t. j., keď sa úloha externého koordinátora skončí. Hrozí významné riziko, že projekt postupne upadne a zanikne. Preto je vhodné, aby takýto projekt bol aj inštitucionálne podopretý. Inštitúcia, do ktorej bude marginalizovaná komunita aktívne zapojená, môže prevziať časť funkcií koordinátora a zároveň bude vytvárať morálnu aj politickú podporu marginalizovanej komunite.

Región, ktorý využije takéto možnosti, môže nájsť nové východisko z problémov súčasnej spoločnosti. Cestovný ruch je perspektívne odvetvie, ktoré prináša ekonomický potenciál pre celú krajinu. Spoločnosť sa takto dokáže uplatniť aj v súčasných nových podmienkach a pritom dokáže využiť kultúrne a historické bohatstvo svojich predkov a celého regiónu. Ak je takýto projekt úspešný, vytvorí novú komunitu, kde každá ďalšia generácia si osvojí hodnoty tejto spoločnosti a tak prijme jej odkaz za svoje dedičstvo.

Literatúra

- Assmann, J. (2001). *Kultura a paměť: písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*. Praha: 320 s. ISBN 80-7260-051-6.
- Berger, P. I. & Luckman, T. (1999). *Sociální konstrukce reality: pojednání o sociologii vědení*. Brno, 215 s. ISBN 80-85959-46-1.
- Bergson, H. (1970). *Filozofické eseje*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 456 s.
- Dolák, J. (2018). *Sběratelství a sbírkotvorná činnost muzeí*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave., 143 s. ISBN 978-80-223-4553-8.
- Fyarfášová, O. (2015). Sonda do historickej pamäti slovenskej spoločnosti zaostrená na mladých. In *Annales Scientia Politica*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, Vol. 4, No. 1, ISSN 1339-0732. Dostupné na internete: <https://www.unipo.sk/public/media/21957/04%20Gyarfasova.pdf>.
- Holzbachová, I. (2008). Durkheimovo pojetí sociologie. In: *Studia philosophica: Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské university*. Brno: Masarykova univerzita, Vol. 57, Řada filozofická (B), No. 55, s. 79-80. ISBN 78-80-210-4685-6.
- Stránský, Z., Z. (2000). *Úvod do studia muzeologie*. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 172 s. ISBN 80-210-1272-2.
- Waidacher, F. (1999). *Průručka všeobecné muzeologie*. Bratislava: Slovenské národné múzeum – Národné múzejné centrum, 482 s. ISBN 80-8060-015-5.

Prijaté: 29. 10. 2021

Akceptované: 10. 9. 2022

VÝZNAM EFEKTÍVNEJ RIADIACEJ ŠTRUKTÚRY V GEOPARKOCH IMPORTANCE OF AN EFFECTIVE MANAGEMENT STRUCTURE IN GEOPARKS

Enikő Kornecká¹, Mária Molokáč²

¹ *Ústav zemských zdrojov Fakulty baníctva, ekológie, riadenia a geotechnológií
Technickej univerzity, Košice, Slovensko, e-mail: eniko.kornecka@tuke*

² *Ústav zemských zdrojov Fakulty baníctva, ekológie, riadenia a geotechnológií
Technickej univerzity, Košice, Slovensko, e-mail: mario.molokac@tuke.sk*

Abstract: *Geopark as a new form of geotourism and territorial management currently represents a new way of protection and conservation of geoheritage, which is closely linked to the knowledge, education, raises general awareness of the value of the Earth and on the other hand, represents the support and development of the territory. The aim of the geopark depends on the diversity of its intentions and activities, does emphasize the need for an effective management structure and function of this unit. The functionality of the management structure, the delegation of tasks and the multiply skills of the team will be reflected in the overall function of the geopark. It is also a reflection of the different levels and efficiency of the geopark's activities and it's mainly the focus. Choosing the right governance structure, organization and tasks requires the expertise of stakeholders in a variety of areas on different levels. The Global Geopark network represents a mark of quality in the field of geotourism and geoconservation and members can be considered as a model of effective management's structures. The article presents the theoretical background of the management and represents analysis of the management's structure of geoparks – as a part of the Global Geopark Network, which plays an important role in the protection and conservation of geoheritage in the World. The management's structures of these geoparks can represent the management model that works successfully and it can be the base for the creating geoparks all over the world.*

Focusing on the diversity of activities, the creation of an effective organizational structure is the base for successful functioning in the future and it is also a fundamental prerequisite for the successful application of the basic principles of geoparks. The mutual interaction between the geopark with his activities and community as a whole is the main key to the success in preservation a geological heritage for the future generations.

Key words: *Geotourism, Geopark, Management, Effectivity*

Úvod

Turizmus v dnešnom svete predstavuje rýchlo rozvíjajúcou sa oblasť, ktorá prináša so sebou dopyt po rôznorodnej ponuke rekreačných, vzdelávacích, športových a iných činností obdobného charakteru činností spojených so sekundárnou ponukou zabezpečujúcu a podporujúcu tieto aktivity.

Geoturizmus ako forma turizmu predstavuje spojenie potreby ochrany prírody, poukazuje na hodnoty geologického dedičstva a potrebu jeho ochrany a konzervácie, sprístupňuje tieto geologické hodnoty Zeme verejnosti, v neposlednom rade vzdeláva a zároveň uspokojuje dopyt turistu, návštevníka po zážitkoch. Geoparky predstavujú moderný produkt geoturizmu, ktorý spĺňa všetky tieto atribúty.

Tu vyvstáva potreba vytvorenia efektívneho organizačného celku, ktorý by vo vzájomnej kooperácii všetkých svojich zložiek vytvoril predpoklady na splnenie cieľov, pre ktoré sa geoparky vo svete vytvárajú. Tento článok poukazuje a kladie dôraz na potrebu vytvorenia efektívneho a fungujúceho organizačného celku z pohľadu manažmentu.

S týmto dopytom rastie v priamej úmere aj požiadavka na neustále zvyšujúce sa nároky na riadenie a organizáciu tejto ponuky a s tým spojených služieb. Riadenie týchto činností a utvorenie organizačného celku s vyplývajúcimi účelovými funkciami a úlohami predstavujem kľúčový faktor úspešného fungovania a riadenia. Efektivita samotného riadiaceho celku závisí od nastavenia dielčích zložiek a ich vzájomnej súhry a kooperácie.

Definície a pojmy, teoretické východiská

V rámci oboznámenia problematiky je dobré zhrnúť kľúčové pojmy týkajúce sa tejto témy. Turizmus predstavuje v súčasnosti aktívny spôsob trávenia voľného času, pričom máme k dispozícii množstvo definícií. Je to súhrn aktivít osôb cestujúcich do miesta mimo obvyklého prostredia alebo bydliska po dobu kratšiu ako jeden súvislý rok za účelom trávenia voľného času, podnikania, alebo za inými účelmi. Turizmus predovšetkým predurčuje potenciál a možnosti, územia-krajiny a s tým je spojená ponuka danej lokality a neposlednom rade predstava a požiadavky turistu.

Počiatky turizmu datuje Matlovičová a kolektív (2015) ku koncu 18. storočia, kedy sa zaznamenal pojem „turista“, pričom v 20. storočí pojem „turistika“ predstavoval už všeobecný jav so zreteľným ekonomickým a sociálnym dopadom (Matlovičová, Klamár & Mika, 2015).

Kapikihó (2012) uvádza, že turizmus je komplexný koncept, ktorý pozostáva z niekoľkých zložiek. Keď hovoríme o cestovnom ruchu, často sa môžeme stretnúť s pojmami ako destinácia, konkurencieschopnosť, kvalita alebo prípadne spokojnosť (Kapiki, 2012).

Z rôznych uhlov pohľadov a názorov sa odborníci v tomto smere zhodli na Medzinárodnej konferencii o cestovaní a turistických štatistikách, ktorá sa konala v Otave v roku 1991, na ktorej bolo jedným zo záverov ucelenie a zjednotenie práve tejto definície. Túto definíciu uvádzajú aj autori Matlovičová, Klamár a Mika (2015) ako turizmus, ktorý predstavuje súbor aktivít osôb, ktoré cestujú s cieľom odpočinku, služobnej cesty alebo iných dôvodov, nie dlhšie ako jeden rok bez prestávky, mimo svojho každodenného okolia, s vylúčením ciest, ktorých hlavným cieľom je platená zárobková činnosť v mieste v navštívenom mieste (Matlovičová, Klamár & Mika, 2015).

Odvetvie cestovného ruchu je jedným z najrýchlejšie rastúcich odvetví na svete. Často sa skúma prostredníctvom jeho vzťahu k HDP, zamestnanosti a iným makroindikátorom (Politis et al., 2009).

Prostredníctvom týchto makroindikátorov je možné vidieť mieru rozvoja turizmu jeho efektívnosť a vplyv.

Turizmus v rámci cestovného ruchu je významnou súčasťou rôznych oblastí života ľudí. Jeho rozvoj má dopad na oblasť ekonomickú, sociálne-kultúrnu aj environmentálnu. Nie vždy sa jedná o dopady pozitívne, niekedy má rozvoj CR aj negatívny vplyv, jeho dopady ovplyvňujú najmä miesto realizácie CR. Napriek niektorým negatívnym dopadom je cestovný ruch významnou súčasťou hospodárskeho rozvoja mnohých štátov (Kotíková, 2013).

Je podstatné pozrieť sa na turizmus z pohľadu samotného turistu – návštevníka a jeho motivácie v tejto oblasti.

Motivácia ľudského správania je veľmi rozsiahlou a zložitou oblasťou skúmania. Ak chceme skúmať ľudské správanie, zaujímame sa o motiváciu, teda o mnoho determinantov, ktoré ovplyvňujú toto správanie. Činnosť človeka je determinovaná a regulovaná určitým systémom rysov, potrieb, záujmov, cieľov či procesov, ktoré zvyknú byť označované ako motívy a vytvárajú spolu tzv. motivačný systém (Přichystalová, 2006).

Dánsky psychológ K. B. Madsen navrhol, aby sa motiváciou rozumela *interakcia* všetkých tzv. dynamogenných faktorov, teda faktorov, ktoré určujú energetické charakteristiky správania sa, ako napríklad silu akciu, vytrvalosť a podobne. Dôležité je slovo *interakcia* v Madsenovej definícii. Znamená vzájomnú súčinnosť, súhrn mnohých faktorov. A to je pri posudzovaní a štúdiu motivácie dôležité (Mrkvička, 1971).

Motivácia je samozrejme hnacím motorom ako takým, v oblasti tejto témy je však potrebné orientovať sa, sledovať a vzbudiť záujem turistu – návštevníka v rámci oblasti geoturizmu.

Geoturizmus

Geoturizmus je forma prírodného turizmu, ktorá sa špecificky zameriava na geológiu a krajinu. Podporuje turizmus v rámci geosítov a ochranu geodiverzity a porozumenie vedy o Zemi prostredníctvom uvedomovania si hodnoty a učenia sa. Tento zámer je dosiahnutý návštevami geologického charakteru, prostredníctvom geoturistických trás a vyhliadkových miest, prehliadkami so sprievodcami, rôznymi geoaktivitami a podporou návštevníckych centier (Dowling, 2011) Podľa názoru Dowlinga sa geoturizmus stáva novým globálnym fenoménom (Dowling, 2008).

National Geographic uvádza atribúty geoturizmu nasledovne: hovorí o environmentálnej a kultúrnej zodpovednosti a ako tretí atribút uvádza sinergiu jednotlivých zložiek systému. V rámci spomenutej environmentálnej zodpovednosti hovorí o ochrane prírodných zdrojov a zachovaní biodiverzity. Z pohľadu kultúrnej zodpovednosti hovorí o rešpektovaní miestnej kultúry a zachovaní lokálneho dedičstva.

Podľa Lada (2011) je predpona „Geo“ prevzatá z gréckeho slova, ktoré vzhľadom na význam Zeme zatiaľ čo geológia ako veda je štúdiom povrchu Zeme, ktorá súvisí s jej históriou, formovaním, zložením, štruktúrou a tiež procesom ako sa krajina sa formovala počas vývoja Zeme po milióny rokov (Noor & Alamah, 2006).

Pojem geoturizmus má dva základné významy. V prvom význame geologický turizmus sa považuje za formu udržateľného turizmu založeného na aktívnom poznávaní vývoja planéty pomocou poznávania zaujímavých prvkov prírodnej a kultúrnej krajiny s významným geologickým, mineralogickým a geomorfologickým dedičstvom, alebo v druhom význame podľa National Geographic ako turizmus, ktorý udržuje geografický charakter príslušnej turistickej oblasti, podporuje jej životné prostredie, dedičstvo, estetiku, kultúru a prosperitu miestnych obyvateľov. Geoturizmus v zložke prvej časti slova s významom Zem, týkajúce sa zeme a v druhej zložke časti slova turizmus je voľnočasová záujmová aktivita spočívajúca v cestovaní a poznávaní prostredia, prírodnej a kultúrnej krajiny, pamiatok, zvykov, tradícií a ľudí.

Geopark

Geopark predstavuje územie obsahujúce jedno, alebo viac miest vedeckej dôležitosti z hľadiska geologického, ale aj z hľadiska jeho archeologickej, ekonomickej alebo kultúrnej osobitosti európskeho významu. Podľa definície UNESCO je geopark oblasť s významným geologickým dedičstvom, s ucelenou a silnou riadiacou štruktúrou a kde je zavedená stratégia trvalo udržateľného hospodárskeho rozvoja (UNESCO, 2006).

Základnou myšlienkou geoparku je stratégia trvalo udržateľného rozvoja na danom území. Ako synonymum pojmu geopark môžeme uviesť ochranu prírodných a kultúrnych zdrojov určitej lokality.

Autorka Pásková (2009) za hlavné prínosy geoparkov považuje zvýšenie záujmu miestnych obyvateľov a návštevníkov o hodnoty neživej prírody, zvýšenie kvality života obyvateľov vidieckych lokalít, spojenie ochrany krajiny rozmanitosti, zachovávanie jedinečnosti územia s vhodnou prezentáciou a interpretáciou (nielen) neživej prírody, ďalej poukazuje na udržateľné využitie geologického dedičstva pre regionálny rozvoj, rolu miestnej komunity v udržateľnom turizme, certifikáciu geosprievodcov a značenie turistických chodníkov, prepojenie geológie s ekologickými a kultúrnymi hodnotami územia a taktiež hovorí o podpore miestnej identity. Autorka ďalej zdôrazňuje, že ekonomický rozvoj regiónu je priamo úmerný s rozvojom týchto aktivít, ktoré majú na danom území tradíciu a sú prispôbené miestnym podmienkam. Uvádza, že týmto spôsobom môžu byť zachované miestne tradície, kultúra alebo remeslá (Pásková, 2009).

Geoparky v súčasnosti predstavujú moderný produkt geoturizmu, ktorý návštevníkovi ponúka na jednom mieste uspokojenie hneď viacerých rôznorodých potrieb – zážitok, turistika, vzdelanie, zdravie, ekológia, šport, kultúra a pod. Z toho vyplýva už spomínaný synergický efekt, súhrn všetkých zainteresovaných zložiek, čo je predpokladom pozitívneho výsledného efektu existencie a pôsobenia geoparku ako takého. Geoparky slúžia ako nástroj trvalo udržateľného rozvoja cestovného ruchu a preto je potrebné aby bol tento pojem vysvetlený. Existuje niekoľko vhodných definícií, no najzákladnejšou a najpoužívanejšou je vysvetlenie od G. H. Brundtlandovej a kol. (1987, in Šauer a kol., 2015), podľa ktorej je udržateľný rozvoj definovaný ako „*taký rozvoj, ktorý uspokojuje potreby súčasných generácií bez toho, aby ohrozil možnosť budúcich generácií uspokojovať ich vlastné potreby*“. Táto definícia najlepšie vysvetľuje princíp udržateľného rozvoja, no na druhej strane je dosť abstraktná. Preto sa môže viac hodiť definícia podľa Európskeho parlamentu, podľa ktorého udržateľný rozvoj založený na „*zlepšovaní životnej úrovne a blahobytu ľudí v medziach kapacity ekosystémov pri zachovaní prírodných hodnôt a biologickej rozmanitosti pre súčasné a budúce generácie*.“

Nasledujúci obrázok poukazuje na 3 základné piliere trvalo udržateľného rozvoja:

- ekonomickom,
- sociálnom a
- ekologickom.

Tieto 3 piliere sú navzájom prepojené, takže iba synergiou vo všetkých 3 oblastiach sa môže rozvoj nazývať trvalo udržateľným a spĺňať svoju funkciu. To znamená, že trvalo udržateľný rozvoj musí byť sociálne a environmentálne znesiteľný, ekonomicky a sociálne spravodlivý a environmentálne a ekonomicky životaschopný. Nasledujúci obrázok zobrazuje

Obr. 1: Schéma princípu fungovania trvalo udržateľného rozvoja

Zdroj: vlastné spracovanie podľa Dokumentu o implementácii horizontálneho princípu pre udržateľný rozvoj EÚ (2016)

Manažment geoparku

Slovu „manažment“, ktoré je prevzaté z anglického slova „to manage“, čo v preklade znamená riadiť, usmerňovať, narábať, sa v súčasnosti prikladá stále väčší dôraz a to aj z dôvodu, že je laicky povedané hnacím motorom fungovania podnikov a organizácií a slúži k nastaveniu kľúčových procesov a činností v týchto celkoch, zohráva dôležitú rolu pri budovaní úspešnosti daného subjektu.

Tento pojem sa v súčasnosti vníma ako súbor určitých činností smerujúcich k dosiahnutiu určitého cieľa a podniku. Manažment ako vedná disciplína zahrňuje rôzne postupy, princípy, techniky a metódy riadenia. Základným prvkom manažmentu je ľudský faktor. Manažment vykonáva manažér, ktorý sa prostredníctvom manažérskych činností a adekvátnej odbornej kvalifikácie snaží dosiahnuť a udržať

efektívne a úspešné fungovanie podniku. Napriek nejednotnosti definícií tohto pojmu v odbornej literatúre, môžeme vyňať niekoľko definícií, kde môžeme postrehnúť rôznorodosť podania tejto definície.

Napríklad Vágner (2006) uvádza, že pojem manažment treba ponímať ako „ucelený súbor overených prístupov, názorov, skúseností, odporúčaní, a metód, ktoré subjekty manažmentu využívajú pre zvládnutie špecifických činností, ktoré sú nevyhnutné pre dosiahnutie cieľov.“

Pri definícii od Majtána (2007) hovoríme „o procese, ktorý slúži na dosahovanie cieľov organizácie prostredníctvom usmerňovania premeny vstupov, resp. zdrojov na požadované výstupy.“

Do tretice trochu s odlišnou definíciou prichádzajú Donnelly, Gibson a Ivancevich (1992) uvádzajú: „Manažment je proces vykonávaný jednou alebo viacerými osobami na koordináciu činnosti ostatných na dosiahnutie výsledkov nedosiahnutelnými jednotlivcom.“

Manažment v geoparkoch je komplexný systém riadenia celku v rámci interných vzťahov a procesov a v rámci externého prostredia, ktoré značne ovplyvňuje fungovanie geoparku. S týmto dopytom rastie v priamej úmere aj požiadavka na neustále zvyšujúce sa nároky na riadenie a organizáciu tejto ponuky a s tým spojených služieb. Riadenie týchto činností a utvorenie organizačného celku s vyplývajúcimi účelovými funkciami a úlohami predstavujem kľúčový faktor úspešného riadenia. Efektivita samotného riadiaceho celku závisí od prepracovanosti strategických a akčných plánov samotného geoparku.

Zachovanie geo-dedičstva preto možno označiť ako manažment alebo proces, ktorý si vyžaduje úsilie ako napríklad konzervovanie, reštaurovanie alebo rekonštrukcia, s cieľom zamerať sa na akúkoľvek zložku tohto dedičstva. Podstata tohto procesu spočíva v zachovaní týchto hodnôt pre budúcnosť. Teda samotná myšlienka vzniku tohto produktu geoparku vychádza z potreby chrániť tieto hodnoty. Z toho vyplýva už spomínaný synergický efekt, súhrn všetkých zainteresovaných zložiek, čo je predpokladom pozitívneho výsledného efektu existencie a pôsobenia geoparku ako takého.

Metodika a zámer

Tento článok sa snaží popísať, poukázať a zobrazit' všeobecnú organizáciu a rôznorodosť vzťahov a prepojení v rámci manažérskej štruktúry. Informácie sú čerpané z odbornej literatúry, odborných článkov v rámci tejto problematiky a taktiež z praktických skúseností významných geoparkov v rámci siete Global Geopark Network a z ich prípadových štúdií. Pre získavanie informácií v rámci

organizačných štruktúr a systémov fungovania a riadenia je zvolená sieť geoparkov Global Geopark Network z dôvodu, že je akousi značkou kvality na najvyššej úrovni v oblasti existencie a fungovania geoparkov na svetovej úrovni. Pozornosť je zameraná na získavanie informácií v oblasti manažmentu, organizačných štruktúr a vzťahov, či už z pohľadu interného alebo externého. Pohľad na interakčné a kooperačné vzťahy vo všeobecnosti z hľadiska manažmentu ako celku, snaha o zobrazenie a oboznámenie sa so všeobecným modelom fungovania samotného geoparku ako prvku umiestneného v prostredí externých subjektov, ktoré nie sú priamo súčasťou geoparku v rámci samotného organizačného celku a ovplyvňujú jeho fungovanie v značnej miere a prispievajú k miere efektivity fungovania a napĺňania poslania. Pôsobenie týchto externých vplyvov je natoľko dôležité, že môžeme povedať, že ovplyvňuje funkčnosť a existenciu samotného geoparku.

Geopark ako funkčná zložka predstavuje zložitú sieť vzťahov a oblastí riadenia, ktoré je potrebné zladit' a sceliť do fungujúceho efektívneho celku.

Podľa Bizubovej (2008, 2011) ide o územie, ktoré má geologický potenciál určitého významu, úzko spojený s ekologickým, historickým, archeologickým alebo kultúrnym potenciálom. Zahŕňa jednu alebo viac geologických lokalít výnimočných z národného, európskeho alebo svetového hľadiska (výskyt vzácnych minerálov, hornín, skamenelín a výnimočných krajinných prvkoch). Poskytuje obraz nielen o zaujímavých geologických fenoménoch, ale aj zoznamuje verejnosť s ich vplyvom na ekonomický a kultúrny rozvoj spoločnosti. Význam geoparku spočíva v tom, že poskytuje obraz o vývoji Zeme a ukazuje vplyv miestneho prírodného bohatstva na ekonomický a kultúrny rozvoj ľudskej spoločnosti, podporuje rozvoj vedeckého výskumu, výchovy a vzdelávania v geovedách, v archeológii, ekológii a iných vedeckých disciplínach, slúži ako fórum na výmenu vedomostí, skúseností, dáva možnosť pre obchod a turistiku a iné (Bizubová, 2011).

Ak chceme hľadať efektivitu riadenia alebo funkčnosť ako celku je potrebné nahliadnuť do procesu riadenia geoparkov, ktoré, predstavujú značku kvality v tejto oblasti. Tento pohľad nám jednoznačne poskytne náhľad do geoparkov v rámci siete Global Geopark Network, ktorá sa zaoberá podporou geoparkov v rámci sveta. Globálna sieť geoparkov (GGN) je zákonom zriadená nezisková organizácia a je dynamickou sieťou, v ktorej sa členovia zaväzujú spolupracovať, vymieňať si osvedčené postupy a spájať sa do spoločných projektov s cieľom zvýšiť štandardy kvality všetkých produktov a postupov globálneho geoparku UNESCO. Sieť funguje prostredníctvom regionálnych sietí, ako je napríklad Európska sieť geoparkov, ktorej cieľom je rozvíjať a podporovať spoločné činnosti.

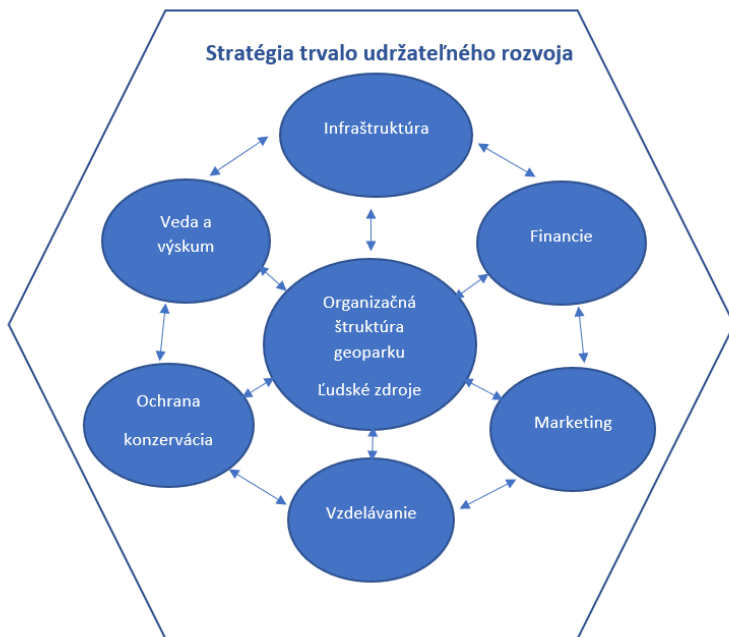
V rámci prieskumu v oblasti organizačných štruktúr niekoľkých geoparkov, ktorí sú členmi už spomenutej siete Global Geopark Network je potrebné dať do povedomia prepracovanosť a vysokú úroveň organizačného členenia v jednotlivých celkoch. Samozrejme pri pohľade na tieto organizačné štruktúry je potrebné brať do úvahy aspekty ako veľkosť geoparku ako územia, množstvo geologicky významných lokalít, podpora zo strany štátu (prípadne iných subjektov), v ktorom sa geopark nachádza, životná úroveň obyvateľstva a s tým súvisiaca úroveň ekonomiky, sociálneho a právneho systému. Štruktúra z personálneho hľadiska a členenie jednotlivých pracovísk a oddelení zobrazuje prepracovanosť manažmentu a taktiež dostatočný prílív finančných prostriedkov z rôznych zdrojov vo forme podpory zo strany štátu, podpora z projektov, a podpora z spolupráce subjektami v danej lokalite, či už vzdelávacích inštitúcií alebo už subjektov súkromného sektora je značne viditeľná a odráža sa na prepracovanosti systému riadenia. Podpora v oblasti financií je samozrejme neoddeliteľnou súčasťou, bez ktorej by sa ani tá najušľachtilejšia idea nepohla a nedala sa zrealizovať. Takže podstatné je, že v týchto geoparkoch je vidieť dostatočný prílív financií, čo sa podpísalo na ich prepracovanosti, infraštruktúre, vybavenosti, či už z personálneho hľadiska, alebo infraštruktúrneho.

Všeobecne môžeme zhrnúť kľúčové oblasti riadenia na pomyselnú internú a externú oblasť, ktorými by sa mal zaoberať každý potencionálny alebo existujúci geopark. Z pohľadu na fungujúce geoparky môžeme oblasti riadenia zovšeobecniť na nasledovné oblasti v hrubšom ponímaní:

- oblasť ľudských zdrojov,
- oblasť infraštruktúry,
- oblasť finančných zdrojov,
- oblasť vzdelávania,
- oblasť ochrany a konzervácie geologicky významných lokalít,
- oblasť vedy a výskumu,
- oblasť marketingu.

Nasledujúci obrázok zobrazuje zjednodušenú štruktúru a prepojenia jednotlivých oblastí riadenia z pohľadu interného v rámci vnútorného fungovania a organizácie geoparku.

Obr. 2: Schéma rozloženia riadiacich oblastí v geoparku

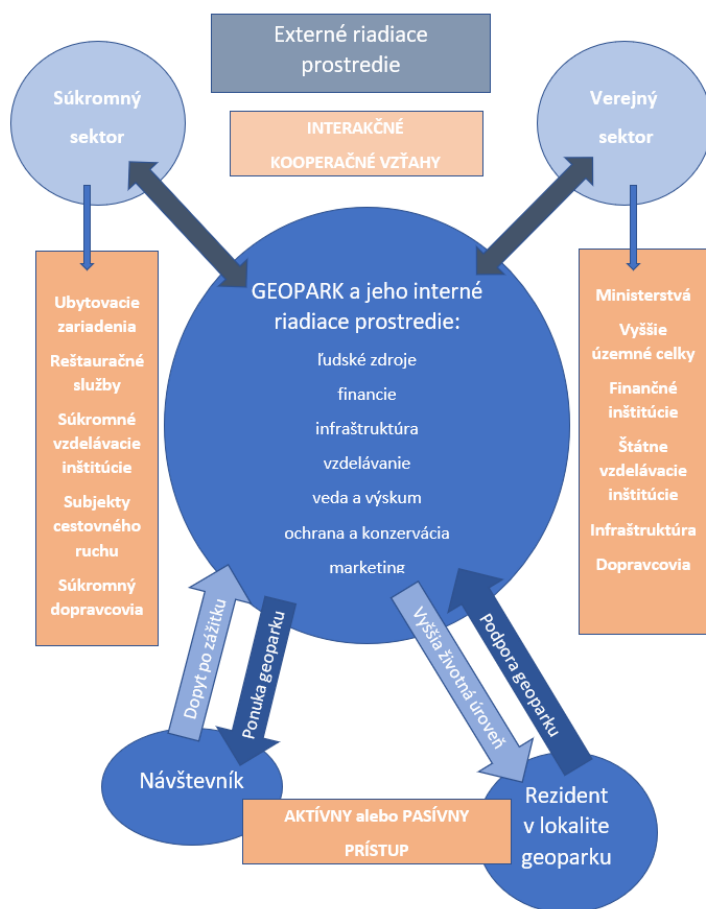
Zdroj: vlastné spracovanie

Ďalší pohľad na manažment je externý, to znamená riadenie v rámci vzťahov a procesov s externými subjektami. Riadenie a efektivitu ovplyvňujú nielen interné vzťahy, ale vo veľkej miere aj interakcie a kooperácie s externým prostredím. Tieto subjekty ovplyvňujú riadenie geoparku priamo, ale aj nepriamo, ovplyvňujú, tak isto ako v internom riadiacom prostredí aj jeho funkčnosť a efektivitu a podieľajú sa na úrovni fungovania tohto organizačného celku. Nie je jednoznačné tvrdenie, ktoré prostredie ovplyvňuje menej a ktoré viac. Správne chápanie prepojenia týchto „dvoch svetov“ je namieste ak, hovoríme o rovnakej miere vplyvu, pretože aj keď v internom teda vnútornom procese riadenia nastavené efektívne procesy, celkovú efektivitu a pôsobenie určujú aj externé interakcie a kooperácie. Tieto prepojenia vylučujú úspech bez spolupráce a podpory z oboch strán. V rámci externého prostredia vystupujú do interakcie subjekty zo strany štátu ako ministerstvá, vyššie územné celky, celková politická a ekonomická situácia, legislatívne opatrenia a obmedzenia, v rámci toho čerpanie grantov a možnosti čerpania finančných prostriedkov, taktiež štátne vzdelávacie inštitúcie, tie však môžu

vystupovať aj v súkromnom sektore. V ďalšom rade vystupujú ako aktéri v exteriornom prostredí podnikateľské subjekty ako malé a stredné podniky, ktorý predstavujú sekundárnu ponuky z pohľadu geoparku ako napríklad reštauračné a ubytovacie služby.

Vzťahy s týmito subjektami predurčuje efektívnosť fungovania formou vzájomnej podpory z oboch strán, kde nevyhnutnosťou je kooperácia. Kooperácia predstavuje v tomto smere uspokojenie potrieb na oboch stranách, nie jednostranne. Obrázok č. 3 predstavuje schému a rozloženie jednotlivých oblastí riadenia geoparku.

Obr. 3: Interné oblasti riadenia v geoparku

Zdroj: Vlastné spracovanie

Spolupráca miestnej komunity a rozvoj miestnej podnikateľskej sféry

Geoparky nemajú iba funkciu ochrannú, poznávaciu a vzdelávaciu, príp. vedeckú, ale by mali byť významným reprezentantom daného regiónu, pričom by okrem vlastnej činnosti mali stimulovať vytváranie nadväzujúcich aktivít v terciérnej sfére (služby).

Zvyšovanie environmentálneho povedomia o hodnotách územia geoparku je jednou zo základných činností a zároveň nevyhnutným predpokladom pre fungovanie každého geoparku. Kooperácia miestnych podnikateľov, samosprávy, obyvateľov a okolitých sfér je nevyhnutnou súčasťou úspešného fungovania geoparku a zvyšovania socio-ekonomickej úrovne danej lokality. Efektívne riadenie geoparku prispieva k pozitívnemu dopadu na územie, v ktorom sa geopark nachádza, zapája do svojich aktivít okolitých obyvateľov, či už formou výroby remeselných produktov, tradičných jedál a tradičných produktov charakterizujúcich danú lokalitu a kultúru. Zapojenie miestny podnikateľov má za následok ekonomický a kultúrny rast lokality.

Tieto externé vzťahy je potrebné založiť na báze nie interakčnej (akcia – reakcia), teda nechané na náhodný proces, ale na báze kooperácie obidvoch strán, teda geoparku a na druhej strane subjektu externého prostredia. Kooperačné vzťahy takto zaistia záujem podieľať sa na týchto procesoch a to z dôvodu uspokojenia potrieb oboch strán, to znamená pozitívneho efektu v rámci riadiaceho procesu. Týmito vzťahmi založenými na báze spolupráce môže geopark v rámci externého prostredia aktívnym prístupom zaistiť vyššiu mieru efektivity riadenia. Aktivita a záujem je potrebná aj zo strany subjektov, ktorí sa takto nepriamo budú ovplyvňovať celkový efekt riadenia.

Záver

Faktory ovplyvňujúce riadenie geoparku predstavujú ekonomické, environmentálne, sociálne, technologické a v neposlednom rade politické, v súčasnosti aj bezpečnostné vplyvy v súvislosti s pandemickou situáciou ochorenia COVID-19, ktorá má značný dopad vo všetkých sférach fungovania spoločnosti. Dosiahnutie efektívneho manažmentu geoparku a s tým spojených vzťahov a prepojení má pozitívny dopad v spoločnosti ako takej. Tento funkčný celok zohráva multifunkčnú rolu a predstavuje hodnotný prvok v súvislosti s veľmi frekventovaným pojmom a trendom trvalej udržateľnosti v dnešnej dobe. Efektívne fungovanie má za následok pozitívny dopad v oblasti ekonomiky, ekológie, vzdelávania.

Literatúra

- Donnelly, J., Gibson, J. & Ivancevich, J. (1992). *Fundamentals of management*. Boston: IRWIN, p. 2.
- Dowling R. K. (2008). The emergence of geotourism and geoparks. *Czech Journal of Tourism* 9(2): 227-236.
- Dowling, R. K. (2011). Geotourism's Global Growth. *Geoheritage* 3: 13.
- Dowling, R. K. (2013). Global Geotourism – An Emerging Form of Sustainable Tourism. *Czech Journal of Tourism* 2.
- Kapiki, S. T. (2012). Quality management in tourism and hospitality: An exploratory study among tourism stakeholders. *International Journal of Economic Practices and Theories*, 2: 53-61.
- Kotíková, H. (2013). *Nové trendy v nabídce cestovního ruchu: nové produkty z hlediska motivace účastníků cestovního ruchu, nové trendy v nabídce turismu pro specifické skupiny, názorné příklady ze zahraničí i z České republiky*. Praha: Grada Publishing.
- Majtán, M. et al. (2007). *Manažment*. Bratislava: SPRINT, p.13.
- Matlovičová K., Klamár R. & Mika M. (2015). *Turistika a jej formy*. Prešov: Prešovská univerzita, Grafotlač, p. 12.
- Mrkvička, J. (1971). *Člověk v akci*. Praha: Avicenum, zdravotnické nakladatelství, n.p.
- National Geographic. *About Geotourism*. [cit. 10.08.2021] Dostupné na: <https://www.nationalgeographic.com/maps/article/about-geotourism>
- Noor, S. H. F. & ALAMAH, M. (2006). Geoheritage Conservation: Indicators Affecting the Condition and Sustainability of Geopark. *A Conceptual Review, Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 222: 676-684.
- Pásková, M. (2009). *Udržitelnost rozvoje cestovního ruchu*. 2. vyd. Hradec Králové: Gaudeamus, p.172.
- Politis, Y., Litos, C., Grigoroudis, E. et al. (2009). A business excellence model for the hotel sector: implementation to high-class Greek hotels. *Benchmarking: An International Journal*, 16 (4): 462-483.
- Přichystalová, M. *Motivační faktory dobrovolnictví* [online]. [cit. 2021-08-14] Dostupné na: <https://is.muni.cz/th/lru53/>. Diplomová práce.
- UNESCO (2006). *Global Geoparks Network*. Paris: UNESCO, Geoparks Secretariat, Global Earth Observations Section, Division of Ecological and Earth Sciences.

- Bizubová, M. (2011). *Geoturizmus a novinky v náučných chodníkoch a geoparkoch* [online]. p. 5. Dostupné na:
<http://www.fyzickageografia.sk/geovedy/texty/geoturizmus.pdf>
- Vágner, I. (2006). *Systém managementu*. Brno – Kraví Hora: Vydavatelství Masarykovy Univerzity, p. 51.

Prijaté: 24. 4. 2022

Akceptované: 1. 10. 2022

RANÝ „GEOTURIZMUS“ NA SLOVENSKU V 19. STOROČÍ VILÉM DUŠAN LAMBL AKO GEOTURISTA NA SLOVENSKU (1846)

EARLY "GEOTOURISM" IN SLOVAKIA IN THE 19TH CENTURY VILÉM DUŠAN LAMBL AS A GEOTURIST IN SLOVAKIA (1846)

Miloš Jesenský

Belianum, Tajovského 51, Banská Bystrica, Slovensko, e-mail: milos.jesensky@umb.sk

Abstract: The article is dedicated to the diary of a Czech doctor from the mid-19th century. The author of the diary is Vilém Dušan Lambl (1824-1895), who in August 1846 undertook a study trip to Slovakia. During this trip, he described the surroundings of the High Tatras, especially the Liptov region. At the same time, he climbed the Kriváň peak. He thus left a valuable testimony about geotourism in the Tatras during the period of romanticism.

Key words: Geotourism, 19th century, Exploring the High Tatras, Travel diary, Vilém D. Jambal (1824-1895)

Úvod

Geoturizmus, sa v zmysle zavedenej definície najčastejšie opisuje ako relatívne nová forma turizmu, ktorá si vo svete získava čoraz väčšiu popularitu a stáva sa globálnym fenoménom. Možno ho chápať ako osobitnú formu turistického ruchu v prírodnom prostredí so špeciálnym záujmom o geológiu. V skutočnosti však jeho počiatky siahajú hlboko do minulosti, pričom k organizovaným prejavom dochádza v prvej polovici 19. storočia. Príklady geoturistických aktivít môžeme nájsť aj v novších dejinách Slovenska, menovite v období romantizmu. Naše územie navštevovali vzdelanci zo susedných krajín, medzi ktorými na základe kultúrnej a jazykovej príbuznosti zaujímali mimoriadne miesto predstavitelia českej inteligencie.

Vilém Dušan Lambl ako geoturista na Slovensku

Český lekár Vilém Dušan Lambl (1824-1895), blízky priateľ spisovateľky Boženy Němcovej, podnikol ako dvadsaťdvaročný v spoločnosti svojho brata v auguste 1846. 11. augusta prekročili hranice Slovenska. Navštívili Trenčín, Trenčian-

ske Teplice, Martin, Ružomberok, Liptovský Mikuláš, Banskú Bystricu (tu sa zoznámili s Andrejom Sládkovičom, ktorý ich sprevádzal na Sliač), Hornú Lehotu, kde navštívili Sama Chalupku, Tisovec, Nandráž, Slovenskú Ľupču, Revúcu, Červenú Skalu, vystúpili na Kráľovu hoľu, vrátili sa cez Vernár, Lučivnú a Liptovský Hrádok do Liptovského Mikuláša. Z Hrádku podnikli výstup na Kriváň. Svoju cestu Lambl⁶⁸ popísal v periodiku „Pútnik“ v diele „Zápisky cestujúceho po Slovensku“ v roku 1846 natoľko sugestívne, že Božena Němcová (1820-1862) si pri svojich cestách na Slovensko neraz povzdychla v listoch pre svojich priateľov a blízkych: „*Jestli se plán nezmění, nebude z cesty na Kriváň nic.*“ (List Ž. Rottovej, 7.9.1852) a o rok neskôr: „*Ráda bych na Kriváň...*“ (List Ž. Rottovej, 17. 5.1853). To sa jej však nikdy nesplnilo, hoci pri poslednej návšteve Sliača bola pevne odhodlaná vycestovať do Liptovského Mikuláša a odtiaľ do Tatier: „*Ráda byla bych před dvěma léty, když jsem na Slovensku byla, do Liptova a Sv. Mikuláše se podívala a vašnosti při té příležitosti navštívila...*“ (List M. M. Hodžovi, 22.8.1858).

Pre zaujímavosť uvedieme úryvky týkajúce sa podtatranskej krajiny po príchode bratov Lamblovcov z Turca do Liptova, odkiaľ sa im otvoril panoramatický výhľad na Tatry.

„Celý Turiec je ako utešená záhradka, zo všetkých strán obrúbená malebnými horami. Zbytočne by som vykresľoval nežnú krásu krajinky, ktorá môže slúžiť za vzor básnikom k idylickým výtvorom. Včera sme teda dlhé tri hodiny putovali cez Valč a Sv. Peter smerom k severovýchodu. Dnes nám ostáva rovnako dlhá prechádzka k severnému cípu cez Sučany a Turany ku Kral'ovanom (nachádzajúcim sa už v južnom cípe Oravy), kde sa vraj bystré vlny Váhu z tvrdých skál valia a besné prúdy z brehu na breh narážajú. Do Liptova nám poradili túto cestu, aby sme namiesto prešli, radšej obišli Veľkú Fatru, ktorá na východe oddeľuje Turčiansku stolicu od Liptova. Tak teda sme v srdci Liptova a slovenčiny. Liptov je priestranná dolina tiahnuca sa po dĺžke od západu na východ; severnú hranicu tvoria Tatry a ich holé výbežky od Kriváňa až k Choču; oproti po južnej strane radí sa hora za horou, samé svetlé skaly a tmavé lesy. Práve uprostred pozdĺžneho štvorhranu, na príjemnej rovine, leží úhladné mestečko Sv. Mikuláš.“⁶⁹

V Liptovskom Mikuláši si 18. augusta 1846 Vilém D. Lambl do svojho cestovného denníka poznamenal:

„Vyšli sme si dnes „do hája“, východne nad Sv. Mikulášom, obzrieť krajinu. Vidno odtiaľto ostrý vrchol Kriváňa na najvýchodnejšom konci Liptova. Od Kriváňa sa

⁶⁸ Článok vyšiel pod pseudonymom Vilém Dušan.

⁶⁹ LAMBL, Vilém Dušan: *Zápisky cestujícího po Slovensku. Část I.*, Pautník, roč. 2, Náklad, tisk a papír synův Bohumila Haase, Praha, 1847, s.83. Citované v slovenskom preklade, ktorý pripravili pracovníčky Podtatranskej knižnice v Poprade, stránkovanie podľa originálu.

tiahne rad holých vrchov na západ, tvoriac hranicu medzi Liptovom a Oravou; južne nad Sv. Mikulášom je vysoká Poludnica a napravo i naľavo strmé lesnaté vrchy. Podľa tvaru sú prvé hory žulové, Poludnica a okolité hory sú vápencové, nachádzajú sa vraj v nich Démonove diery a mnoho ďalších podivných jaskýň.“⁷⁰

Lamblovci teda od pozorovali časť Vysokých Tatier tiahnúcu sa na západ od Kriváňa od Liptova na Oravu. Menovite spomína Poludnicu (1548 m. n. m.), bralnatý a zalesnený vrch s dvomi vrcholmi – Prednou a Zadnou Poludnicou – na konci rázsochy Krakovej hole. Ako správne popisuje autor, vrch tvoria odolné triasové vápence, ktoré najmä pod vrcholom vytvárajú mohutné bralné rady s podzemnými priestormi. Pri turistickom chodníku na vrchol je to napríklad jaskyňa Kamenné mlieko, ktorá je od roku 1994 prírodnou pamiatkou. Viac ako päťdesiat metrov dlhá fluviokrasová jaskyňa v masíve Poludnice v nadmorskej výške 1548 m. n. m. je v novodobej histórii spojená s pohnutými udalosťami konca druhej svetovej vojny, kedy poskytla úkryt židovským utečencom.

„Opýtal som sa starého pastiera pri ovciach ako sa volá vysoký vrch medzi nami a Kriváňom. „Kotoryj?“ pýtal sa ovčiak a keď som mu ho ešte raz ukázal, povedal: „Baranec“. Tak ako sa podľa jediného zuba môže usudzovať na celé zviera (čo vo vedách o skamenelinách a predpotopnom živočíšstve má nemalú dôležitosť pri určovaní dejín a prevratov zemskej kôry) tak som sa aj ja – začujúc od ovčiaka ruské slovo kotoryj – začal domnievať, že nie je Slovákom z Liptova, ktorý by bol povedal „ktorý“. Ovčiak mi dal za pravdu, pretože pochádzal zo Šariša, z kraja ďaleko odiaľto rozloženého smerom na východ, kde sa slovenčina už s maloruštinou (ukrajinčinou) stýka. Ako najatý cicerone oboznámil nás potom v populárnej prednáške s miestopisom celého okolia, pomenovávajúc hory, dediny atď. s množstvom štatistických dôležitostí.“⁷¹

Odhliadnúc od Lamblovej lingvistickej analýzy, odpovedal oslovený pastier oviec správne. Baranec (2185 m. n. m.) nazývaný tiež Štítom Liptova geomorfologicky patrí ku Liptovskej kope, hoci očividne vybieha z hrebeňa Roháčov (49°10'25"S, 19°44'29"V). Z jeho vrcholu sa naskytuje panoramatický výhľad na celé Západné Tatry, predovšetkým na Roháče a Jakubinu (2192 m. n. m.), ako aj do Podtatranskej kotliny. Prítomnosť pastiera by nás nemala prekvapovať, keďže v minulosti boli svahy Baranca spásané.

20. augusta 1846 prišli Lamblovci do Banskej Bystrice, kde si prezreli okolie a stretli sa aj s maliarom Jozefom Božetechom Klemensom (1817-1883). Tu sa zdržali do 23. augusta, deň nato navštívili Slovenskú Ľupču a 25. augusta Hornú

⁷⁰ LAMBL, Vilém Dušan: *Zápisky cestujícího po Slovensku. Část II, , s.104.*

⁷¹ LAMBL, Vilém Dušan: *Zápisky cestujícího po Slovensku. Část II, op. cit., s.104.*

Lehotu, aby sa streli s básnikom Samom Chalupkom (1812-1883). 27. augusta sa krátko zdržali v Polhore, prekročili hranice Gemerskej stolice a v Tisovci navštívili jazykovedca a historika Jozefa Škultétyho (1853-1948). 29. augusta nocovali v Nandráži, 30. augusta v Jelšave, navštívili spisovateľa a lekára Gustáva Reussa (1818-1863) v Revúcej a 31. augusta večer dorazili podvečer na Červenú Skalu. Odtiaľ 1. septembra 1846 vystúpili na mohutnú rozložitú Kráľovu hoľu ($48^{\circ}52'59''S$, $20^{\circ}08'21''V$), najvyšší vrch východnej časti Nízkych Tatier, nazývanej podľa nej Kráľovohoľské Tatry. Vrcholová plošina má predĺžený tvar v smere východ-západ. Na sever vysielá krátku rázsochu Záturňu, strmo spadajúcu do údolia Čierneho Váhu v Teplickej kotline. Na severovýchod sa tiahne dlhá rázsocha cez Úplaz na Prednú hoľu a ďalej až na sedlo Popová, ktorým sa Nízke Tatry spájajú so Slovenským rajom. Na juhovýchod odbočuje krátka rázsocha na Kráľovu skalú k Telgártu. Z vrcholu je rozsiahly a veľmi pôsobivý výhľad, ako vo svojich zápiskoch uvádza aj Vilém Lambl.

„Takýto velebný pohľad máme vo svojom živote po prvý raz! Polovica Uhorského kráľovstva nám leží pri nohách; hory a doly sa striedajú, akoby rozvlnené more bolo náhle skamenelo a my susedíme so sivými oblakmi, ktorých obrovské množstvo sa nám preháňa nad hlavami. Pomedzi ne presvitá jasný blankyt nádherne klenutej oblohy; ďaleko nad obzorom sú biele obláčky vyhrnuté do istej rovnakej výšky ako nebeská opona a v tejto výške sú dookola akoby uťaté jednou čiarou a tým otvárajú výhľad na bledomodré pruhy najvzdialenejších končín. Od severu na východ tiahnu sa obrysy dlhochrbtých Karpát až ďaleko ešte za rovinami na juh, kde sa neurčito tratia vo svetelnom kmitaní vyblednutej oblohy. Priamou čiarou za Kohútom modrajú sa neprehľadné pásma Tokajských rovín a Debrecinských púst, ďalej napravo južne nad Veprom vynikajú niektoré línie Podunajských vrchov a azda samej Matry. Na západe černejú sa nad sebou vrcholce Ďumbiera, Poludnice, Šturca; ešte viac napravo zatemňuje dažďový opar pochmúrne lesy vysokej Fatry a veľikého Choča. Odtiaľto na východ tiahne sa Liptovská dolina pod severným úpäťím Kráľovej hole nepretržite až do rozsiahlych utešených rovín bohatého Spiša, odkiaľ sa pozdĺž Popradu otvára celá krajina, zľava pretrhnutá horským pásmom dlhej Magury, na sever do Poľska. Tu sa nám oproti, priamo na sever, stavia pred oči najpodivnejší úkaz: Tatry tu náhle vystupujú z rovnej zeme do oblakov a my ich vidíme v celej veľkosti a ohromnosti. Príkry ako steny čnejú jedna hora vedľa druhej; vpredu, napravo aj naľavo, akoby uťal, rozprestiera sa planina a rovina, na ktorej stoja tí velikáni ako veľký oltár, z ktorého hrboľatého temena dvíhajú sa k nebu mohutné oblaky ako stĺpy obetného dymu. Zo žiadneho iného miesta nemožno Tatry uzrieť v takej velebnosti, ako z Kráľovej hole. Je tu nevýslovne krásne. Celý vzdušný obal sa trasie

a chveje preniknutý jasnosťou slnečného ohňa, až oči prechádzajú, keď chcem zachytiť čo len jednu čiastku nekonečnej nádhery; celý oslnený necítim nič, vnímam len jeden veľký obraz Božej slávy. A zas chvíľami nás veľký mrak zoberie do svojho chladného lona, zahalujúc nám celý svet.“⁷²

Viditeľnosť z Kráľovej hole je skutočne unikátna. Potvrdil to aj nedávny rekord v dohľadnosti v meradle celej strednej Európy, kedy poľský fotograf Michal Skiba pozoroval 8. februára 2020 na vzdialenosť viac ako tristo kilometrov končiare Apusenských vrchov (Muntii Apuseni) v Rumunsku – Vârful Vlădeasa (308 km) a Vârful Buteasa – 309,6 km, čo je aj maximálna vzdialenosť pozorovania.⁷³

Po výstupe na Kriváň českí geoturisti odišli z Červenej skaly popri Hrone do Zlatna, odtiaľ do Šumiaca pod Kráľovu hoľu. Večer 1. septembra 1846 si doktor Lambl vo vernárskom hostinci poznamenal okolnosti výstupu na Kráľovu Hoľu:

„V neveľmi dobrom hostinci sa ponáhľam zaznamenať si do denníka dôležité dojmy z dnešného putovania. Krásne počasie, ktoré sa práve ustálilo, vábilo nás k ďalšej ceste do Tatier, ktoré obchádzame už dva týždne vo veľkom okruhu ako zakliaty zámok. Tu sme si najali dva kone po dvadsiatniku na celý deň a sprievodcu za tú istú cenu. Zatiaľ čo nám Juro Michalko hľadal po dedine sedlá, my sme navštívili „cerkov“ čiže ruský kostol. Už v samotnej dedine (Šumiaci) začali sme stúpať hore.“⁷⁴

Cestu na Kráľovu hoľu teda Lamblovci začali v Šumiaci, v podhorskej obci založenej už 15. storočí na valašskom práve vo výške 880 m. n. m. na Horehroní (48°50'24"S, 20°07'47"V). Pre zopakovanie ich výstupu je možné použiť turistický chodník vedúci zo Šumiaca dlhý necelých šesť kilometrov, kedy sa dá pri prevýšení 1069 metrov vystúpiť až na vrchol približne za tri hodiny. O samotnom výstupe sa dočítate:

„Cesta vôbec nie je zlá a nebezpečná, pretože Kráľova hoľa je ako krásna okrúhla báň. Je však pomerne ťažká a ďaleká pre pútnika, ktorý nie je zvyknutý na hory. Ale horal Ďuro Michalko stúpал bystrejšie ako jeho koníky. V odvahe a spoľahlivosti sa na príkrych miestach navzájom prekonávali. Asi pol hodiny sa išlo riedkym lesom, potom je suchá tráva, holé rulové dosky a prvé začiatky „jarčekov“ (t.j. horských potokov), potom kosodrevina a chladné závaný od východu a konečne holý vrchol. Ešte nám asi pol hodiny šušťal suchý „plúcovník“ (plúcnik, *Centraria islandica*) pod nohami – a už sme stáli na samom temene.“⁷⁵

⁷² LAMBL, Vilém Dušan: *Zápisky cestujícího po Slovensku. Část III*, op. cit., s.153.

⁷³ Na obzore [naobzore.net]. *Slovenský rebríček/Najvzdialenejšie vnútroštátne pozorovania v rámci územia Slovenska* [online]. Prehliadané 19.3.2020. Dostupné na <https://naobzore.net/slovensky-rebricek>

⁷⁴ LAMBL, Vilém Dušan: *Zápisky cestujícího po Slovensku. Část III*, op. cit., s.153.

⁷⁵ LAMBL, Vilém Dušan: *Zápisky cestujícího po Slovensku. Část III*, op. cit., s.154.

Súčasný geoturista vystúpi modro značeným chodníkom po Predné sedlo (1451 m. n. m.) v ktorom v súčasnosti ponúka svoje služby horská chata. Nad ňou chodník pokračuje hol'ami zdobenými vežovitými skupinkami tmavých skál či už priamo na trase alebo kúsok za vrcholom v smere hlavného horského hrebeňa Nízkych Tatier. Už z tohto miesta sa otvárajú fotogenické výhľady do doliny rieky Hron, ten skutočný zážitok však – slovami Viléma Lambla – prichádza až na samotnom vrchole Kráľovej Hole:

„Akú blaženú hodinu sme tu strávili, to si netrúfam perom popísať. Bola to taká nádhera, vedľa ktorej každý ľudský skutok sa zdá byť nepatrným a taká veleba, ktorá musí každého mocne nadchnúť. Tu som videl, že Čechy sú predsa len miniatúrnym obrazom v celku aj podrobnostiach. Tu divokrásne útvary Poludnice, tam nebotyčné strminy snehom odetých Tatier, a ešte ďalej neprehľadné roviny Debrecínske... Čo sa týka rozsiahlosti, to každý už z mapy vie, že Čechy od jedného konca po druhý prejde jednou čiarou a v Uhrách sa tak sotva doprostred krajiny, t. j. od hraníc do Pešti, dostane.“⁷⁶

Kráľova hol'a patrí medzi najlepšie vyhliadkové body na Slovensku a – ako sme už spomenuli – vďaka takmer dvojkilometrovej výške ponúka mimoriadne ďaleké výhľady. V nich sa umožňuje zorientovať vrcholová infotabul'a a značená fotopanorama umožňujúca identifikovať charakteristické tvary krajiny. Pohľad na sever patrí prakticky celému horstvu Tatier vypínajúcich sa nad Podtatranskou kotlinou. Medzi Vysokými a Nízkymi Tatrami sú viditeľné aj vcelku nenápadné Kozie chrbty. Inšpirujúci je aj pohľad na západ smerom k hlavnému hrebeňu Nízkych Tatier až k Ďumbieru (2046 m. n. m.) a Prašivej (1652 m. n. m.). Za vhodných podmienok dovidieť na pohorie Malej Fatry a Inovec. Výhľad na juh ukáže údolie Hrona a Muránsku Planinu. Nechýbajú ani Stolické či Veporské vrchy, ako aj pohorie Pol'ana. Na východe si možno všimnúť Slovenské rudohorie, Slovenský raj, Slanské vrchy, Pieniny či Vihorlat. A práve tieto obdivuhodné výhľady dod'aleka prekračujúce hranice územia Slovenska zrejme inšpirovali doktora Lambla napísať:

„Ja som si roztvoril aj výbornú mapu a až teraz som si uvedomil, čo som si prv nevšimol, že v týchto severných končinách je vlastne Kráľova hol'a uzlom celého uhorského horstva a vodstva a teda celej fyzickej sústavy Zeme; nie Tatry; lebo tieto nahé zvisliny sú medzi údoliami, planinami a rovinami samostatne postavené a nemajú s ostatnými pohoriami žiadnu súvislosť okrem nízkych kopcov ako je Hovald (t. j. pôvodne Hochwald), ktorý na južnej strane Tatier vybieha ku Kráľovej holi. Ale táto mohutná hora vysieľa na všetky strany vysoké pásma a vystiera do všetkých kútov

⁷⁶ LAMBL, Vilém Dušan: *Zápisky cestujícího po Slovensku. Část III, op. cit., s.154.*

sveta svoje mocné ramená, najsilnejšie v polkruhu od západu k juhu a odtiaľ k východu. Alebo by sme Kráľovu hoľu mohli prirovnať k veľkému kmeňu, ktorého koreňová sústava sa ďaleko do zeme rozbieha a do všetkých kútov sa rovnako zakotvila. Z jej lona prýšťa koldokola bujné pramene a odtekajú ďalej od horských výbežkov: na sever Poprad do Spiša a do Poľska, na východ Hnilec a Hornád, na juh potoky gemerských dolín, na západ po jednej strane Hron, po druhej Váh, ktorý svoju prvú vodu vstrebáva zo všetkých kútov Liptova a v tomto východnom cípe Važeckou dolinou oddeľuje Kráľovu hoľu od náhle vystupujúcich protihľých Tatier.⁷⁷

Z Kráľovej hole zostúpili Lamblovci k Telgártu. Ich cestu si je možné pripomenúť zostupom po červeno značenom turistickom chodníku dlhom 6,3 kilometra s prevýšením 1061 metrov. Vysokohorské lúky pod vrcholom Kráľovej skaly na ktorých pramení Zubrovica pri zostupe postupne nahradí pásмо kosodreviny a lesa, až kým chodník nevyústi na severozápadnom okraji obce Telgárt (48°51'07"S, 20°11'19"V) vo výške 900 m. n. m.

„Zo Šumiaca vyšli sme sem od juhu, teraz sme schádzali priamo na východ k Telgártu. Zase šuchotal „plúcovník“ pod nohami, zase kosodrevina a vyschnuté pastviny. Potom sme išli okolo skalnatého vrcholca na východe od Hole, konečne prišiel vysoký les, zurčanie jarčiek (skalných potokov), neschodné strminy na východnom úbočí a na samom úpätí, pri večernom slnku, jasnozelené lúky popri potoku až k samému Telgártu. Ak bola včerajšia noc krásna, tá dnešná je ešte krajšia. Pri zlatoskvúcom západe slnka opustili sme Telgárt, druhú ruskú dedinu a jednu z najvyššie položených v Uhorsku. Slávna Coburgská cesta, ktorej sa žiadna v Uhorsku len tak ľahko nevyrovná, nás zaviedla do lesa. Za šera sme prišli na „Tri studne“ a na začiatok rieky Hron. Tu nás ešte zďaleka potešil pohľad na velebnú báň Kráľovej hole, oslnenú večernou žiarou, pričom bolo rozoznať každú priehľbinu, ktorú sme preliezli alebo ktorú sme obišli. Potom sa severne, nad vrcholcami vysokého lesa, objavil v purpurovom polosvetle končiar Lomnického štítu tak magicky, ako vznešený oblak. My sme vstúpili do tmavého lesa pripravení na nejaké zbojnícke dobrodružstvo, ale práve toho sa nám nedostáva, čo si želáme. Cestou, ktorú chvíľami cez hustý les presvietil jasný mesiac, sme mlčky míňali tiché povozy. Klúkatá cesta nás viedla skoro tri hodiny dolu na sever, až do tejto krčmy v ruskom Vernári. Tu je lepšie písať ako spať alebo lepšie bdieť ako odobrať sa na odpočinok, ktorého si aj tak neužiješ.“⁷⁸

2. septembra 1846 obaja geoturisti pokračovali z Vernára na sever popri potoku Hnilec. Dostali sa až na stoličné hranice („...tak sme sa dotkli aj krásneho, úrodného Spiša...“), kde sa obrátili na západ a vrátili sa cez Lučivnú do Liptova.

⁷⁷ LAMBL, Vilém Dušan: Zápisky cestujícího po Slovensku. Část III, op. cit., s.154.

⁷⁸ LAMBL, Vilém Dušan: Zápisky cestujícího po Slovensku. Část III, op. cit., s.154.

Krajným medzníkom ich putovania na Spiši bola obec Hranovnica (48°59'18"S, 20°18'31"V). Napriek tomu, že najstaršia písomná zmienka o nej pochádza z konca 13. storočia, na Viléma Lambla nezapôsobila svojou starobylosťou z prozaického dôvodu: v roku 1820 totiž Hranovnica do tla vyhorela spoločne s kostolom a obci sa teda nenachádza žiadna skutočne pamiatková budova.

„Pri Hranovnici je začiatok roviny rozprestierajúcej sa na brehoch Popradu a Hornádu, zabiehajúcej ďaleko na východ. Za Hranovnicou sa ešte nachádza vysoké horské pásmo, tiahnuce sa od hraníc Liptova, medzi Kráľovou hoľou a Tatrami, ďaleko na východ, ktoré oddeľuje povodie južného Hornádu od povodia Popradu tečúceho na sever do Poľska t. j. do Visly. Až potiaľto vraj siahali za čias Márie Terézie hranice Spišskej župy a tak platia podnes.“⁷⁹

Z Hranovnice mali geoturisti namierené krížom cez Popradskú kotlinu, pričom z diaľky pozorovali tatranské štíty. V priebehu jedného dňa (2. september 1846) sa cez Štrbu a Važec dostali v neskorých nočných hodinách až do Východnej, čo je obdivuhodný výkon, ak uvážime, že z Vernára do Východnej prekonali pešo vzdialenosť približne päťdesiatich kilometrov:

„Od Hranovnice sme sa teda uberali na sever po ceste, ktorá vedie priamo cez spomínané horské pásmo do Popradskej doliny a teda už pod samotné Tatry. Z vrcholu kopca zbadali sme tieto veľkolepé hradby po prvý raz zblízka a od toho okamihu sme ich už z očí nestratili. Popradská rovina sa tiahne na východ a na sever nepretržite od samého úpätia šedivých veľikánov a Tatry tu vystupujú z roviny náhle bez predhorí a stupňov. Totiž bez radu hôr akoby nariasených pred najvyšším pohorím na spôsob širokých schodov. Takých tu nikde niet. Od päty až do výšky jednej tretiny je hustý tmavomodrý (ihličnatý) les; od prvej tretiny stále redší a skôr než od polovice je holá skala, belavá až do šediva a zase popolavá do modra; všade je plno podivných medzier a škár, z ktorých sa tu i tam blýska nikdy sa netopiaci sneh a nakoniec ako ihly ostré vrcholy strmo siahajúce do oblakov. Je to iste zvláštna, prazvláštna krajina, keď sa tu tak človek porozhliadne medzi bujnými, krásne obrobými poľami a vidí plno bohatých dedín a mestečiek a hneď vedľa Lomnický štít a celý ten dlhý rad susediacich Tatier na západ až ku Kriváňu, ako z čista jasna vystupujú priamo z rovnej planiny a zakrývajú celú severnú oblohu. Ja som ustavične v pokušení zisťovať, či to, čo sa mi stavia pred oči, nie je iba optický prelud, lebo ostré vrcholy čnejú tak vysoko do nebies, že sa opravdivá skutočnosť 8000' výšky prieči každému pomysleniu. A predsa to vidím a neustále vidím. Ohromné hory jedna vedľa druhej – niet divu, že podľa gravitačného zákona, na spôsob vychýľovania magnetickej ihly či kyvadla, pôsobia aj na mňa. Pretože odvtedy, ako ideme od

⁷⁹ LAMBL, Vilém Dušan: *Zápisky cestujícího po Slovensku. Část III, op. cit., s.154.*

východu na západ smerom k Lučivnej, obraciam oči neustále napravo, do tohto sveta veľkolepých a čarovných zvláštností. Dnes je jasno až radosť a ostré, príkre hrany strmých vrcholcov Tatier čnejú do tmavomodrej oblohy ako vystrihnuté z kariet. Slnko sa už nakláňa... My sa teraz hneď zdvihneme v nádeji, že sa cez Štrbu a Važec za svitu jasného mesiaca iste až do Východnej dostaneme.“⁸⁰

Ráno 3. septembra 1846 vyrazili Lamblovci s veselou myslou do Liptovského Hrádku:

„Za veselého rána sme vyšli z Východnej a nad nami sa teraz klenula krásna čistá obloha od Poludnice cez Kriváň akoby nás s celým svetom zmieriť chcela. Zlaté slnko sa pred nami nakláňalo k Veľkému Choču a lialo na malebné Považie životodarné prúdy.“⁸¹

Po príchode do Hrádku sa ubytovali u doktora Kerna a ráno 4. septembra sa vydali na cestu do Liptovského Mikuláša, kam dorazili ešte v ten istý deň popoludní, aby diskutovali s Michalom Miloslavom Hodžom a Gašparom Fejérpataky-Belopotočným, v tom čase už skúseným organizátorom výstupu na Kriváň, na ktorý sa vydali aj oni samotní. V nedeľu 6. septembra 1846 sa už ocitli na úpäť Kriváňa, kde sa Vilém Lambl zdôveril svojmu cestovnému denníku: „Naša výprava sa úplne podobá začiatku nejakého románu. Včera na poludnie vyšla celá karavána z Hrádku po hrboľatej ceste, v hustých oblakoch neznesiteľného prachu, smerom na východ cez Hybe do Východnej. Odtiaľ odbočila z cesty vľavo k podkrivánskym lešom. Je to tu podivná krajina. Zvláštny ráz jej dodávajú dlhotiahle chrby najspodnejších horských výbežkov. Po pastvinách sú roztrúsené riedke smrečiny, ako ich u nás „na dráhach“ nachádzame. Po celej širej puste krajine niet obývanej chalupy, okrem drevených šedivých senníkov – široko ďaleko ani živej duše, ani toho najslabšieho ruchu či šramotu, ibaže by sa nejaký krahulec kolísal nad štíhlymi smrečínami. Tak sa tiahne tento jednotvárnny obraz od Východnej na sever a východ, tri hodiny cesty až po samý Kriváň, kde sa začína hustý les. Tu sme došli až k večeru – taký kus cesty je z Hrádku až sem!“⁸²

V tom možno dať Vilémovi Lamblovi za pravdu. Z Liptovského Hrádku k úpätiu Kriváňa je to naozaj „kus cesty“ viac ako dve desiatky kilometrov a hoci výprava značnú časť cesty absolvovala za pomoci konských záprahov, niekde v lesoch na okolí Podbanského sa práve kvôli nim dostali do značných ťažkostí.

„Za salašom pri lese sme sa dostali do veľkých ťažkostí. Veľkému vozu sa nechcelo pohnúť z miesta. Boli na ňom zásoby jedálne a kuchyne pre celú karavánu na niekoľko dní: kotly, hrnce, taniere, vrecia, truhlice, celý chlievik s hydinou, ktorá sedela

⁸⁰ LAMBL, Vilém Dušan: *Zápisky cestujícího po Slovensku. Část III*, op. cit., s.154-155.

⁸¹ LAMBL, Vilém Dušan: *Zápisky cestujícího po Slovensku. Část III*, op. cit., s.154.

⁸² LAMBL, Vilém Dušan: *Zápisky cestujícího po Slovensku. Část IV*, op. cit., s.171-172.

najvyššie a nad celým týmto namáhaním a snažením len hlavou krútila. Až potiaľto to ťahali štyri kone, teraz to neuvlieklo ani šesť koní. Začala sa totiž zlá cesta - čierne bahná, nedbalo nakálané drevo, všelijaké brvná a haluzina a potom široký potok a hrboľaté kamene. Podchvíľou sa vo večernom šere rozliehalo povzbudzujúce volanie: „Rušaj! Rušaj!“ a znovu sklusá nálada a „ňevládze“, s účasťou ľutovali jeden cez druhého. Rozhodlo sa pristúpiť na furmanský spôsob, aby ľahký voz šiel dopredu a kone ťažkého sa po tomto povzbudení pohli ďalej, čo by bez dobrého príkladu samé od seba neurobili. Nakoniec sa však musel veľký voz odstaviť s tým, že sa bude pomáhať najskôr ľahším povozom s nádejou, že sa tieto dostanú ku kolibám, potom že sa kone vrátia k veľkému a ťažký náklad odvedú po častiach.“⁸³

V nasledujúcom opise síce nenachádzame priamo opisy geoturistických lokalít, ale autor tu prináša zaujímavé a dôležité informácie o sociologickej štruktúre výpravy, ktoré nám ju spoľahlivo umožňujú identifikovať ako geotúru – jej cieľom totiž nebol odborný, respektíve vedecký záujem, ale zážitky v tatranskej prírode (zážitkový geoturizmus). Toto vykreslenie nezakrýva, že takmer pol stovky účastníkov pozostávalo z tzv. lepšej vrstvy vtedajšej spoločnosti predovšetkým z radov hrádockých úradníkov a bohatých mešťanov z Liptovského Mikuláša vrátane značného zastúpenia žien („...paničky a kišasonky...“), zatiaľčo obslužný personál tvorilo služobníctvo a miestne obyvateľstvo. K ubytovaniu slúžili koliby, k doprave proviantu povozy a viac ako päťdesiat koní.

„Medzitým sa úplne zotmelo. Posvätné ticho, ako vo velebnom chráme, sídli v týchto nádherných svrčinách. Ich mohutné konáre pnú sa ako oblúky klenby ponad tesnú cestu a v drobných vetvičkách sa zachvieva polosvetlá mesačná žiara. Z času na čas sa roztvorí tmavé húštiny a vysoko na tmavomodrej oblohe vyčnie šedivý končiar s ostrými obrysmi (vrchol Kriváňa), akoby sa smelý orol vznášal nad vrcholcami jedlí. Až neskoro v noci sa po neschodných cestách dopachtíme ku kolibám. Tu i tam sa už mihá menší alebo väčší oheň a rôzne postavy okolo nich. Bivak pod Kriváňom - úžasný pohľad! Konečne umlknú celá krajina, zdá sa, akoby aj lesy sa utíšili do pokojného spánku, len bledá tvár plného mesiaca bdie nad nimi; občas praskne žeravý uhlík a vyrazí jasnú iskru z tlejúceho ohňa do hustej tmy. Na viečka každého sadá driemota. Unavené údy sa zložia pod mladú chvojínu; husté vetvy chránia hlavu od chladného severu a malý oheň, ktorý pri nohách dohasína, sála mierne teplo na telá zaspávajúcich.“⁸⁴

Nocovalo sa teda priamo na úbočí Kriváňa v nadmorskej výške približne 1155 m. n. m. („...3658 stôp...“), odkiaľ mala ráno časť spoločnosti zamieriť do Vyšnej

⁸³ LAMBL, Vilém Dušan: *Zápisky cestujícího po Slovensku. Část IV, op. cit., s.172.*

⁸⁴ LAMBL, Vilém Dušan: *Zápisky cestujícího po Slovensku. Část IV, op. cit., s.172.*

Priehyby (1982 m. n. m.) a ďalšia pozostávajúca z poľovníkov do Nefcerskej doliny (49°10'14"S, 20°00'19"V), teda do jedného z odvetví Kôprovej doliny v jej prostrednej časti vo Vysokých Tatrách.

„Vysoko nad lesmi vyšiel Orion; honci rozohriati pálenkou sa uchýlili do temravy hustého lesa. Títo sa už čoskoro, ešte pred úsvitom, vypravili do najzadnejších končín Kriváňa – do Kotlín a Nefcerky. Z týchto nebezpečných skalných miest sa bezpochyby vrátia až niekedy k večeru. Teraz znovu všetko nachvíľu stíchne; konečne sa ružoprstá rosa zaskvie nad širošírymi lesmi a opäť sa všetko hýbe, veselo, živo ozýva... Až teraz vlastne vidieť, koľko je nás tu, na tejto krásnej pustatine v lone samých Tatier. Okrem hrádockého úradníctva sú tu niektorí zo Sv. Mikuláša, Štrby atď. tak, že nás pri raňajkách sedelo bezmála 50 osôb. Paničky a kišasonky (slečinky) boli ubytované v jednej kolibe, páni si dali vyčistiť druhú. Sluhov v kuchyni a sedliackeho ľudu pri koňoch bolo tiež približne toľko. Aj koní sa tu dolu na lúke pasie približne pol stovky. To všetko nocuje tu, pri kolibách, vo výške 3658 stôp (podľa Zeisnera), asi ako na hrebeňoch Šumavy alebo Jizerského pohoria u nás.“⁸⁵

Lamblovcia sa ráno spoločne s ostatnými vydali ponad Kôprovú dolinu cez les a popri Grúniku vošli do pásma kosodreviny pomedzi Nižnú Priehybu a Krivánsku Kopu (1773 m. n. m.). Ponad Veľký žľab sa dostali pod Vyšnú Priehybu, odkiaľ je impozantný výhľad na strmé krivánske steny a rázsochy, ktoré strmo klesajú takmer na dno Kôprovej doliny. Večer 6. septembra 1846 si Vilém Lambl do svojho denníka zapísal:

„Dnešné prechádzky sú mi veľmi milé a vzácne mi je všetko, čo som videl. Boli sme dnes v Nižnej Priehybe a teda v prvej tretine, ak nie v polovici výšky celého Kriváňa. Cesta tam aj späť bola pre nás nadmieru zaujímavá a pobyt v Priehybe veľmi poúčny. Od kolíb sa stúpa po južnom úbočí najskôr lesom, potom kosodrevinou, nakoniec holou stráňou dobrej pol druhej hodiny. Cesta je postavená kľukato a je veľmi dobrá. Nechal ju postaviť roku 1805 ten istý prefekt Wiesner, ktorý Váh okolo Hrádku tak vzorne upravil a Hrádok zvelebil na celé roky. Keď sa vystúpi nad pásmo lesa, tiahne sa po pravej strane dlhá priehlbina, po ľavej vysoký horský chrbát a na ňom v kosodrevine dobré pastviny. Hore, kde má priehlbina svoj začiatok, zatáča sa nad ňu tento chrbát a opiera sa vpravo, na južné úbočie Kriváňa. Tu vľavo sa nachádzajú „Hybské bane“ a hneď pod nimi je hlboká tíšina Kôprovej doliny.“⁸⁶

⁸⁵ V nasledujúcom texte vysvetľuje V. Lambl vybranú toponýmiu tejto časti Tatier, ktorú v tejto chvíli vynechávame. Pre obsiahlosť na tomto mieste len zaznamenajme, že ide o tieto lokality: Bane, Blachy, Čierne pleso, Červené pleso, Furkoty, Kotliny, Kriváň, Mních, Morské oko, Nefcerka, Päť rybníkov, Priehyba, Škaredý žľab, Špára, Tatry, Turne, Veľký Žľab a Žľab.

⁸⁶ LAMBL, Vilém Dušan: *Zápisky cestujícího po Slovensku. Část IV, op. cit., s.173.*

Tu autor prejavuje záujem o banskú históriu Kriváňa opisom „Hybských baní“, čo je aj podnetom k tomu, aby sme sa o nej zmenili aspoň vo forme stručného historického prehľad, ktorý začína prvou zmienkou o ťažbe na Kriváni v roku 1387. Za vlády kráľa Mateja Korvína (1443-1490) tu baníci pracovali v štôlni pri Škaredom žľabe, ktorú vlastnil Jakub Fuger.⁸⁷ Najstaršie banské diela sa v dobových latinských textoch spomínajú pod súhrnným označením „*montes et fodinae Tatri*“.⁸⁸ V roku 1550 zriadil na Kriváni zlaté bane Valent Mark z Banskej Štiavnice, v roku 1564 sprevádzkoval Fraňo Šuba šachtu „Svätý Juraj“ pod vtedy už opustenou Markovou baňou, ďalej šachtu „Pri oslovi“ a „Sedliacku baňu“. V roku 1565 navyše získal práva k ťažbe v zlatej bani „Svätý Jakub“ ležiacej nad „Šurhajovými stupami“. Päťdesiat metrov pod vrcholom Kriváňa sa v šachte Terézia ťažila cínová ruda. V nasledujúcich storočiach však tunajšie baníctvo začalo upadať a napriek tomu, že ešte okolo roku 1772 došlo k pokusom dolovať na Pavlovej polane antimonit prakticky spelo k svojmu zániku. V roku 1784 sa ťažbu neúspešne pokúsila obnoviť Kráľovská komora na príkaz cisára Františka II., po nej zase štrbský evanjelický farár Jozef Fernet, ktorému však výnos ledva pokryl náklady. Keď v roku 1788 na Kriváň vystúpil kartograf, nadporučík Karol Brixen, našiel už tunajšie bane opustené.⁸⁹

Vilém Lambl sa zmieňuje aj o výťažnosti bývalých baní: „*V Hybských baniach sa nachádza niečo zlata, ale ťažba je nevýnosná; ono vraj pre vzdialenosť a neprístupnosť miesta by každý dukát stál päť dukátov a tak je to viac-menej len geografická zvláštnosť.*“⁹⁰ Tieto slová možno na základe zachovaných historických dokumentov iba potvrdiť, keďže povrchové bane na Kriváni pracovali s deficitom. Pri ryžovaní bolo potrebné na gram zlata preryžovať tisíckrát plnú panvicu jemne rozdrobenej horniny. Iný údaj zase uvádza, že na gram rýdzeho kovu musel ryžovať popri iných povinnostiach pracovať asi dvadsať dní a hrudy zlata sa tu nevyskytovali.⁹¹

Denník pokračuje líčením prírodných krás liptovskej strany Kriváňa: „*Už spomínané južné, čiže Liptovské úbočie Kriváňa, ako by som ho podľa polohy nazval, je mohutný kopec (Kopa); na vrchole má mohutné holé skaly a opiera sa svojím severným koncom o hlavný hrebeň Kriváňa uberajúci sa k západu a uprostred sa prehýba medzi týmito a skalným vrcholom ako sedlo - a to je Nižná Priehyba. Vyšná Priehyba*

⁸⁷ ROZLOŽNÍK, Ondrej: *Túžba objavovať a bohatnúť. Tatry*, roč. XXXVI., č. 2, s. 12-13.

⁸⁸ BOHUŠ, Ivan: *Jubilejné čriepky. Vysoké Tatry*, roč. XXXVI, čís. 2, s. 4.

⁸⁹ SLIVKA, Koloman; HRBEK, Róbert; BOROŠ, Matej: *Dejiny Horného Liptova. Liptovský Hrádok : MsNV Liptovský Hrádok, 1969. 323 s.*

⁹⁰ LAMBL, Vilém Dušan: *Zápisky cestujícího po Slovensku. Část IV, op. cit., s.173.*

⁹¹ HOUDEK, Ivan; BOHUŠ, Ivan: *Osudy Tatier. Šport, Bratislava, 1976, s. 241; BOHUŠ, Ivan: Hrudý zlata z Tatier. Vysoké Tatry, roč. XXV, č. 4, s. 26.*

je položená severne od tejto, o niečo vyššie, teda na samom hlavnom hrebenu tiahnucom sa od končiara na západ. K tej sme sa dnes ešte nedostali, ale bola na dohľad, rovnako ako napravo zvislé strminy končiara pnúceho sa až k oblakom. Je to nevýslovný pohľad a zvláštna radosť pre oko, odmeriavať z tejto výšky nekonečné stupne, hrby, visuté terasy tohto velikána a tie príkre nahé skaly ako oceľové hradby ako sa jedna nad druhú vypínajú. Odtiaľto sa zdá, akoby sa tie strminy mali každú chvíľu zrúcať, zvaliť a chceli všetko vo svojich sutinách pochovať. Nevieť, na čo mám tu skôr myslieť – či na tú silu, ktorá smelý končiar tak vysoko do nebies vyniesla, či blúzniť v predstavách, ako sa pod ním čierne hlbiny pretrhli alebo aký je to tajomný život, že sa raz tak hrdo do modrého neba díva, inokedy sa zas kolíše v burácajúcich oblakoch a v studených hmlách umýva svoje nahé skaly. Nevieť, na čo tu skôr pomyslieť, ale zrak je očarený a spútaný pohľadom na velebný pomník Stvoriteľovej slávy. Na západe dovidieť takmer na celý Liptov, pozdĺžne ako na mape rozložený, ibaže susedné hory zabraňujú odtiaľto vyhliadke po severnej hranici.⁹²

Vilém Lambl sa zmieňuje o rieke Belá, ktorú nazýva „potokom“,⁹³ ktorá je sútokom Tichého a Kôprového potoka vo Vysokých Tatrách tečúcim juhozápadným smerom k Liptovskému Hrádku, kde sa vlieva do Váhu. Ako geoturista obdivuje zaujímavosť jej „bieleho riečiska“ či „rachotiacich, kostrobledých okruhliakov“, čím výstižne poukazuje na úzke balvanité koryto v hornom toku Belej zvažujúceho sa s veľkým spádom.

„Spod samého Kriváňa a dvoch hlbokých úvalov (Kôprovej a Tichej doliny) vyviera prudký potok Bela, nazvaný tak podľa bieleho riečiska, ktoré sa ako široký pás vinie a krúti ku Pribyline a okolo Sv. Petra ku Hrádku a azda najlepšie reprezentuje ráz tatranských potokov. Vo svojej neviazanej prudkosti urobí si každoročne iné a iné riečisko a kadiaľ sa valil prv, zanecháva len trúchlivou spomienku kostrobledých okruhliakov, ktoré sem prirachotili z horských úlomkov a zanesli celú krajinu neúrodným skálím. Zdá sa, že sú to okruhliaky kremenitých hornín. Že by na tejto severnej strane, ako od Poludnice na južnej, aj vápenec pokrýval riečisko nemám možnosť bližšie zistiť.“⁹⁴

Autor si podrobnejšie všima aj dve doliny na okolí Kriváňa. Ide o dvanásť kilometrov dlhú Kôprovú dolinu na rozhraní Západných a Vysokých Tatier (49°09'28"S, 19°58'00"V) spojenú s dávnou zlatokopeckou činnosťou. Horná časť

⁹² LAMBL, Vilém Dušan: *Zápisky cestujícího po Slovensku. Část IV*, op. cit., s.173.

⁹³ Pod týmto názvom sa horský tok objavuje už v listine Bela IV. ako „...riullum Feier Potok...“, čo dokazuje že už koncom 13. storočia mal dnešný zemepisný názov. „Potok“ bol teda súčasťou názvu (hydronyma) a nie označením typu toku.

⁹⁴ LAMBL, Vilém Dušan: *Zápisky cestujícího po Slovensku. Část IV*, op. cit., s.174.

doliny sa volá Temné smrečiny. Dolinu odvodňuje Kôprovský potok, ktorého prítoky sa volajú, podľa bočných dolín, v ktorých vyvierajú. Nefcerský potok vytvára tri vodopády – Nižný, Prostredný a Vyšný. Temnosmrečinský potok vytvára zase Vajanského vodopád. Vo vedľajších dolinách Kôprovej doliny je niekoľko plies. Najväčšie z nich je Nižné Temnosmrečinské pleso s rozlohou 11,7 hektárov a štyridsať metrovou hĺbkou. V Kobylej doline je Kobylie pleso a v Nefcerskej Nižné, Vyšné a Malé Terianske pleso.⁹⁵ Lamblom spomínaná sedemnást' kilometrov dlhá Tichá dolina (49°10'40"S, 19°54'55"V) nemá typický vysokohorský charakter, keďže sa tu nenachádzajú ani skalné prahy, ani plesá a v súlade s jej názvom ju autor právom prezýva „tklivou pustatinou“:

„Kôprová a Tichá sú dve doliny, pokryté vysokým lesom, pohrúžené do hlbokého a nerušeného ticha. S nevýslovnou túžbou ponoril som sa myslou do ich čiernych tieňov, do tej temnoty strašnej, a predsa takej miernej a vábivej. Obe doliny sa tiahnu pod západným úpäťm Kriváňa šikmo od juhozápadu na severovýchod hore k holým vežiam a hrôzostrašným strminám Západných Tatier. Od nich hučí studený prievan od severu do čiernych lesov, v ktorých sa široko ďaleko rozlieha smutné šumenie a dunenie. Kôprovou vedie chodník z Pribyliny cez Tatry do Jurgova, Zakopaného a Kościeliska - prvých dedín za hranicou s Poľskom. Túžobným okom sledujem jeho zákruty ponurým lesom, ale všade je prázdno ako po vymretí. Žiaden pohyb, žiadna živá duša v tklivej pustatine.“⁹⁶

Nasleduje opis okolia Nižnej priehyby, v ktorej si český lekár pozorne všima aj pozostatky útulku z roku 1805 pripraveného pri príležitosti neuskutočnej návštevy uhorského palatína Jozefa Habsbursko-Lotrinského (1776-1847). Dokonca tu videl v prevádzke aj ťažký delostrelecký mažiar prezývaný „Pluhavec“, ktorý tu vyniesli takisto v roku 1805.

„Priestor na Nižnej Priehybe je dosť veľký, že by aj malá dedina na ňom mohla stáť. Všade je porastený vysokou, ale suchou trávou, sem-tam presvitne holá skala, zvetraná žula, zabelie sa drobné kamenie vymytého piesku. V pravom rohu pod Koppou sú štvorhranné nízke steny zostavené z kamenných dosiek, pozostatky baraku z čias palatínovej návštevy (1805). Uprostred Priehyby je planina, odtiaľto sa na východ a západ nakláňa, na juh a na sever prudko stúpa. Tu stojí „Pluhavec“, čiže veľký liatinový mažiar, tiež pamiatka po palatínovi. Pluhavec bol hneď zrána nabitý a pripravený na vystrelenie, ako znamenie na odchod pre roztrúsených lovcov po poľovačke. Poznamenávam si meno Pluhavec a pýtam sa, či mažiar a pluhavec majú

⁹⁵ Pozri BOHUŠ, Ivan ml.: *Tatranské doliny*. Vydavateľstvo IaB, Tatranská Lomnica, 2015, s. 94.

⁹⁶ LAMBL, Vilém Dušan: *Zápisky cestujícího po Slovensku. Část IV, op. cit., s.174.*

rovnaký význam a hneď ma poučia, že sa preto tak nazýva, lebo je pľuhavý, t.j. veľký, nemotorný.“⁹⁷

Nechýba ani prírodovedný opis Veľkej Kopy (2052 m. n. m.), najvyššieho vrchu v skupine Liptovských kôp. Napriek svojmu hôľnatého rázu sa radí k Vysokým Tatrám, pretože sa k ich hlavnému hrebeňu pripája cez sedlo Závory vo vrchu Hladký štít. Veľká kopa sa týči uprostred hrebeňa, asi tri kilometre na západo-juhozápad od Hladkého sedla a necelých šesť kilometrov severo-severozápadne od Kriváňa.

„Kopa, čiže ten kopec na južnej strane Priehyby (ako zadná opora sedla) pozostáva z mohutných holých dosiek žulovitej ruly, ktoré majú súbežnú polohu a teda približujú sa štruktúre bridlicovitej. Na povrchu sú holé, alebo len lišajníkom, najviac však terčovkou (*Parmelia*) obrastené. Zo škár vylieza tiahla sítina (trojklanná, *Juncus trifidus*), vychudnutá bika (*Luzula*) a suché trávy. Najviac ma potešilo, keď som našiel dve tatranské vzácnosti: ovos a zvonec karpatský. Machy sú tu rosou a dažďom tak dosýta napojené, že z nich pri ľahkom stlačení voda len tak crčí. Na východnom konci Priehyby je priepastný úval, ktorý sa ako Veľký žľab začína pod samým končiarom a krivolakou cestou končí dolu v onom údolí a okolo našich kolíb čistý potok chrlí. Odtiaľ sa okolo 9-ej hodiny prihnala silná para, akoby slnko dolu chystalo horúci hodokvas; tá nám vzdorovito zahalila výhľad do východných nížin a lesov a pod jej chladným dychom skrehli naše údy a pobádali nás k odchodu naspäť k ohníčku, ktorý chlapi od koní pod Kopou rozložili z kosodreviny. Bolo asi 10 hodín, keď sa vypálilo z Pľuhavca na znamenie k odchodu. Šedivé závoje chladnej hmly nám celkom zahalovali výhľad, keď sme po klukatej ceste zostupovali k lesu. Nevideli sme žiadnu divú kozu; poľovníci rozprávali, že vraj ich niekoľko videli prebehnúť na spišskú stranu, niektorí zas že vraj sa hon z vysokých Tatier nevydaril dobre a ďalší, že sa údajne nedávno poľovalo na poľskej strane. V kolibách sa ostatní posmievali, že poľovníci vždy majú výhovorku poruke. Všetci však uznali, že to tá nečakaná hmla celkom prekazila poľovačku.“⁹⁸

Na spiatocnej ceste, ako aj pri návrate do tábora si doktor Lambl našiel čas nielen na usporiadanie zápiskov, ale aj na zhodnotenie prírodnín, ktoré sa mu dostali do rúk. Jeho postrehy sú pritom aktuálne dodnes:

„Bol to úchvatný obraz, keď sme sa vrátili z Priehyby. Znovu sa klenie krásna bezoblačná obloha nad tmavomodrými plánami hustých lesov; pri kolibách je živo, pripravený je už dlhý stôl a nad ním zmajstrované ľahké prístrešie z plachiet a haluziny. Zvyšok odpolednia sa trávil hrou, žartom a spevom. Ja preliezam hlboký úval a divoký, krásny les východne od kolíb, kde sa rinie penivý potok pomedzi množstvo žulových balvanov, rulových plocháčov a spráchnivených borovic. Starý poľovník J.,

⁹⁷ LAMBL, Vilém Dušan: Zápisky cestujícího po Slovensku. Část IV, op. cit., s.174.

⁹⁸ LAMBL, Vilém Dušan: Zápisky cestujícího po Slovensku. Část IV, op. cit., s.174-175.

keď spozoroval, že sa zaoberám hľadaním rastlín a hornín, priniesol mi tatranskú zvláštnosť: ružový koreň (*Radiola rosea*), ktorý si fajčiari miešajú s dohánom, aby lepšie rozvonieval; potom silný trs prilbice (*Aconitum*) s bujným tmavomodrým kvetom a svieži prút vrby tuholistej (*Salix arbuscula*) až zo samých Kotlín, niekoľko skalných ruží a rozchodníkov a nakoniec pekný kus žuly so zlatou rudou z Hybských baní, síce málo bohatou, ale veľmi pekne rozloženou. Charakter alpskej kveteny sa tu prejavuje nevelkým počtom druhov, čoho príčinu, pri porovnaní so stredoeurópskymi Alpami, možno azda hľadať vo zvláštnosti podnebia, povahe hornín (tu takmer bez výnimky žulových) a v nedostatku večných ľadovcov, ktoré inde oživujú hory stálou vodou. Pri vedeckom usporadovaní získaných rastlín mi veľmi pomáha pán doktor Flittner, staručký pán zo S. Mikuláša. Je to nemalá výhoda, mať vedľa seba žijúci botanický slovník.“⁹⁹

Samotný výstup na vrchol Kriváňa sa uskutočnil v pondelok 7. septembra 1846. Ráno spoločnosť vyrazila trasou, ktorej časť preskúmala už predošlého dňa.

„Sotva svitlo, už sa ozýval zo všetkých strán šramot a lomoz besedníkov prebudených pod Kriváňom. Každý sa chystá a strojí k veľkej výprave na slávny vrchol, čiže štít Kriváňa, ako k smelému útoku. Narýchlo sa ešte poraňajkuje a už je každá hlava zaujatá jedinou myšlienkou: „Na končiar!“ Koľko len koní je tu, všetky stoja osedlané a nepokojným kopytom striasajú veľké kvapky chladnej rosy a jasné slnko, keď vyjde nad hladinu tichých lesov, nebude už sať žiadnu rosu z vysokej trávy na stanovisku pod Kriváňom. Páni a dámy vysadajú na kone a už sa pohybuje celý sprievod po kľukatej ceste hore, kadiaľ nás láskavý čitateľ už včera sprevádzal.“¹⁰⁰

Účastníci išli spočiatku koňmo, potom zosadli zo sediel, aby stúpali dlhými serpentínami po zalesnenom svahu vrchu Grúnik (1576 m. n. m.). Vo výstupe pokračovali ďalšími serpentínami cez kosodrevinu, potom šikmým traverzom v južnom úbočí Vyšnej Priehyby (1982 m. n. m.).

„Dlhý rad sa plazí ako had po širokom úbočí. Na čele vlaje veľká zástava a červená sa ako hadia koruna. Pod ňou kráča silný vodca a kamkoľvek sa tento obráti, celé telo sa pozvoľna za ním zatáča. Jednotvárne sa vlečie tá dlhá čiara kľukato hore a hlava sa už pohybuje po Nižnej Priehybe, zatiaľ čo sa chvost kmitá ešte hlboko po hrboľatej stráni. Vľavo ďalej sa z Nižnej Priehyby na Hornú vystupuje rovnakým krokom. Ešte sme dnes slnko nevideli. Teraz sa zdá, že vychádza za Kriváňom, lebo celá obloha planie zlatou žiarou a lesnaté stránne protiľahlých hôr priodievajú sa fialkovým machom. Ranný vzduch je nevýslovne čistý a svieži, kriesi všetko k jarému životu, a chladná rosa ťaží vysokú trávu veľkými kvapkami. Plaziaca sa

⁹⁹ LAMBL, Vilém Dušan: Zápisky cestujícího po Slovensku. Část IV, op. cit., s.175.

¹⁰⁰ LAMBL, Vilém Dušan: Zápisky cestujícího po Slovensku. Část IV, op. cit., s.176.

kosodrevina, trávy a machy iskria ako sviatočné šperky a sprevádzajú nás po schodnom chodníku hore, teraz severným smerom. Už miznú susedné vrcholy pod nami, výhľad sa voľnejšie otvára, celý Liptov sa rozprestiera v ďalekej hĺbke a vôkol neho vystupujú nové a nové hory. Naša cesta je stále pekne vyrovnaná, pozvoľna vzpriamená, po stranách ohradená. Na zastavenie je všade dosť pohodlného miesta, stráň k juhu je trávnatá, nie príliš strmá. – Tak bolo na Vyšnej Priehybe. To ale dlho netrvalo. Po krátkej prestávke, keď sa celý sprievod rozdelil na dve strany – staršiu, ktorá chcela ostať na Priehybe a mladšiu, ktorá sa odhodlala vyliezť na končiar – nastala nová a to tá najkrušnejšia námaha.“¹⁰¹

Dnes môžeme kroky týchto geoturistov nasledovať chodníkom, ktorý sa pod Priehybou mierne stáča dol'ava do širokého Krivánskeho žľabu pokrytého skalnými blokmi a sutinou. V súčasnosti sa v jeho hornej časti napája zelená turistická trasa na modrú vedúcu od Jamského plesa na vrchol Kriváňa. Zo žľabu vedie strmé stúpanie po pohyblivých skalách, ktoré tak potrápili Lamblových spoločníkov.

„Až potiaľto nám to trvalo iba dve malé hodinky, odtiaľto nás vodcovia strašia troma veľmi ťažkými. Tmavá hlbina Škaredého žľabu mračí sa na ľavom zvislom úbočí západného výbežku končiara, ktorého posledné strminy pre samú príkrosť ani nevidno. Celé úbočie sa klenie nesmiernym priestorom od západu na východ, kde sa končí vo Veľkom Žľabe. Kam oči obrátiš, samé spusty odtrhnutých balvanov, ohromných skál a neskladných sutín, kamenie holé, nahé, nikde trávy, nikde machu, len nebezpečné škáry, škaredé medzery, ktoré ohrozujú smelú nohu na každom kroku. Tadiaľ nám prichodí stúpať dve dlhé, útrpné hodiny... Vodcovia, idúci na čele celej spoločnosti, trmácajú sa cez to strašné úbočie od západu na východ, potom križom cez Škaredý Žľab a odtiaľ ďalej po východnom chrbte Kriváňa hore. Ľahko si ale možno vypočítať, že takto sa výhoda menšej strmosti a pozvoľného stúpania vypočítajú na inej ťažkosti a síce v omnoho väčšej, takmer dvojnásobnej dĺžke cesty. Keď sme si to uvedomili, nechávame ich ísť vpravo, do Veľkého žľabu a na východný chrbát, sami však volíme cestu priamu, hoci strmú a nebezpečnú. Zablúdiť nemôžeme, veď končiar je ako ihla a určite nebudeme prví, čo sa púšťajú hore po západnom chrbte.“¹⁰²

Súčasný geoturista nasledujúci Lamblom popísaný výstup si môže dopriať krátky odpočinok v Daxnerovom sedle, odkiaľ sa pokochá pohľadom za rameno Malého Kriváňa (2334 m. n. m.) do hlbokého záveru Važeckej doliny s Krivánskym Zeleným Plesom. Na koncovom úseku je potrebné stúpať po skalnatom hrebeni a v úplnom závere do strmého juhozápadného úbočia vrcholovej pyramídy.

¹⁰¹ LAMBL, Vilém Dušan: Zápisky cestujícího po Slovensku. Část IV, op. cit., s.176.

¹⁰² LAMBL, Vilém Dušan: Zápisky cestujícího po Slovensku. Část IV, op. cit., s.176.

„Po hodine prestali sutiny a balvany; holé blachy a hladké skaly vežia sa jedna za druhou akoby obrovskou mocou samé nebo chceli dosiahnuť. Z d'alekej hlbiny Škaredého Žľabu zašumeli zvuky hrkotajúceho potoka a vodopádu, temno zadunel závan studeného vetra, ako tiahol cez vrchol do Nefcerky a Tichej, odrážajúc sa od škaredých skalísk. Opatrne sa prichytím o dva ostré okraje úzkej priepasti, nakloním sa ponad ňu hornou časťou tela a hľadím do jej rozzeveného pažeráka. Kriváň tu na severe nie je príkry, ale vyhlbený a prehnutý a strmo čnie nad bezdnom čiernych Kotlín. Mráz mi prechádzal po celom tele a chvel som sa do posledného nervu nad hrôzyplným svetom pravekých žulových šedivcov, ostrých hrotov a kostrovo bledých skalísk, ktoré z desných hlbín vystupujú ako ihly. Bol som rád, že len osamote trniem žasnutím nad sinavými výtvormi takej veľkosti bez toho, aby mi v tom prekážalo úzkostlivé varovanie nejakého bojazlivého diváka, ktoré by ma mohlo z pevného zamyslenia priviesť k chybnému kroku, ako sa to stáva, keď sa nevhodným zavolaním preruší bezpečná chôdza námesačného. Prvý úžas nad predmetom nevidanej, ba netušenej ohromnosti udusí každú myšlienku na blízke nebezpečenstvo, ale ani ďalšie meditovanie nedá miesto obave pred hrozným zahynutím. - Tisíce a tisíce vekov zhaslo a nad čiernou priepasťou stoja tí veľikáni nepohnuto. Ale dosť týchto reflexií, lebo samým meditovaním zabúdam na to, že som sa už vyškríbal na samotný končiar. Aj čitatelia Pútnika môžu o tom vedieť, lebo to viac nie je tajomstvom ani pre podkrivánsku spoločnosť. Vypálil som totiž ranu z bambitky, ktorá sa tu desatorakou ozvenou ozýva. Ako odpoveď počujem krátko na to druhú ranu zo Škaredého žľabu; tam, v tej hĺbke o nemálo ďalej, než na pol ceste, kmitajú sa tmavé bodky ostatných. Za hodinu tu azda dôjdu. Zatiaľ sa tu sami porozhliadneme.“¹⁰³

Poslúchnime teda výzvu autora týchto riadkov a pripomeňme si panoramatický výhľad z vrcholu Kriváňa v nadmorskej výške 2495 metrov.¹⁰⁴ Na západnej strane vidieť celý Liptov, vpravo od kotliny sa rozprestierajú hôľne Západné Tatry s ľahko identifikovateľnou Bystrou, ktorá prečnieva ponad Liptovské kopy. Na východnej strane má obraz krajiny odlišný charakter, keďže sa tu vypína pásmo skalnatých štítov Vysokých Tatier. Na severe sa nachádza poľská časť Tatier a južný horizont ohraničuje masívny chrbát Nízkych Tatier s vyčnievajúcim Ďumbierom a Chopkom. Vľavo sa vypína Kráľova hoľa. A teraz tá istá scenéria v podaní Viléma Dušana Lamba:

¹⁰³ LAMBL, Vilém Dušan: *Zápisky cestujícího po Slovensku. Část IV*, op. cit., s.176-177.

¹⁰⁴ Vo veci určenia nadmorskej výšky vrcholu Kriváňa nemá autor jasno, ako vyplýva aj z jeho samotných slov: „Nemôžem rozhodnúť, o čo bližšie sme k nebeskej báni ako plavci v Hamburgu, či o 7,675 s. ako udáva profesor Zeissner alebo o 7,538 s. podľa Wahlenberga alebo o 7,893 s. ako rozhodlo posledné trigonometrické ustanovenie.“

„Pod nohami sa nám do všetkých uhlov sveta rozkladá krajina, nad nami je všade krásne vyjasnené. Jednou stranou možno dovidieť do nešťastného Poľska až po Krakov – druhou stranou až na širošie pusty debrecínske. Tu je to úplne iné, ako n a Kráľovej holi a predsa nemenej krásne, ba ešte krajšie. Kráľova hoľa panuje nad zemou, Kriváň kraluje nad nebom aj nad zemou. Obloha ako rybie oko, d'aleko na horách slabé chmáry a oblaky, ale za tými opäť možno vidieť modré pásma hôr a lesov a zdá sa, akoby žiadnych medzí nebolo na obzore, akoby obloha splyvala so zemou. Naše prsia sa tu mocne rozširujú, myseľ zaplavuje veľkolepým pohľadom. Tu je koniec každému prehánaniu v reči, netreba hovoriť o nesmiernosti a nekonečnosti videného, lebo i to konečné presahuje naše zmysly a je také ohromné, že to oči smrteľníka nepochopia. A myšlienky bláznivo tekajú práve teraz, keď by mali byť prísne ako v rade usporiadané. Pod nami je najtvrdšia zem žulovej pevniny, vôkol najčistejší vzduch a sýta modrosť jasnej oblohy a zase najčistejšia voda z blízkych oblakov – a niekedy kľukaté šľahy ohnivých bleskov – tak tu susedia a vládnu iba štyri živly a vedľa je úžasná priepasť a pod ňou zase priepasť... A ešte d'alej dolu, tam sú roviny, tam onen malosvet obýva človek usilovník, stavia cesty a železnice, po ktorých neúnavne z jedného konca do druhého dováža a preváža rozličný tovar, akoby ten práve tak dobre na svojom starom mieste nemohol ostať - a zase vedie kruté vojny a píše o nich učené knižky a tak dnes ako inokedy. Avšak nie predovšetkým výškou vyniká Kriváň, ako skôr svojím prepodivným útvarom a čarovnou konfiguráciou každej skaly. Tým upútava zrak prichodiaceho a naplňa ho úžasom a vytržením. A za Kriváňom stojí celý svet velikánov a čarovných zvláštností. Smerom na východ do Spiša a na sever do Poľskej čnejú neprehľadné rady skalných hradieb a štítov popretrhaných nespočetnými zrázmi a priepasťami, kde sídli len temno a hrobové ticho. A vrcholce holých veží vyliezajú jeden nad druhý, pozerajúc do tieňov čiernych hlbín.“¹⁰⁵

Geoturista pohnutý týmto zážitkom sa vracia k otázke vzniku tatranských končiarov. Jeho motiváciu však nenaplní striktný geologický výklad o treťohorných horotvorných silách, ktoré vyzdvihli žulové jadro, voda ho zbavila mäkkých hornín a počas štvrtohôr ľadovce vtlačili Tatrám ich konečnú podobu s ich charakteristickými prvkami – hlbokými ľadovcovými dolinami, morénami, plesami, skalnými rázsochami s množstvom vrcholov, veží či ihiel popretkávaných tesnými sedlami. Hlboký zážitok vo svojom texte uchopí navýsost' metaforickým jazykom:

„Silnejšie než kde inde je tu zvedavý ľudský duch nútený klásť si otázky a pýtať sa na prapríčiny týchto výtvorov, na prvé počiatky každého stvorenia a jeho zákony. Človeku sa mysl'ou zmätene prehánajú všetky teórie o pôvode a vytváraní prahôr, aj

¹⁰⁵ LAMBL, Vilém Dušan: Zápisky cestujíc'ho po Slovensku. Část IV, op. cit., s.177.

dohady o podzemnom ohni, ktorý vraj všetko vyhnal do výšky alebo o tekutom obale, z ktorého sa vraj všetko zrazilo a stuhlo. Tieto a podobné veci v knihách – ak sú pravdivé – požadujú zas nové dôkazy a odôvodnenia a postačujú, pokiaľ ich čítate v pokoji za stolom. Ale tu – pred veľkolepou knihou prírody, kde zaváži morálna cena každého pohľadu, tu je toto myslenie také malé a hravé ako rozumné tvorenie sa detí, keď si vo všetkej vážnosti stavajú domy a mestá, v ktorých, pravda, bývať nemôžu.“¹⁰⁶

Vilém Lambl si na vrchole Kriváňa všimol aj „železný pomník“, z ktorého si prepísal texty na všetkých štyroch stranách aj do svojho denníka, „aby sa tak obe nesmrteľnosti navzájom podporovali – pokiaľ jednu nezničí hrdza a druhú prach a mole.“ A pri tom pokračuje: „Celý pomník vraj váži 15 centov; musel byť s neslýchanou námahou po kuse vyvlečený. Na mnohých miestach je už porušený, a mnoho sa hovorí o tom, či do neho udrel blesk alebo Slováci svoj hnev nad tým, že tu niet slovenského nápisu, si na ňom vyliali.“¹⁰⁷

Tento citát si žiada bližšie vysvetlenie, keďže sa vzťahuje k dnes už neexistujúcemu pomníku z roku 1841 osadenému na Kriváni pri príležitosti výstupu saského kráľa Fridricha II. Augusta (1797-1854) dňa 4. augusta 1840. Na návrh liptovského lesmajstra Juraja Múnstera v Remetských Hámroch odliali štvorbokú, 2 a pol metra vysokú pyramídu, ktorú na vrchole umiestnili na dvojmetrovom žulovom podstavci. Na jej špici bola usadená maketa panovníkovej koruny a na každej strane pyramídy pripevnená kovová plaketa s nápismi. Podľa Ivana Bohuša sa na čelnej tabuli s pozláteným plastickým erbom saského kráľovstva nachádzal gotický nápis: „Gott segne Sachsen“ (Boh žehnaj Sasku). Tabuľa v latinsky napísanom texte hlásala: „Vrch Kriváň, zo všetkých panovníkov prvý stál na tvojom štíte kráľ a otec Saska, Fridrich August II. Zvlášť smelý hrdina vystúpil na tvoj vrcholec a z neho pozeral na svojich verných Sasov. Sláva a večný chýr ti zato, a pre nebojácnych nech zostáva cieľom táto pyramída.“¹⁰⁸ Podobné oslavné texty boli aj v maďarčine, pričom v Lamblovom denníku sa zachovala presná transkripcia všetkých nápisov, aj s prekladom.¹⁰⁹

¹⁰⁶ LAMBL, Vilém Dušan: Zápisky cestujícího po Slovensku. Část IV, op. cit., s.177.

¹⁰⁷ LAMBL, Vilém Dušan: Zápisky cestujícího po Slovensku. Část IV, op. cit., s.178.

¹⁰⁸ BOHUŠ, Ivan. Zabudnutý krivánsky monument. Vysoké Tatry, roč. XXX., čís. 1, s. 12.

¹⁰⁹ Na východnej strane: „Tu stál zďaleka prichádzajúci kráľ slobodného ľudu a krásy zeme naplnili jeho dušu rozkošou. Kiežby sa nielen zemi bolo čo čudovať v našej vlasti; aj národ jej buď silný a veľká sláva jeho skutkom.“ Na severnej strane: „Fridrich August, saský kráľ, preslávený slovom aj skutkom, vystúpil na Kriváň 4. augusta 1840. Priviedli ho Heintz Fridrich, najvyšší strážmajster a pobočník, Zíperer Ján Kr., doktor a profesor, Thuranský Peter, hlavný slúžny a Münster Juraj, kráľovský polesný a prísediaci na súde, ktorý tento pomník na znamenie úcty postavil.“ Na západnej strane: „Vrch Kriváň! Nesieš prvého kráľa, Fridrich Augusta, otca Saskej zeme. Nebojácny hrdina na tvoj vrchol

Tab. 1: Znenie dnes už nejestvujúcej pamätnej tabule na Kriváni

Na východnej strane	Na severnej strane
<p><i>Itt. Ált. Távol. Népek. Szabadelmü. Kiralya, S` a. föld. szépségén. Lelke. Gyönyörbe. merült. Vajha. Ne. Csak. Földét. Tudják. Bámulni. Hazánknak. Nemzete. Légyen. Erös. S`.Tettei. Hire. Dicsö</i></p>	<p><i>Friderik August A százszoknak Névvél és tettel dicsö Kiralya A Krivány megjárta Aug. IV. MDCCCXL. Kiséretében lévén Heintz Fridrik Fö örnagi és segédtsizt. Zípsér Kerésztyély Tanár és tanító Thuránszky Péter Fö szolgobíró És Münster György Kir. Erdömester s` táblabíró Ki ez emléket Mély tisztelete jeléül Emelte</i></p>
Na západnej strane	Na južnej strane
<p><i>Mons Kriván, Gestas regnum primum Fridericum Augustum regem Saxoniaeque patrem Heros intrepidus spernens Tua culmina scandit Et veteres Saxos Spectat abinde suos. Unde tibi splendor Venit quoque fama perennis. Impavidis praestant Haec monumenta fidem.</i></p>	<p><i>Saský erb s nápisom: Gott segne Sachsen</i></p>

Kovové časti pomníka vážili 850 kg, maketa koruny 40 kg, takže Lamblov odhad celkovej hmotnosti pamätníka („...vraj váži 15 centov...“) je zhruba o tretinu nadnesený, ale aj tak muselo dať obrovskú námahu vyniesť jeho časti až na vrchol. Podujali sa na to obyvatelia obce Východná, pričom maketu koruny niesol horský vodca Húska zo Štrby. Pomník požehnal kanonik Käser, omšu vysluhoval dekan Andreášsky a so slávnostným prejavom vystúpil Juraj Münster. Po ňom nasledovalo 101 výstrelov z mažiara, ktorý tu stál na krivánskej Kope už od roku 1806 (Lambloom spomínaný „Pl'uhavec“).

smelo vystúpil a na svojich dávných Sasov“ [t.j. nemeckých obyvateľov na Spiši, prísť ahovalcov zo Saska v 13. st.] „odtiaľto pozeral; z toho ti vzíde sláva a povest' večná. Neohrozeným vydáva toto svedectvo tento pomník.“

„Hnev, ktorý si Slováci vyliali“ na pamätníku, že na „ňom niet slovenského nápisu“ dokončil svoje dielo až po Lamblovej návšteve, hoci pamätník na „národnej hore“ bol štúrovcom už dávno trŕňom v oku. V roku 1849 plánovala jednotka hurbanovských dobrovoľníkov z Liptovského Mikuláša monument odstrelit', ale pre nalievavé nasadenie v boji k tomu nakoniec nedošlo. Pomník čiatočne poškodil úder blesku v roku 1856, načo v jeseni toho istého roku neznámi „panslávi“ zhodili z neho kráľovskú korunu. Následne niekto prekryl maďarský text bielou farbou s nápisom „Sláva Slovanom, peklo zradcom!“ a definitívne objekt rozbili účastníci národného výstupu 3. septembra 1861.

Pokračujme teraz v citácii z denníka Viléma Lambla: „Už som povedal, že na severnej strane pod Kriváňom je taká hlboká priepasť, ako sám Kriváň je vysoký a že svojím vrcholom nad túto priepasť je prehnutý, čiže „nakrivený“ – odtiaľ jeho meno.“¹¹⁰

Autora pohľad z Kriváňa doslova očaril, pričom sa zmieňuje aj o charakteristickom zahnutí jeho vrcholu. Už pri jednej z najstarších zmienok o tomto končiarí z roku 1639 v tvare Kriwan je evidentné, že ide o názov odvodený od slova „krivý“, teda zahnutý alebo ohnutý.

„K východnej strane je táto zvislosť niekoľkokrát prerušená terasami a kto sa nebojí závratu, môže sa na niekoľko siah pozorne spustiť dolu. Odtiaľ som hľadel do strašnej hlbiny zvanej Špára. Nad ňou sú hlboko v skalných prasklinách dve plesá neďaleko od seba, ale bez vzájomného prepojenia. Jedno na východ a vyššie položené sa volá Zelené pleso, z neho vyteká v rôznych vodopádoch jeden prameň Váhu, ktorý sa potom uberá na juh smerom k Važcu. Na severnej strane ukazujú vysokú horu menom Mních, za ktorou je povestné Morské oko. To všetko sú mimoriadne úkazy, ako by ani nepochádzali z nášho sveta. Človek sa až bojí pohliadnúť na ne, taká bázeň ho zachvacuje. Príšerné ticho, hrobové mlčanie „prerušované len ozvenou odpovedajúcou na špl'achnutie každej kvapky z topiaceho sa snehu a vôkol holé steny, kostrovo bledá nahota zvislých, mŕtvych skál ponorených do večného spánku, nazeraúcich do nepohnutej hladiny... nikde známka života, sotva kúsok suchého machu a biednej trávy, iba hrozné štrbiny a v nich smutné šero temných tieňov.“¹¹¹

Z tohto pohľadu autor opisuje skalnú vežu Mních (2069 m. n. m.) tvarom pripomínajúcu postavu rehoľníka v plášti a kapucňou na hlave. Nachádza sa už v poľskej časti Tatier (49°11'33"S, 20°03'18"V) v Doline Rybieho potoka nad juhozápadným brehom Morského oka, takisto zmieneneho Lamblom. Toto najväčšie pleso rozľahlé 35 hekárov a hlboké 50 metrov leží pod Rysmi. Čo sa týka Zeleného

¹¹⁰ LAMBL, Vilém Dušan: *Zápisky cestujúcího po Slovensku. Část IV*, op. cit., s.178.

¹¹¹ LAMBL, Vilém Dušan: *Zápisky cestujúcího po Slovensku. Část IV*, op. cit., s.178.

plesa, ide o morénové jazierko nachádzajúce sa v rovnomennej doline (49°12'30"S, 20°13'15"V) s rozlohou 2 hektáre a hĺbkou 4,5 metra. Okrem týchto popisných údajov je zaujímavejší Lamblov postreh viažuci sa k niektorým tradičným predstavám o vzniku tatranských plies a ich odraze v miestnom folklóre:

„Mnoho krásnej poézie spočíva v celých Tatrách, už len v tom názve Morské oko a v tej báji, ktorá sa k nemu vzťahuje. Ľud si totiž myslí, že veľké more, ktoré má v ďalekých končinách rozložené svoje rozsiahle telo, podzemnými priechodmi dosahuje až tu a tadiaľto vykukuje na povrch zeme. A v tomto spojení najvzdialenejších a zároveň vzájomne si protichodných vecí, čiže širšieho morského hladiny a najvyšších horských strmín je ukrytá nevýslovná sila ľudovej intuície, ktorou si ľud vysvetľuje nerozriešené prírodné úkazy. A vskutku, akokoľvek báječná myseľ prostého ľudu pred súdom „vzdelaného“ rozumu zakúša len útrpný posmech, predsa môžeme ľutovať, že sa pri tvorbe našich geologických teórií a všetkým prísne vedeckých konštrukcií zákonov o tvorení povrchu zemskej kôry nedeje inak, pretože jedna druhú zavrhuje a zas inej potom ustupuje a predmet sám v božskom humore stojí nepohnute akoby všetkým na posmech.“¹¹²

K tomuto podaniu sa viaže bizarná historka podľa ktorej pred posledného poľského kráľa Stanislava Augusta Poniatovského (1732-1798) priniesli tatranskí drevené trosky z údajne švédskej plachetnice, ktoré vraj vytiahli z Rybieho plesa. Ako uvádza Ivan Bohuš,¹¹³ kráľ nálezcov bohato odmenil a predmety sa stali súčasťou panovníkovej zbierky kuriozít. Podľa vtedajších predstáv boli totiž horské plesá podzemnými vodnými spojnicami prepojené s morom, pričom počas búrok či vodných vírov môžu byť lodné trosky či spadnuté predmety prenesené na veľkú diaľku. Túto teóriu dômyselne rozpracoval jezuitský polyhistor Athanasius Kircher (1602-1680) vo svojom diele *Mundus subterraneus*,¹¹⁴ kde tieto podzemné vodné spojnice medzi plesami a morom nazýva hydrofylácie. Je zaujímavé, že sa obskurná predstava stala súčasťou tatranského folklóru, navyše tu bola natoľko živá, že ju zaznamenal v roku 1846 ešte aj Vilém Lambl. A ten pokračuje úvahami o tatranských plesách:

¹¹² LAMBL, Vilém Dušan: *Zápisky cestujúcího po Slovensku. Část IV*, op. cit., s.178.

¹¹³ BOHUŠ, Ivan: *Tatranský kaleidoskop*, Osveta, Martin 1977, 152 s.

¹¹⁴ KIRCHER, Athanasius: *Mundus subterraneus, in XII libros digestus : qvo divinum subterrestris mundi opificium, mira ergasteriorum naturae in eo distributio, verbo [pantamorphon] Protei regnum, universae denique naturae majestas & divitiae summa rerum varietate exponuntur, abditorum effectuum causae acri indagine inquistae demonstrantur, cognitae per artis & naturae conjugium ad humanae vitae necessarium usum vario experimentorum apparatus, necnon novo modo & ratione applicantur. Ad Alexandrum VII. pont. opt. Max, Apud Joannem Janssonium à Waesberge & filios, Amstelodami 1678.*

„Tatranské plesá sú obyčajne zo všetkých strán obklopené horami a väčšinou sú plné vody, na poľskej strane sa nachádzajú aj vyschnuté plesá. Voda je nadmieru čistá a priehľadná, z diaľky vždy pôsobí ako zelenavá alebo tmavým machom preniknutá hrá do červena, potom zas začmudená do čierna. Odtiaľ rôzne pomenovania plies podľa farieb, ako zelené, červené, čierne pleso atď. Tieto farby majú pôvod v tom, že na hladinu dopadá málo priameho svetla, iba to, ktoré sa od rôznofarebných skál prskanej žuly odráža.“¹¹⁵

Na tomto mieste musíme Lamblov opis doplniť poznatkom, že rozmanitá farba plies závisí predovšetkým od látok rozpustných v ich vode. Steže však na ňu vplýva aj farba okolia, vodné rastlinstvo, farba či hĺbka dna. Jasnozelené škvrnky na dne prezrádzajú pramene pod vodou ako je to v Zelenom plese (49°12'30"S, 20°13'15"V), v Červenom plese (49°12'48"S, 20°12'51"V) zase mikroorganizmy *Cyclops strenuus* sfarbujú vodu na červeno.¹¹⁶ Czarny Staw (49°11'20"N, 20°04'37"E) pod Rysmi vd'áci zase za svoju tmavú farbu baktériám *Pleurocapsa polonica*. Pre absobciu svetla majú hlboké jazerá čierne odtiene. Czerwony Staw Pańszczycki (49°14'25"N, 20°02'11"E) vd'áci za sfabenie siniciam *Pleurocapsa aurantica*, ktoré na hnedočerveno farbía kamene ležiace na jeho dne.¹¹⁷

Vráťme sa však s Vilémom Lamblom ešte raz na vrchol Kriváňa, kde d'alší pohľad do diaľok využíva k doplneniu horopisu tatranského okolia aj o časť ležiacu už na poľskom území:

„Medzičasom po hrboľatom hrebenu doliezli na vrchol poslední zo spoločnosti; nie je ľahko uhádnuť, čo si asi Kriváň myslí, keď mu okolo hlavy bzučí a šveholí asi 35 hlasov. Je nás tu skutočne viac ako tridsať päť osôb tesne vedľa seba a starostlivý dozorca pán Geško sa všemožne usiluje udržať prišielcov pokope, každého vystriha, aby sa nepribližoval k okrajom temných priepastí. Poľovníci rozprávajú zvláštny príbeh, že vraj pred niekoľkými rokmi sa jeden pán z pomedzi nich postavil pred pomník, nazeral do Nefcerky a naraz v ustrnutí celý zdrevenel a že za živý svet nemohol pohnúť žiadnym údom. Dal sa do usedavého plaču a svoju najlepšiu ručnicu sľúbil tomu, kto by ho odtiaľ odniesol. Keď ho vyslobodili, ešte si svoju smrteľnú úzkosť odtrpel zimnicou. Ukazujú tu do priepastí, kadiaľ sa tiahne Špára, kde začínajú Kotliny, kde je škaredá Nefcerka a ako sa za dlhým radom ostrých skalných hrotov ústi do Kôprovej. Až nad tým všetkým vystupujú smelé veže a až tu sa vlastne začína

¹¹⁵ LAMBL, Vilém Dušan: *Zápisky cestujícího po Slovensku. Část IV*, op. cit., s.179.

¹¹⁶ Zdanlivo červenkasté sfarbenie vody niektorí vedci vysvetľujú aj pobrežným porastom červeného lišajníka *Lecidea confluens* alebo obsahom železa v jazernej vode. Pozorný pozorovateľ však zbadá, že skaly v piesku majú jemnoružovú patinu, od ktorej zdá sa byť voda trochu červenavá. BOHUŠ, Ivan: *Od A po Z o názvoch Vysokých Tatier. ŠL TANAPu, Tatranská Lomnica, 1996*, s. 457.

¹¹⁷ MARČEK, Aladár. *Tatranské plesá. Vysoké Tatry*, roč. V., č. 4, s.17.

pásmo poľských Tatier, nový svet nevídaných divov: vysoký Giewont a ešte ďalej preslávené údolie Košćselické, do ktorého nazrieť nám zabránuje zasnežený Ornak. Taktiež nám ukazujú, ako za úzkym priesmykom jedného končiaru vykukuje kostolná vežička zakopanská a za touto dovidieť do ďalekých rovín krásneho Poľska ako do zaslúbenej zeme, do ktorej už tohto roku sotva pôjdeme.“¹¹⁸

V tomto texte sa autor zmeňuje o horskom masíve v poľských Západných Tatrách (49°15'3"S, 19°56'3"V), ktorého hlavný vrchol Wielki Giewont dosahuje nadmorskú výšku 1895 m. n. m. Zaujímavosťou je aj to, že Giewont je pre svoju charakteristickú siluetu považovaný za jeden zo symbolov Poľska a preto ho v tomto zmysle časti prirovnávajú k slovenskému Kriváňu. Ďalej zmieňuje hrebeň Ornak tvoriaci súčasť severného hrebeňa Sivá veža, takisto na poľskom území (49°13'1"S, 19°50' V). Spomína tiež dolinu Koscieliska (49°17'27"S, 19°53'18"V). V nej je roztratených 21 malebných osád Podtatranskej brázdy, ktoré nie je kvôli Ormaku z Kriváňa vidieť, na rozdiel od „kostolnej vežičky zakopanskej“, čím nepochybne myslí vežu dreveného kostolíka z 18. storočia, keďže majestátna budova chrámu sv. Rodiny vznikla až omnoho neskôr – v rokoch 1877-1896.

Pomocou ďalekohľadu pozoroval Vilém Lambl z Kriváňa aj hladinu Štrbského plesa:

„Máme tu so sebou dosť dobré ďalekohľady a je to nesmierna radosť, keď si pomocou skiel môžeme priblížiť z klamnej vzdialenosti – ako to v horách býva – predmety nové, zaujímavé a nadovšetko milé. Najviac ma priťahuje hladina Štrbského plesa. Toto jazero sa nachádza na južnej strane pod Kriváňom medzi Štrbou (Čorba) a vrchom Vysoká. Odtiaľto dobre vidieť, že je po celom vrcholku rozliate a len nízkou hrádzou ohraničené ako na plytkej dlani. Smutné svrčiny lemujú jasné zrkadlo tichej vody čiernou obrubou a nad všetkým sa vznáša tajomné mlčanie. Znovu a znovu obraciam ďalekohľad na Štrbské pleso. Drobunké vlnky ševelia na povrchu, vlny sa dvíhajú, rozširujú, znovu všetko stíchne a hladina sa upokojí. Naraz sa – nevedno odkiaľ – objavia tenunké vlákna pruhov hmly. Teraz naberajú na objeme, hustnú a v okamihu sa kolíšu nad vodou spusty šedivých mračien, valia a kotúľajú sa jedno cez druhé, trhajú sa a už ich rýchly vetrík nad vrcholce tmavých lesov vynáša a do všetkých koncov sveta rozplaší. Už sa dotýkajú samotného Kriváňa a ako ničivé obludy prevliekajú sa tie ohavy tesnými trhlinami do hlbokých úžľabín a vyduťín.“¹¹⁹

¹¹⁸ LAMBL, Vilém Dušan: Zápisky cestujícího po Slovensku. Část IV, op. cit., s.179.

¹¹⁹ LAMBL, Vilém Dušan: Zápisky cestujícího po Slovensku. Část IV, op. cit., s.179.

Pleso morénového typu, ktoré autor voľnejšie umiestňuje „na južnej strane pod Kriváňom medzi Štrbou (Čorba) a vrchom Vysoká“, môžeme exaktnejšie situovať na miesto, kde sa v nadmorskej výške 1346 m. n. m. spája Mlynická dolina s Furkotskou (49°07'21"S, 20°03'29"V). Má rozlohu 19,76 hektárov a jeho maximálna hĺbka dosahuje 26 metrov. Je to druhé najväčšie pleso na Slovensku a nevyteká do neho, ani nevyteká žiaden potok.¹²⁰

V Lamblovom cestovnom denníku sa potom dočítame o okolnostiach náročného zostupu z Kriváňa, pri ktorom nezabudol ani na zber prírodnín. Menovite spomína špecifickým českým archaizmom „křímky“, teda rastliny rodu *Rhododendron*. Celkom určite išlo o rastliny z generácie rododendrónov (*Rhododendron hirsutum*) dovezených z rakúskych Álp v osemdesiatych rokoch 19. storočia.

„Neviem, či sa tak skoro pošťastí niekomu mať na Kriváni takú skvelú pohodu, ako máme my 7. septembra 1846. Pred hodinou ešte všade čisto a jasno, všade priesvitne, s výhľadom do najvzdialenejších končín, kde krajiny s neurčitými kontúrami splyvali s oblohou. Ide už na desiatu hodinu. Všetok proviant – syr, údenina a syr sa zjedol, víno sa vypilo a spoločníci a spoločnice sa teda pozvoľna a opatrne spúšťajú na spiatočnú cestu východným hrebeňom, po ktorej vyšli. Za jednotlivými krokmi sa valí a hrkoce drobné kamenie, lebo priestor tu nie je rovný a celistvý, ale hrboľatý a drsný. Aj tu teda hlodá ostrý zub času (alebo skôr nečasu) na zvetranej skale, ako u nás na rukopisoch a tak je to snád' predsa pravda, že sa časom aj vrcholy hôr znížia a svojimi sutinami vyrovnajú roviny. Medzi odtrhnutým kamením a drobným pieskom je aj trochu chudobnej prsti a v tej vedú svoj skromný život nežné [křímky], ktoré prichádzajúceho sprevádzajú až na samý končiar. Aj keď som plný veľkolepých obrazov Božej slávy, nemôžem si nevšimnúť tieto drobníčky; niektoré z nich, ktoré ma svojimi kvetmi živých farieb privítali na vrchole, si odnesiem na pamiatku.“¹²¹

Pokiaľ dnešný geoturista plánuje zostúpiť z Kriváňa v stopách Viléma Lambla, použije zeleno značený turistických chodník, pričom kráča nadol cez Vyšnú Priehybu a Grúnik až ku horárni Tri studničky. Cestu nadol ani podľa jeho skúseností nie je radno podceňovať, obzvlášť, ak sa medzitým zmení počasie a viditeľnosť zhorší. Napokon však obaja bratia Lamblovcia a ich spoločníci šťastne dorazili do tábora pri Troch studničkách.

„Príšerné hmly sa nám už plazia pod nohami – počkali sme, kým ostatní nezostúpia – a sivé závoje chladnej hmly nám zahaľujú toho posledného, keď sa spúšťame z končiara. Na niekoľko siah dolu sme už sami v hustej hmle, že sotva na krok vidieť.

¹²⁰ MARČEK, Aladár: *Tatranské plesá*. Vysoké Tatry, roč. VI., č. 2, s. 18.

¹²¹ LAMBL, Vilém Dušan: *Zápisky cestujiciho po Slovensku*. Část IV, op. cit., s.179-180.

Všade je ticho, rýchlo zostupujeme – ale nikoho nemôžeme dohoniť. Neprial by som si však, aby nás tu niekto videl. Po sutinách zvetranej žuly zviezli sme sa vždy na kuse cesty strmým, vodou vymletým úžľabím, potom niekoľko krokov cez odtrhnuté skaliská a zas nás drsné okruhliaky zviezli na siahu k najbližšiemu balvanu. Pre túto chvíľu sme uvítali, že v našej blízkosti nie je nikto bojazlivý, lebo iste by sme boli zmalomyselneli aj my. Hnalo nás to dosť pohodlne a rýchlo. Závrat nad priepasťou nás nemýlil, lebo pre hmlu nič nebolo vidieť, len nebolo ľahké udržať telo vo vzpriamenej polohe a padanie rozkotúľaných sutín zhora mohlo byť nebezpečné. Naraz sa znovu ocitáme v jasnom svetle. Popolavé oblaky sa ženú hore a vlečú sa nad nami strmou brázdou Veľkého žľabu na končiar; pred nami je nevzhľadný zráz, ktorým sa šumivou penou rinú len snehy roztopené jarným juhom. Vysoko nad nami po ľavej strane mihajú sa tmavé bodky – to je predvoj vracajúcich sa po východnom hrebeni, ktorí práve pred polhodinou opustili končiar a teraz sa vpravo, krížom cez Veľký žľab vracali na južné úbočie, na divokých pustatinách ktorého sme hneď zrána trmácali svoje údy. Tam sme teda zakerovali ešte pred nimi. Aj pre nás bolo lepšie nehľadať úzkostlivo krok za krokom pohodlné miesta pre celú nohu, ale radšej skokom zo skaly sa preniesť na druhú, nevšímať si nepekne škáry a ak sa zakývala niektorá naklonená skala, rýchlo sa vymrštiť na druhú, aj keby sme sa jej len špičkou topánky mohli zachytiť. Týmto spôsobom bola naša spiatočná cesta na Vyšnú Priehybu opäť o hodinu kratšia ako u ostatných. Pod Vyšnou Priehybou, pri studničke, prichystala druhá pozostalá polovica celej výpravy skvelé pohostenie pre tých, čo sa odvážili na nebezpečnú cestu. Ďalekohľadom sa aj odtiaľto sledilo po chudákoch pútnikoch a pútničkách a so slávou boli všetci jeden po druhom vítaní. Ešte sa čakalo na toho a na tú a skoro bolo zas tak živo ako zrána.“¹²²

Nasledujúci deň, v utorok 8. septembra 1846, sa potom celá spoločnosť rozlúčila s Kriváňom a bratia Lamblovci nastúpili na spiatočnú cestu domov. Ich posledné pohľady však naďalej patrili majestátnemu končiaru Kriváňa v susedstve mohutného Baranca.

„Lúčime sa s Kriváňom a s posvätnými tieňmi podkrivánskych lesov v deň určite najkrajší na Slovensku a na celej našej púti. Za nami čnie ten veľikán, otec Liptova a celého Slovenska - velebný Kriváň ako vytesaný z ocele a tak nádherne jasný, že možno rozoznať každú vrásku jeho smelého čela, spozorovať každú štrbinu nepohnutých skál, každý pruh svetla a tieňa. Je to nevýslovná vznešenosť – vidieť Kriváň, keď sa tichý, navrstvený oblak okolo jeho temena vodorovne rozkladá a hrdý končiar akoby odlúčený od zeme do jasnomodrej oblohy smelo pozerá. Západne od neho skláňa mohutný Baranec svoje holé stráne k široším lesom; tieň a svetlo sú tu

¹²² LAMBL, Vilém Dušan: Zápisky cestujícího po Slovensku. Část IV, op. cit., s.180.

tenunkým závojom modrosivého oparu zahalené a celý vzdušný obor mihá a ligotá sa dychom tmavých lesov, o ktorých chladné tiene darmo sa pokúša zlaté slnko, sálajúce dookola prúdy tepla. Lahodné ticho spočíva na pustej divočine, ibaže by ho prerušila rýchla peruť smelého sokola, ktorý širokým letom krúži nad vrcholcami vysokých borovíc.“¹²³

Záver

Cestovné zápisky Viléma Dušana Jambla z jeho putovania severnou oblasťou stredného Slovenska v auguste 1846 predstavujú neoceniteľný zdroj informácií o regióne Vysokých Tatier, ako aj príslahlého Liptova. Obsahujú významné údaje o topografii vysokohorského terénu, ako aj spôsoboch jeho zdolávania a poznávania v polovici 19. storočia sústredený na dosiahnutie vrcholu Kriváňa. Záujem o geologické krásy Vysokých Tatier poznačený romantickým vzťahom k neporušenej vysokohorskej krajine umožňuje definovať ciele, ktoré jednoznačne preukazujú záujem V. D. Jambla a jeho vzdelaných súčasníkov o rané formy geoturizmu.

Literatúra

- Bohuš, I. (1996). Jubilejné čriepky. *Vysoké Tatry*, vol. 36, no. 2, p. 4
- Bohuš, I. (1987). Hrudy zlata z Tatier. *Vysoké Tatry*, vol. 25, no. 4, s. 26
- Bohuš, I. (2015). *Tatranské doliny*. Tatranská Lomnica: Vydavateľstvo IaB
- Houdek, I. & Bohuš, I. (1976). *Osudy Tatier*. Šport: Bratislava
- Marček, A. (1967). Tatranské plesá. *Vysoké Tatry*, vol. 5., no. 4, p.17
- Marček, A. (1968) Tatranské plesá. *Vysoké Tatry*, vol. 6, no. 2, p. 18
- Rozložník, O. (1996). Túžba objavovať a bohatnúť. *Tatry*, vol. 36, no. 2, pp. 12-13
- Slivka, K., Hrbek, R. & Boroš, M. (1969). *Dejiny Horného Liptova*. Liptovský Hrádok: MsNV Liptovský Hrádok

Prijaté: 28. 5. 2022

Akceptované: 27. 10. 2022

¹²³ LAMBL, Vilém Dušan: *Zápisky cestujícího po Slovensku. Část IV*, op. cit., s.181

MOŽNOSTI ŠTÚDIA PROFILU KULTÚRNOKRAJINNEJ VRSTVY NA TRANSEKTE BYSTRIANSKEJ DOLINY

POSSIBILITIES OF STUDYING THE PROFILE OF THE CULTURAL LANDSCAPE LAYER ON THE TRANSECT OF THE BYSTRIAN VALLEY

Tomáš Hrdý

*Katedra geografie a geológie, Univerzita Mateja Bela, Tajovského 40, Banská
Bystrica, Slovensko, e-mail: thrdy@student.umb.sk*

Abstract: *Changes in historical structures in the country can be investigated using several methods. In addition to the CORINE land cover methodology or multitemporal analysis, the method of profiles of cultural landscape layers is offered as a suitable method for observing abiotic and anthropic components in the landscape and their interaction at the choric level. In addition to other advantages that this method offers, it makes it possible to examine historical structures of point and line character, which might not otherwise be visible. The created physical-geographical profile is supplemented with map features providing information about the country, and the resulting model is a reflection of the natural and social changes that occurred in the selected time period. Such changes occur practically continuously, and it was no different even in the valley of the Bystrianka river in Horehronie. The local landscape faced changes caused by climate change as well as social relations, and this was reflected both in the number of historical landscape structures and the overall shape of the local landscape.*

Key words: *Profile, Bystrian valley, CORINE land cover, Transect*

Úvod

Medzi hlavné záujmy historickej geografie v oblasti vedeckého bádania patrí okrem iného aj štúdium prehistorickej a historickej krajiny, jej premien a predovšetkým využívania vo vybraných kultúrno krajiných regiónoch. Jeden z doplnujúcich prístupov skúmania takejto krajiny je štúdium profilu kultúrno krajinnej vrstvy miestnej krajiny. Popri klasických metódach skúmania historických zmien krajiny v dlhodobom časovom meradle, akými sú napr. „land use“ s databázou využitia zeme (land use) a krajinnej pokrývky (land cover), alebo multitemporálnej analýzy, táto metóda vhodne dopĺňa spôsoby štúdia horizontálnych a vertikálnych

závislostí medzi prírodnými a antropogénnymi komponentmi krajiny v chórickej dimenzii, kedy je predmetom štúdia krajina s menším rozsahom. Kultúrno krajinnú vrstvu tvoria prvky kultúrnej krajiny, akými sú formy využitia zeme či triedy využívania krajinej pokrývky v časovo a priestorovo vymedzenom území (Boltižiar, Chrastina, 2008), (Trojan a kol., 2019), (Hronček a kol., 2020). Dnešná kultúrna krajina je tvorená presným počtom kultúrno krajinných vrstiev, ktoré vzájomne interagujú a v priebehu rokov došlo a stále dochádza k ich vzájomnému prelínaniu, čo znamená, že staršie kultúrno krajinné vrstvy sú prekryté tými mladšími a úlohou ostáva identifikovať práve tie zachované historické a prehistorické krajinné štruktúry, ktoré pod týmito vrstvami ostali v krajine zapečatené.

Metodika

Fyzickogeografický profil krajiny je vlastným profilom georeliéfu územia, ktorý je vymedzený profilovou líniou a profilovým pásom, pričom tento pás môže byť skonštruovaný buď nad alebo pod profilom. Takto dokážeme získať informácie o geoekologických charakteristikách územia záujmu, pričom tieto výraznou mierou ovplyvňujú rozloženie antropogénnych aktivít v priestore miestnej krajiny. Ako východisko ku konštrukcii profilov kultúrno krajinných vrstiev slúžia podklady týkajúce sa ako geologického podložja, tak geomorfologických, klimatických ale aj pôdnych charakteristík či informácie o potenciálnej vegetácii. Takto vytvorený komplexný fyzickogeografický profil je následne obohatený o piktogramové a symbolické mapové znaky (Obr. 1), vizuálne podávajúce informáciu o historickom využívaní krajiny, a to vo zvolenej historickej krajinej štruktúre zakreslenej na profilovej línii v mapovom podklade (Chrastina, 2011).

Obr. 1: Mapové znaky a skratky využívané v profiloch kultúrno krajinných vrstiev

	listnatý les		domy		kaštieľ	DN	dubové nátržníkové lesy
	ihličnatý les		domy so záhradami		muničný sklad	DH	dubovo-hrabové lesy
	poškodený les		zničený dom		vodný mlyn	DC	dubovo-cerové lesy
	park		kostol		baňa	LLn	lužné lesy nížinné
	stromoradie		kaplnka		tehelňa	B	borovica
	trvalé trávne porasty		ruiny kaplnky		železnica	S	smrek
	orná pôda		hrad		halda		
	spustnutá orná pôda		vypálený hrad		halda s porastom pionierskych drevín		
	vodná priekopa						

Zdroj: Chrastina, Lukáč, 2012

Tento profil predstavujúci zjednodušený model kultúrnej krajiny vybraného územia umožňuje analýzu väzieb kultúrno krajinnej vrstvy medzi prírodnými zložkami a ľudskými aktivitami v konkrétnom časovom období (Chrastina, Lukáč, 2012). Medzi hlavné prínosy metódy profilov kultúrno krajinných vrstiev patrí schopnosť identifikovať plochy tried využitia historickej krajiny a jej historických štruktúr bodového a líniového charakteru, ktoré by inak vzhľadom na použitú mierku podkladových máp neboli viditeľné. Vďaka tejto metóde môžeme modelovať historické využitie krajiny aj z období, z ktorých nemáme postačujúce kartografické podklady, vďaka ktorým by sme dokázali skonštruovať podobu vtedajšieho využitia zeme (už aj obdobia praveku a stredoveku), a to za pomoci alternatívnych zdrojov pochádzajúcich z písomných či obrazových archíválií, peľových analýz či archeologických štruktúr a pod. Okrem historického aspektu máme možnosť touto metódou vizualizovať aj súčasný vplyv prírodných katastrof, od veterných kalamít cez povodne, až po spoločenské krízové udalosti v podobe vojen či epidémií. Určitý generalizovaný pohľad na využívanie miestnej krajiny je do istej miery nevýhodou spomínanej metódy (Chrastina, 2011), a to vzhľadom na skutočnosť, že línia profilu predstavuje pás so šírkou jedného kilometra po oboch stranách línie profilu, t. j. pás so šírkou dvoch kilometrov. To umožňuje zachytiť len obmedzenú oblasť areálov využitia zeme v skúmanom území.

Predmetnú metódu pri svojich výskumoch historickej krajiny okrem prof. Chrastinu využívali napr. Miehe, Kaiser a kol. (2008) vo svojej štúdií geoekologického transektu na hornom toku Žltej rieky v severovýchodnom Tibete, ďalej Trojan, Oláh a kol. (2016) pri modelovaní vývoja lesa v industriálnej krajine na Hornej Nitre, či Boltžiar (2011) pri rekonštrukcii vývoja krajiny v Srbskej Báčke.

Výsledky

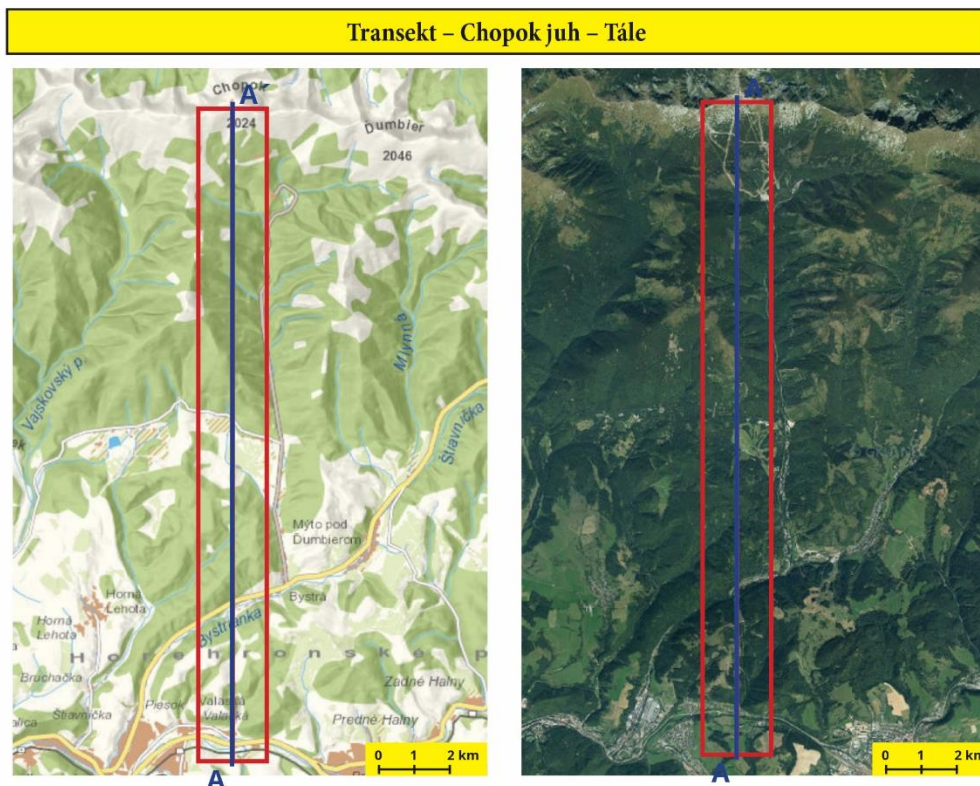
Pre potreby štúdia zmien miestnej krajiny boli vytvorené z pôvodných mapových znakov nové mapové znaky pre oblasti zmiešaných lesov, prechodnej lesokroviny, zarastajúce poľnohospodárske areály a areály športových zariadení, ktoré sa v skúmanom profilovom páse vyskytujú, avšak v použitej tabuľke mapových znakov a skratiek sa pre ne žiadne nenachádzajú (Obr. 2).

Obr. 2: Mapové znaky a skratky využívané v profile transektu Chopok juh – Tále

Zdroj: Vlastné spracovanie

Obr. 3: Profilový pás transektu Chopok juh – Tále

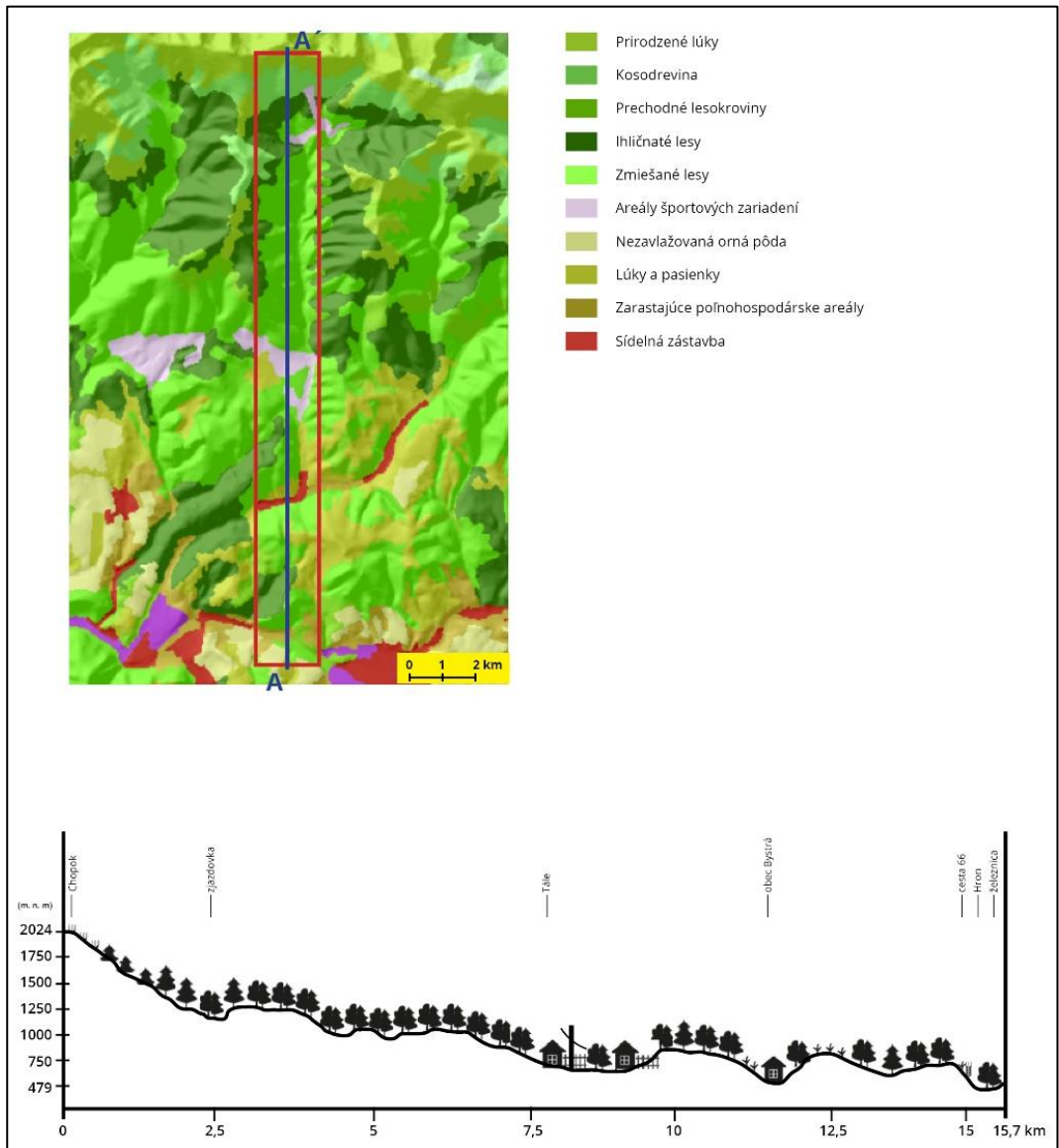
Zdroj: Vlastné spracovanie, podklad: ZBGIS

Pre výskum boli vybrané roky a údaje pochádzajúce z mapovania krajinej pokrývky CORINE land cover 1990 a 2018 (Feranec. a kol., 2018). Najvyššia nadmorská výška nameraná na profile je 2024 m n. m., čo predstavuje vrchol

Chopku, najnižšia 479 m n. m. v doline rieky Hron. Pri sledovaní profilu v smere S – J, teda od južných svahov Nízkych Tatier po cestu 1. triedy č. 66, v časovom období roku 1990 na mapovom podklade údajov CORINE land cover môžeme na modeli profilu (spracovaného podľa metodiky Köhler, R., Olschofsky, K., France, G. (2006)) jasne rozoznať plochy alpínskych lúk nasledované kosodrevinou a ihličnatým lesom, ktorý zhruba vo výške 1250 m v mieste zjazdovky prechádza do lesa zmiešaného. Dolina Bystrianky je porastená hustým zmiešaným lesom, ktorý však vo vyšších nadmorských výškach prechádza do lesa ihličnatého. Ráz krajiny sa výrazne nemení, čo však platí len po oblasť športových zariadení na Táloch, ktorá je tvorená chatami a športovými areálmi. Smerom na juh opäť prechádzame do pásma lesov, tentokrát s približujúcou sa sídelnou zástavbou však pribúdajú plochy trávnych porastov, lúk a pasienkov, s menšími plochami nezavlažovanej ornej pôdy v bezprostrednej blízkosti obce Bystrá, ktorú zobrazuje mapový znak pre sídelnú zástavbu. Obec leží v približnej nadmorskej výške 600 m n. m. a jej okolie južným smerom tvorí mozaika lesov, tráv, lúčnych porastov a nezavlažovanej ornej pôdy a to až po jej vstup do hlavnej doliny Hrona, kde miestnu krajinu okrem rieky dotvára cesta 1. triedy č. 66 a železničná trať v smere z Banskej Bystrice na Telgárt (Obr. 4).

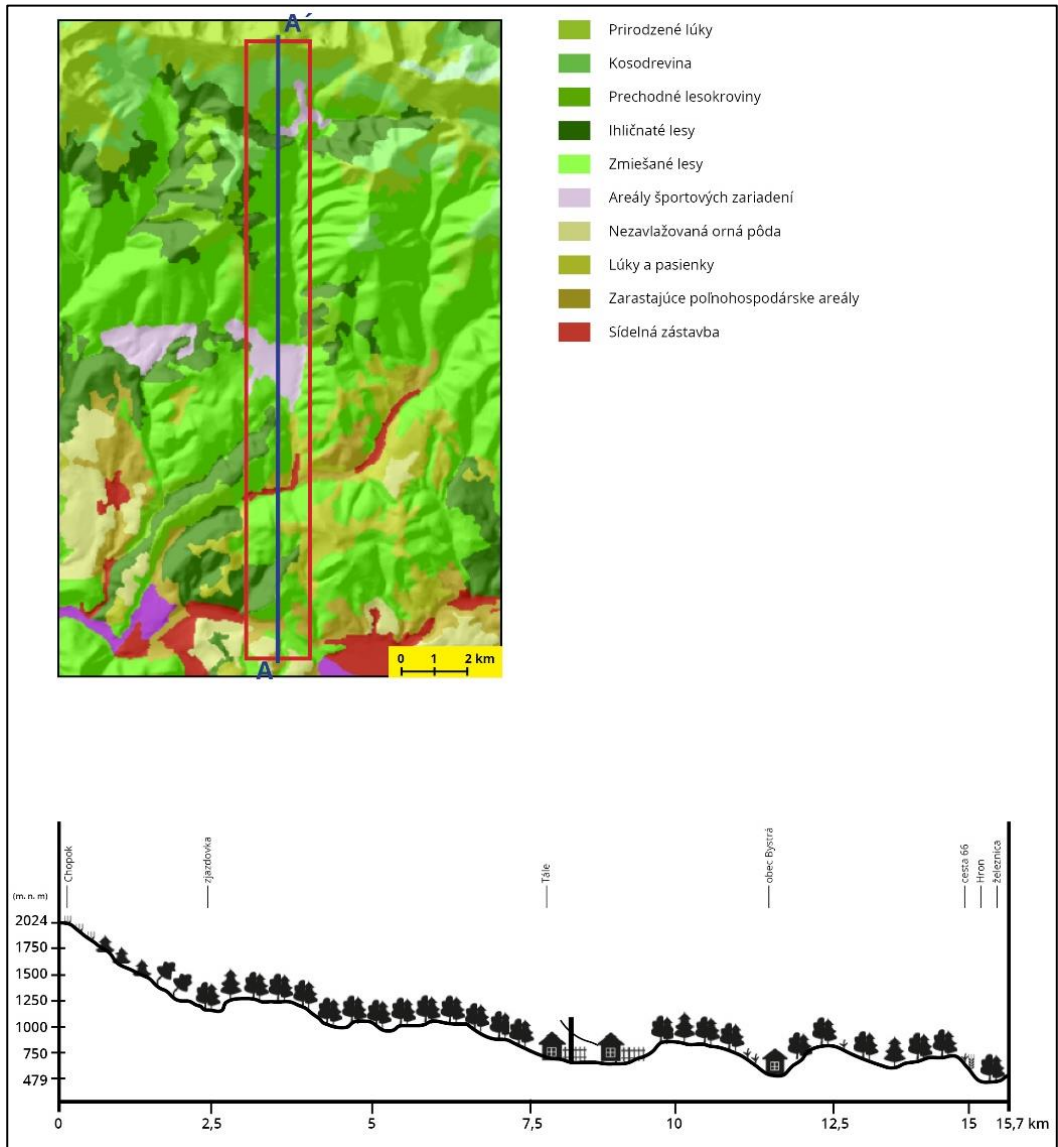
Pri sledovaní profilu v rovnakom smere, avšak z údajov o využití krajiny z roku 2018, pozorujeme podobný priebeh profilu ako v roku 1990, teda plochy alpínskych lúk sú nasledované oblasťou kosodreviny. Prvé zmeny v porovnaní s predošlým obdobím sa objavujú už v nadmorskej výške 1500 m, kde je pásmo ihličnatého lesa vystriedané pásmom prechodnej lesokroviny, tvorenej podľa rozdelenia kategórií metodiky CORINE land cover rúbaniskami a juvenilnými štádiami drevín rodiaceho sa lesa. Dolina rieky Bystrianka je rovnako tvorená zväčša zmiešaným lesom. Ďalšie väčšie zmeny sa opäť dejú v lokalite rekreačno-športového areálu Tále, ktorého plocha sa v porovnaní s rokom 1990 rozrástla. Zmeny sú tiež pozorované v blízkosti sídla Bystrá, kde došlo k zarastaniu poľnohospodárskej pôdy a lúk náletovými drevinami a tým k ich premene z lúk a pasienkov na kategóriu zmiešaných lesov. Vo zvyšnom území nepozorujeme výrazné zmeny kategórií kultúrno krajinných vrstiev (Obr. 5).

Obr. 4: Profil transektu Chopok juh – Tále na podkladovej mape CORINE land cover 1990

Zdroj: Vlastné spracovanie, podklad CORINE land cover 1990

Obr. 5: Profil transektu Chopok juh – Tále na podkladovej mape CORINE land cover 2018

Zdroj: Vlastné spracovanie, podklad CORINE land cover 2018

Záver

Skúmanie profilov kultúrno krajinných vrstiev patrí medzi tie alternatívne metódy výskumu prehistorickej a historickej krajiny, ktoré umožňujú venovať väčší focus územia s menším rozsahom, identifikovať a porozumieť väzbám medzi abiotickými a antropickými zložkami pozorovanej krajiny.

Transekt Bystrianskej doliny o šírke profilového pásu 2 km, pre ktorého výskum bolo vybrané obdobie medzi rokmi 1990 a 2018, zdokumentoval zmeny, ku ktorým došlo v krajine v dôsledku viacerých prírodných či spoločenských faktorov. Takýto prístup dopĺňa metodiku CORINE land cover pre diaľkové skúmanie historických štruktúr krajiny, pričom samotný profil kladie dôraz na plochy bodového a líniového charakteru. Vďaka tomuto modelu krajiny bolo možné identifikovať zmeny ku ktorým došlo v hornej hranici lesa pod Chopkom, v oblasti športovo-rekreačného areálu na Táloch, či k premene poľnohospodárskej pôdy na trávne porasty a porasty prechodnej lesokroviny v okolí sídelnej zástavby obce Bystrá súvisiacich so zmenami v obhospodarovaní pozemkov po roku 1989.

Literatúra

- Boltižiar, M., Chrastina, P. (2008). Historicko-kultúrno-geografické črty obcí Čápar, Čerňa a Jášť. Šusteková, I. et al. *Kultúrne tradície Slovákov v oblasti bakonského lesa*. Nitra (FF UKF), 7-33.
- Boltižiar, M., Chrastina, P. (2011). Reconstruction of the Development of Landscape of Slovak Enclave in Pivnica (Bačka Region in Vojvodina, Serbia). *Geografické informácie*, 15, č. 2, s. 15-31.
- Feranec, J., Otáhel, J., Kopecká, M., Nováček, J., Pazúr, R. (2018). *Krajinná pokrývka Slovenska a jej zmeny v období 1990-2012*. Bratislava : Veda, 160 s., ISBN 9788022416481.
- Chrastina, P. (2011). Profily kultúrnokrajinných vrstiev – metóda výskumu (nielen) industriálnej krajiny (na príklade mesta Nováky). *Historická geografie*, 37, č. 1, s. 167-183.
- Chrastina, P., Hronček, P., Gregorová, B., Žoncová, M. (2020). Land-Use Changes of Historical Rural Landscape Heritage, Protection, and Sustainable Ecotourism: Case Study of Slovak Exclave Čív (Piliscsév) in Komárom-Esztergom County (Hungary). *Sustainability*, 12, č. 15, 6048. <https://doi.org/10.3390/su12156048>
- Chrastina, P., Lukáč, R. (2012). Rekonštrukcia industriálnej krajiny mesta Nováky a jeho zázemia na profiloch kultúrnokrajinných vrstiev. *Geografie*, 117, č. 4, ročník, s. 434-456.

- Chrastina, P., Trojan, J., Olah, B., Brůna, V., Valášek, P. (2016). Modeling historical forest development on the profiles of cultural-landscape layers. In: SGEM 2016, BK 3: *Anthropology, Archaeology, History & Philosophy Conference Proceedings*, Vol I [online], s. 147-154.
- Chrastina, P., Trojan, J., Župčán, L., Tuska, T., Hlásznik, P. (2019). Land use ako nástroj revitalizácie krajiny na príklade slovenskej exklávy Tardoš (Maďarsko). *Geogr. Cassoviensis*, 13, 121-140.
- Köhler, R., Olschofsky, K., France, G. (2006). *Land cover change in Europe from the 1950's to 2000: Aerial photo interpretation and derived statistics from 59 samples distributed across Europe*. Hamburg: Institute for Worldforestry.
- Miehe, G., Kaiser, K. a kol. (2008). Geo-ecological transect studies in northeast Tibet (Qinghai, China) reveal human-made mid- Holocene environmental changes in the upper Yellow River catchment changing forest to grassland. *Erdkunde*, 62, č. 3, s. 187-199.

Prijaté: 5. 10. 2022

Akceptované: 25. 10. 2022

SWOT ANALÝZA NOVÝCH A FUNGUJÚCICH PROJEKTOV V OB-
LASTI VYUŽITIA PROJEKTOV MÚZEJNÉHO TYPU S APLIKÁCIOU
EKOLOGICKÝCH A ENVIRONMENTÁLNYCH POŽIADAVIEK V KON-
TEXTE S TRVALO UDRŽATEĽNÝM ROZVOJOM CESTOVNÉHO RU-
CHU

SWOT ANALYSIS OF NEW AND FUNCTIONING PROJECTS IN THE
FIELD OF MUSEUM AND MUSEUM-RELATED PROJECTS USE WITH
THE APPLICATION OF ECOLOGICAL AND ENVIRONMENTAL PRI-
NCIPLES IN THE CONTEXT OF SUSTAINABLE TOURISM DEVELOP-
MENT

Richard R. Senček

Slovenské banské múzeum, Kammerhofská 2, Banská Štiavnica, Slovensko, e-mail:
sencsek.richard@muzeumbs.sk

Abstract: *In the contribution, the author deals with the implementation of new ecological and environmental aspects into the SWOT analyses of prepared long-term museum projects. SWOT analysis, as an analytical marketing tool, has also found its place in the museum sector, especially in the preparation of larger and long-term new projects. However, its use usually reflects only the "traditional" strategic marketing issues while the current environmental problems and the issue of sustainable environmental development is neglected. The author takes no notice of specific outputs from various museum-related projects, which often carry ecological ideas, but the projects themselves, where the ecological and environmental view is usually missing. From this point of view, the most problematic are especially the craft and technology sectors, whose "non-ecological" character already follows from its immanent nature. The in situ restoration project of old mining and metallurgical relics, in the vicinity of Jasenie with the regional centre in Podbrezová, which the local action group is trying to implement, was chosen as a model example. However, the example is modified so that its attributes are universally applicable.*

Key words: *SWOT Analysis, Sustainable Development, Museums and Museum-related Facilities, Mining, Metallurgy, Tourism, Green Projects*

Úvod

Rozvoj trvalo udržateľného cestovného ruchu v kontexte so súčasnou ekologickou krízou predpokladá cielené zameranie a analyzovanie takých aspektov, ktoré môžu nepriaznivým spôsobom vplývať na životné prostredie, alebo naopak, faktory, ktoré môžu vplývať priaznivo. Pri tvorbe nových, alebo reštrukturalizácii existujúcich projektov je výborným analytickým nástrojom SWOT analýza, ktorý dokáže naznačiť nielen pravdepodobnosť úspešnosti projektu, ale aj vhodné stratégie. Pôvodne marketingový nástroj je veľmi ľahko implementovateľný aj do múzejných činností, najmä vo fáze príprav rôznych projektov, ktoré fungujú ako samostatné systémy. Pokiaľ sa múzejný projekt hodnotí ako marketingový plán zvyčajne je aj SWOT analýza veľmi dobre uchopená a aplikovaná. Problémy nastávajú ako náhle sa má do tejto analýzy implementovať ekologický a environmentálny rozmer, navyše v dlhodobom výhľade a to aj napriek skutočnosti, že múzea bývajú často medzi inštitucionálnymi nositeľmi progresívnych ekologických a environmentálnych myšlienok.

V danom chápaní je však potrebné vidieť rozdiely a to v rovine synchronnej, t. j. či tieto myšlienky prezentuje múzeum ako celok (reflexia), alebo ich prezentuje prostredníctvom parciálnych podujatí a expozícií (prezentácia) a v rovine diachrónnej, t. j. či ide o projekt/múzeum existujúce (reštrukturalizácia) alebo o projekt/múzeum úplne nový (realizácia). Ďalšia analýza bude sledovať len parciálnu časť synchronnej roviny, nakoľko ide o reflexiu reálnej skutočnosti a na diachrónnej rovine bude nosná časť zameraná na realizácii s tým, že reštrukturalizácia bude spomenutá v niektorých aspektoch. Ideová rovina vyplývajúca z diferencie medzi synchronnou a diachrónnou rovinou, jednoducho povedané, spočíva v logickom významovom posune: *neekologické múzeum môže mať ekologické výstupy, ale ekologické múzeum nesmie mať neekologické výstupy, respektíve musia byť minimalizované na nevyhnutnú a ekologicky akceptovateľnú mieru* (inak nie je ekologickým múzeum). Analogicky táto súvzťažnosť platí aj pri projektoch múzejného typu.

Ďalším dôležitým aspektom analýz pri koncipovaní nových múzejných projektov je ich trvalo udržateľný rozvoj. Práve táto skutočnosť je v kontexte súčasnej ekologickej krízy a novej eko-paradigmy veľmi dôležitá, ale v prostredí múzeí často nahradzovaná zaužívanými stereotypmi klasického fungovania. Pritom práve múzea a vôbec kultúrne inštitúcie, pracujú so segmentom, ktorý má dlhodobý charakter a postupne sa implementuje do krajiny a spoločnosti tak, že sa môže stať jeho integrálnou súčasťou. Na tieto skutočnosti je potrebné myslieť už v príprave a jednotlivé aspekty zapracovať do SWOT analýzy. Na rozdiel od štandardnej analýzy práve v dlhodobom horizonte sa viac vynárajú požiadavky ekologického a environmentálneho plánovania.

Súčasný stav problematiky

Aplikovanie SWOT analýz do múzejného prostredia na báze ekonomických a marketingových princípov je už bežnou skutočnosťou. Vyhodnotenie možností a rizík, ako aj určenie vhodnej stratégie pri dosiahnutí cieľa sa využíva najmä pri jednotlivých projektoch, ale čoraz častejšie sa aplikuje aj na fungujúce múzejné inštitúcie ako celok. Avšak múzea nie sú klasickým komerčným produktom, nakoľko ich cieľom nie je dosahovanie zisku. Znamená to, že aj SWOT analýza musí byť prispôbená, alebo sa uplatňuje len v určitom vymedzenom segmente. Princípy SWOT analýzy sú pomerne jednoduché, čo vytvára priestor pre modifikáciu týchto postupov aj na iné – nekomerčné oblasti a situácie. Analogicky je možné odvodiť aj výsledné stratégie.

Úplne iná situácia je v prípade aplikovania SWOT analýzy v rámci zelených projektov v oblastiach všeobecných rozvojových projektov alebo projektov kultúrnych, múzejných a projektov múzejného typu. Ojedinele sa v niektorých analýzach objavujú ekologické kritéria, nezriedka však len na stránke ohrozenia, alebo slabín. Najmä pri regionálnych koncepciách, ktoré vo svojich plánoch využívajú SWOT analýzy, je to zvyčajne vidieť. Trend aj v tejto oblasti postupne napreduje a aj tu sa objavujú pozitívne tendencie. Napríklad v materiáli obce Liptovská Porúbka s názvom *Program hospodárskeho a sociálneho rozvoja obce Liptovská Porúbka 2004-2008*¹²⁴ sa nachádza niekoľko samostatných SWOT analýz s tým, že jedna časť je venovaná životnému prostrediu a ekológii. I keď samostatný „eko“ strategický výstup v pláne nie je, jednotlivé aspekty tejto zelenej SWOT analýzy sú zohľadňované v zámeroch a stratégiách rozvoja obce.

V prípade múzeí a projektov múzejného typu sa SWOT analýza využíva zvyčajne štandardným spôsobom t. z. ako už klasická marketingová analýza. Otázne je, do akej miery sa v danom prostredí aj tieto výsledky aplikujú, nakoľko SWOT analýzy múzejného sektoru existujú skôr na akademickej pôde, než v reálnom svete. Sem prenikajú len veľmi pozvoľna. Príkladom sú nie zriedkavé, najmä bakalárske práce, z ktorých je zrejmé, že vysoké školy túto analýzu vnímajú ako účinný a dobrý marketingový nástroj. Problémom ostávajú ekologické a environmentálne aspekty. Tie sa v týchto analýzach zvyčajne nenachádzajú. Ak sa však

¹²⁴ ANONYMUS. *Program hospodárskeho a sociálneho rozvoja obce. : Liptovská Porúbka na roky 2004 – 2013*. Aktualizovaný materiál zo dňa 28. novembra 2007. Liptovská Porúbka. 21 s. Dostupné na internete: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKewizlO7_99fwAhXOvosKHxm2Aa4QFjABegQIA-hAD&url=https%3A%2F%2Fapp.otvorenestrategie.sk%2Frepozitair%2Fdownload%3Fid_suboru%3D1614&usg=AOvVawZ1R21R21h5QSpRkVJQQ2bPs [Cit.: 20. mája 2021 o 12:03]

majú realizovať projekty, ktoré majú mať charakter trvalo udržateľných a ekologicky zelených, je nevyhnutné implementovať ekologické a environmentálne otázky aj do týchto SWOT analýz. Nakoniec dôležité je to aj z ekonomického hľadiska. Hodnota sanácie eko-zlých projektov býva častokrát niekoľkonásobne vyššia než hodnota samotného projektu.

Určitou cestou, ako sklbiť rôzne smerovania, sú prípadové štúdie. Tie dokážu cielene reflektovať na konkrétnu problematiku určitého vymedzeného územia. Pokiaľ sú implementované ekologické a environmentálne aspekty výsledkom môže byť nielen ekologicky a sociologicky prijateľné východisko, ale aj ekonomicky trvalo udržateľný projekt. Túto cestu vysoko hodnotí aj Andrea Klimková:

Prípadové štúdie predstavujú jednu z najlepších možností, ako identifikovať, analyzovať, riešiť a nachádzať vhodné odporúčania v spoločenskej praxi, súvisiace s etickou problematikou. Konkrétne prípadové štúdie sú nielen naráciou konkrétnej situácie, ktorá sa udiala v praxi, sú identifikáciou možností, predpokladov, úskalí, limitov morálnej praxe, konkrétnych okolností a riešení v realizovaní ekologickej morálky, v kultivácii našich morálnych postojov vo vzťahu k prírode.¹²⁵

Prípadové štúdie sú možným východiskom pri posudzovaní podmienok a najlepších riešení vo vzťahu k budovaniu takých projektov, ktoré budú môcť byť trvalo udržateľné aj z hľadiska ekologického a environmentálneho. Do danej koncepcie veľmi dobre zapadajú aj múzejné princípy, postupy a metodológia. Múzeum sa snaží o rekonštrukciu určitej skutočnosti a tá, ak má byť úspešná a čo najvernejšia, musí byť poňatá holisticky t. z. so všetkými väzbami, koreláciami a koherenciami. Práve tieto väzby vytvárajú muzealitu – špecifickú kultúrno spoločenskú hodnotu. Holistický prístup je veľmi dôležitý aj v ekológii a environmentalistike. Interdisciplinárny prístup tak už v bazálnej fáze nachádza značné množstvo principiálnych prienikov.

Modelový projekt

Lokalita Jasenianskej doliny a dolín prítokov Jasenianskeho potoka boli v minulosti intenzívne využívané. Ťažilo sa tu najmä zlato, antimón, volfrám, olovo a železo (siderit). Okrem samotnej ťažby tu boli aj závody na spracovanie rúd. V teréne sa dodnes nachádzajú početné relikty po týchto činnostiach. Z hľadiska širšieho regiónu oblasť patrí do stredoslovenskej banskej oblasti južných svahov Nízkych Tatier a hlavná časť zlatonosných dobývok otvára z južnej strany ložisko

¹²⁵ KLIMKOVÁ, Andrea. *Prípadovosť – komunikácia – ekologickej etika*. Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Filozofická fakulta. 2015, s. 102. ISBN 978-80-8152-275-8.

Magurka, ktoré sa nachádza na severných svahoch. Základné montánne mapovanie je zachytené na stránkach Štátneho geologického ústavu Dionýza Štúra.¹²⁶ Stredoslovenská banská oblasť, ako aj svahy Nízkych Tatier boli v minulosti intenzívne využívané a teda Jasenianska oblasť je len jednou z viacerých analogických lokalít. Navyše na tieto oblasti priamo nadväzuje aj geomorfologický celok Starohorských vrchov, ktorý so svojim centrom v lokalite Piesky pri Španej Doline patrí medzi najvýznamnejšie medenorudné lokality v Európe a tým pádom ide aj o najperspektívnejšiu lokalitu v zmysle rekonštruovania historických skutočností. Stredné Slovensko je vôbec bohaté na analogické pamiatky a preto tu v určitom zmysle existuje konkurencia. Tá prináša významné faktory do marketingovej SWOT analýzy a to hneď na niekoľkých stranách.

Jasenianska oblasť ponúka aj ďalšie možnosti využitia reliktov pôvodného využívania krajiny, ktoré ani v múzeách nie sú úplne bežné, respektíve sú do určitej miery podceňované. Ide o povrchové spôsoby ťažby, najmä lomy, povrchové hliniská, tehelne, spracovanie kameňa a podobne. Využívanie týchto surovín bolo pre bežný život dôležitejšie než samotná ťažba a spracovanie rúd, ktoré malo nadregionálny význam. Daná skupina pamiatok in-situ je v širšom okolí pomerne početná a ako už bolo spomenuté, napriek ich početnosti sa v múzejných projektoch využíva len málo a to aj v rámci celého Slovenska. Jasení a v Lopejskej doline sa venoval mapovaniu pozostatkov po povrchovej banskej činnosti P. Hronček. Jeho zistenia vytvárajú dobrý východiskový materiál pre ďalšie projektovanie konkrétnych zámerov.

¹²⁶ Dostupné na internete: <https://www.geology.sk/geoinfoportal/mapovy-portal/registre-geofondu/stare-banske-diela-a-banske-diela/> [Cit.: 2. mája 2021 o 12:30]

Medzi najperspektívnejšie lokality z tohto pohľadu sa javí jeden z najväčších lomov v oblasti, trojetážový lom Hrabina s približne kruhovým pôdorysom s priemerom 180 m.¹²⁷ Tento priestor je možné využiť aj na realizáciu niektorých ďalších častí projektu.

Väčšina artefaktov pôvodnej banskej a hutníckej činnosti sa nachádza v Národnom parku Nízke Tatry v druhom a vyššom stupni ochrany, z čoho automaticky vyplývajú vyššie obmedzenia aj pri využití existujúcich pozostatkov montážnej a hutníckej činnosti v minulosti. Z hľadiska ekológie a udržateľnosti chránených ekosystémov ide o negatívne vplyvy. Baníctvo a hutníctvo, tehelne ale i výroba dreveného uhlia sú z dnešného pohľadu vôbec chápané ako neekologické činnosti. I keď v daných lokalitách sa tieto činnosti nevykonávajú, vplyv na životné prostredie je badateľný dodnes. A tu nastáva jeden z vážnych konfliktov, problém, ktorý je potrebné riešiť, a ktorý nie je typický len pre modelový priestor v Jasení, ale pre každý analogický priestor a zámer. Rekonštrukcia pôvodných funkcionalít na báze múzejných prístupov predpokladá, že budú rekonštruované všetky vzťahy a funkcionality čo v najväčšej možnej miere, t. z. i s neekologickými faktormi. To je však skutočnosť, ktorá je v zásadnom rozpore so súčasnými ekologickými a environmentálnymi trendmi. Zelená SWOT analýza musí zahrnúť tieto faktory a hľadať stratégiu ich riešenia.

Z muzeologického pohľadu je vytypovaný región veľmi vhodný na rekonštrukciu pôvodnej skutočnosti najmä pre jeho komplexnosť. Okrem uvedených banských a hutníckych pamiatok sa v obci nachádzalo rozsiahle ryžovisko, ďalšie medzistupne spracovania rúd, ale v okolí sa nachádzali aj miliere t. j. výroba dreveného uhlia, tiež je možné rekonštruovať rôzne druhy dopravy. Región okrem montážnych a proto-priemyselných pamiatok ponúka ešte možnosti rekonštrukcie dobového vidieckeho života s pôvodným využívaním krajiny, i keď v tejto oblasti sa zachovalo menej pôvodných pamiatok in-situ a rekonštrukcia bude musieť byť viac postavená na muzealiách. Vysoká muzealita regiónu spočíva v možnosti komplexnej rekonštrukcie pôvodnej skutočnosti života v montážnom prostredí. Nevýhodou je, že v modelovom regióne nebol doposiaľ vykonaný systematický muzeologický prieskum a nie je známe aké a koľko potencionálnych muzealií je možné muzealizovať. Čiastočne situáciu saturujú amatérski nadšenci avšak so všetkými pozitívami ako aj negatívami takéhoto prístupu. Proces muzealizácie je však v kontexte daného modelu určitou hodnotovou nadstavbou.

¹²⁷ HRONČEK, Pavel. *Povrchové reliktý po ťažbe nerastných surovín v Lopejskej kotline*. Banská Bystrica: Ústav vedy a výskumu Univerzity Mateja Bela. 2008, s. 63 – 64. ISBN 978-80-8083-617-7.

pôvodných väzieb uchovaných v kolektívnej pamäti. V širšom sociálnom kontexte je možné uvažovať aj o zapojení iných komunit, najmä niektorých marginalizovaných, napríklad rómske etnikum, ktoré v kolektívnej pamäti tiež uchováva väzby na hutnícku a kováčsku minulosť, alebo o časť obyvateľov, ktorí zo zdravotných dôvodov už nemôžu byť zapojení do klasického výrobného procesu. Ide najmä o preddôchodkových bývalých zamestnancov Železiarní v Podbrezovej. Táto skupina zvyčajne prejavuje značný záujem o zamestnanie a navyše disponuje využitelnými zručnosťami.

Projekt múzejného typu

Využitie krajiny v prospech rozvoja cestovného ruchu je myšlienka veľmi stará, podobne ako aj forma spoločensko-kultúrneho priestoru – múzea. Hlavnou úlohou múzeí je uchovávať kultúrne dedičstvo v podobe muzeálií, ktorými sa snaží rekonštruovať vopred vymedzenú skutočnosť. Projekty a inštitúcie múzejného typu sú také, ktoré sa analogickým spôsobom snažia o to isté, ale z nejakého dôvodu nenapĺňajú všetky aspekty múzejného prístupu, prípadne k nemu síce smerujú, ale ešte ho nedosiahli.

V modelovom projekte ide o využitie montánnych, hutníckych a iných remeselných pamiatok, ktoré sa zachovali in-situ s využitím v značnej miere dochovaných a fungujúcich energetických pamiatok, najmä malých vodných elektrární a Jaseňanskej kaskády s rekonštrukciou ryžovísk, uhliarskych diel a iných vhodných remeselných objektov a výrobní. V ďalšej fáze je možné projekt doplniť o poľnohospodárske formy dobového využívania krajiny s etnografickými formami dokumentácie ale najmä prezentácie dobového života. Takto kompletne rekonštruovaná skutočnosť už sama o sebe vytvorí štruktúru, ktorá v niektorých kontextoch vykazuje muzeologické znaky. Spoločne s rekonštrukciou materiálovej podstaty projektu je potrebné aplikovať aj ideologické väzby a to v prvom rade tie, ktoré sú zachované na koherentnej tradícii, a v druhom rade je ich možné nahradiť aplikovaním analogických väzieb ale napríklad z iného regiónu (najmä z okolia).

Fázou, ku ktorej projekt smeruje je iniciovanie procesu muzealizácie a teda vytvorenie muzealizovanej skutočnosti, ktorá sa ako odkaz odovzdá budúcim generáciám. V zmysle myšlienok Z. Z. Stránskeho, ktorý na príklade rozoberania zrekonštruovanej indickej pagody vysvetľuje: *Odkaz není proto podle mého soudu automaticky dědičstvím, ale je závislý na tom, zda někdo přijme tento odkaz jako*

dědičství, t. j. ztotožní se s jeho hodnotou.¹²⁸ Budúce generácie prehodnotia náš odkaz a možno získajú hodnotné kultúrne dedičstvo. Aby to však bolo možné, je potrebné zohľadniť skutočnosť, že celý projekt musí byť trvalo udržateľný a ekologicky minimálne korektný. Hodnota muzealizovanej skutočnosti s prepojením na autentické pamiatky zachované in-situ a s aplikovaním aspektov kolektívnej pamäte je predpokladom pre vytvorenie nevšedného a vysoko hodnotného kultúrneho odkazu.

Ekologické a múzejné ponímanie sveta sa prelína v potrebe aplikácie holistických pohľadov na problematiku. Odkazy, ktoré kultúra produkuje, aby boli trvalo udržateľné, musia v sebe niesť ekologické portfólio, inak ich udržateľnosť bude otázná. Inak povedané - ekológia musí byť imanentnou súčasťou všetkých projektov, ktoré chcú byť trvalo udržateľným odkazom. Pri realizácii projektov múzejného typu, ktoré sú naviazané na autentické pamiatky in-situ, to platí dvojnásobne. Ako upozorňuje Andrea Klimková, že všetky tieto aspekty a vedné prístupy je možné prepojiť, túto platformu ponúka geografia, ktorá spája všetky sféry Zeme vrátane života a mysle¹²⁹ a cituje Thomasa Berryho: *...keď ekológovia hovoria o bioregionalizme, zaoberajú sa tým, čo by sa dalo opísať ako regionálne spoločenstvo života a čo treba v prvom rade chápať z hľadiska konkrétne geografického prostredia.*¹³⁰ Interdisciplinárny eko-múzejný prístup na báze geografie je perspektívnym východiskom pre tvorbu trvalo udržateľných projektov nielen v oblasti cestovného ruchu, ale má podstatne širšie uplatnenie. Konečným výsledkom týchto snažení môže byť vytvorenie komunitného ekomúzea.

SWOT analýza

Cieľom týchto analýz je odhalenie rizík pri zostavení projektu, ktorý by bol hodnotný a trvalo udržateľný. Aby sa to dosiahlo je potrebné analyzovať najmä tri základné segmenty (kategórie), ktoré majú najvýznamnejší vplyv na jeho úspešnosť a udržateľnosť. Ide predovšetkým o oblasť ekonomickú (marketing), aby bol projekt schopný generovať, alebo získavať dostatočné ekonomické zdroje pre svoju existenciu a rozvoj. Druhá oblasť je sociálna t. z. vplyv a postoje oby-

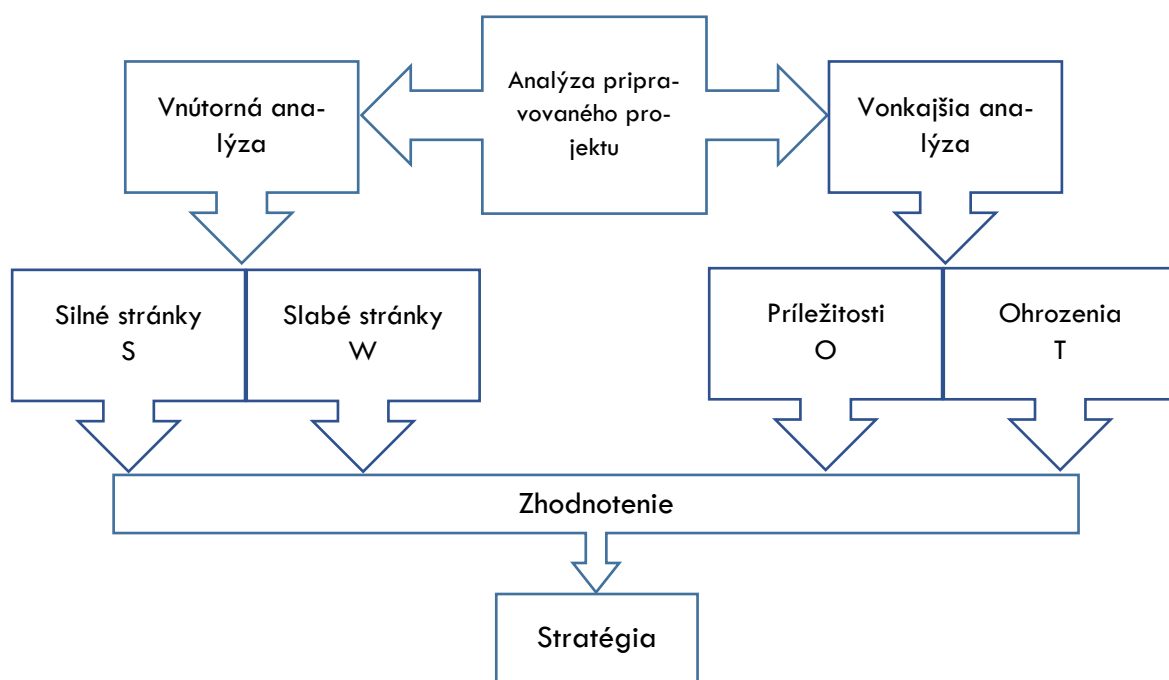
¹²⁸ STRÁNSKÝ, Zbyněk. *Archeologie a muzeologie*. Brno: Masarykova univerzita v Brně, Filozofická fakulta, Ústav archeologie a muzeologie, UNESCO Chair of Museology and World Heritage. 2005, s. 179. ISBN 80-210-3861-6.

¹²⁹ KLIMKOVÁ, Andrea. *Prípadovosť – komunikácia – ekologická etika*, s. 21 - 22.

¹³⁰ BERRY, Thomas. *Ecological Geography*. In TUCKER, Mary Evelyn – GRIM, John (eds.). *Worldviews and Ecology: Religion, Philosophy, and the Environment*. New York: Orbis Books, 1994, s. 228 – 237.

vateľstva k projektu, ich využiteľnosť, perspektíva pre región a hodnoty kolektívnej pamäte. Poslednou oblasťou sú ekologické a environmentálne požiadavky, ktoré je potrebné analyzovať najmä z dvoch pohľadov a to regionálneho a globálneho. Predovšetkým je potrebné sa zamerať na aktuálne trendy, ktorých význam rastie minimálne aritmetickým radom. Základná schéma SWOT analýzy je pomerne jednoduchá a je aplikovateľná pre všetky skúmané segmenty. Postup je analogický a je možné ho realizovať súčasne.

Obr. 3: Všeobecná schéma SWOT analýzy

SWOT analýza nie je jedinou využiteľnou marketingovou analýzou, ktorú je možné pri projektovaní projektov múzejného typu použiť. Je veľmi vhodné ju kombinovať s ďalšími analýzami, napríklad rozšírenou analýzou PEST – PESTLE, kde sú implementované aj ekologické faktory. Takto je možné získať komplexnejší pohľad na danú problematiku. SWOT analýza má však v kontexte s pripravovanými trvalo udržateľnými projektmi v oblasti cestovného ruchu a muzealizácie tú výhodu, že je realizovateľná pre každý základný segment samostatne. Z hľadiska trvalo udržateľného rozvoja je potrebné analyzovať tieto tri segmenty:

- marketingový (ekonomický) segment (M),
- sociálny (sociálno-kultúrny) segment (S),

- zelený (ekologicko-environmentálny) segment (Z).

Každý zo segmentov je z hľadiska trvalej udržateľnosti projektu v konkrétnom geografickom priestore podmieňujúci t. z., že ak by neboli splnené podmienky v ktoromkoľvek segmente, projekty by neboli trvalo udržateľné ani celkovo. Preto aj v modelovom projekte budú urobené tri samostatné SWOT analýzy, ktoré budú aj samostatne vyhodnotené. Pre jednoduchšiu komparáciu analýz boli na základe dopytu a skúseností miestnych akčných skupín vybraných po 5 najdôležitejších faktorov pre každú kategóriu všetkých segmentov modelového projektu. Jednotlivé kritéria boli porovnané medzi sebou a to tak, že dôležitejší faktor získal 2 body, menej dôležitý 0 bodov. Ak bola dôležitosť faktorov približne analogická, dostali oba po 1 bode. Body sa následne sčítali. Minimálny celkový počet bodov je 0, maximálny 8. Kontrolný súčet v skupine je 20 bodov. Medzi kritériami, ktoré zvyšovali hodnotu faktoru bolo napríklad, či daný faktor existuje, alebo nie, či je plne ovplyvniteľný realizátorom, alebo nie a podobne.

Zároveň bola každému faktoru pridelená dôležitosť, ktorá sa ideologicky odvíjala od toho, aký predpokladaný percentuálny „zásah“ by mal daný faktor na celý projekt v prípade:

1. silných stránok a príležitostí – ak by sa nenaplnil,
2. slabých stránok a ohrození – ak by sa naplnil.

Postup bol taký, že medzi 5 faktorov jednej kategórie sa rozdelilo vždy 100 %, ale tak, že najnižšia možná pridelená hodnota bolo 5 %. Určená hodnota a percento dôležitosti sa vynásobilo a výsledok sa vydělil 100. Výsledné sumy sa spočítali a tak sa získali koeficienty jednotlivých kategórií SWOT analýz jednotlivých segmentov.

Marketingová SWOT analýza

Marketingové analýzy projektov múzejného typu, ale platí to aj vo všeobecnosti pre projekty v oblasti kultúry a čiastočne aj v cestovnom ruchu, sú oproti klasickým marketingovým analýzám komerčných organizácií odlišné. Ich špecifikum spočíva v skutočnosti, že primárnym cieľom týchto produktov zvyčajne nie je tvorba ekonomického zisku, respektíve takýto prínos je potrebné vidieť v podstatne širších kontextoch. Aj napriek uvedeným skutočnostiam ekonomické faktory sú i naďalej dôležité a nemôžu byť zámerne marginalizované. Trvalo udržateľný projekt musí byť takto definovaný aj cez tieto kritériá.

Z marketingového hľadiska je veľmi dôležité, že v okolí Jasenia sa nachádza množstvo autentických reliktov pamiatok in-situ. Potencionálnemu návštevníkovi sa tak môže ponúknuť autentická hodnota, previazaná vzťahmi a zbierkami. Tieto formy sú u nás i vo svete veľmi atraktívne, lebo návštevníkovi je ponúknuté svedectvo rekonštruovanej skutočnosti, ktoré je možné vidieť, ohmatať ho, poprechádzať sa v ňom, skúsiť ho pochopiť, zabaviť sa, podučiť sa. Rozptyl pamiatok v prírode, ktoré sa nachádzajú prevažne v peknom prírodnom prostredí v ochrannom pásme, alebo priamo v priestore Národného parku Nízke Tatry, je značne pozitívnym faktorom, ktorý môže pritiahnúť aj návštevníkov, ktorí preferujú skôr prírodné vyžitie. Zároveň rozptyl a rôznorodosť projektov je výhodou v tom, že sú diferencované aj rôzne riziká, je možné ich rozdeliť do samostatne realizovaných projektov, o ktoré sa starajú samostatné komunity. Negatívnou skutočnosťou je nedostatočná infraštruktúra a skutočnosť, že pamiatky sa nachádzajú na rôznych pozemkoch, ktoré bude potrebné právne a majetkovo vysporiadať. Región leží mimo hlavných dopravných tepien a aj najvýznamnejšia spojnica Banská Bystrica – Brezno je dlhodobo mimo pozornosti centrálnych orgánov a tak jej skvalitnenie a rozšírenie neprichádza do úvahy. Na druhej strane túto situáciu kompenzuje existujúci a veľmi sľubne sa rozvíjajúci projekt Čiernohronskej železničky, ktorý v tomto období získal nové elektrifikované železničné vozne zo Švajčiarka a ktorého východisková stanica sa nachádza v Podbrezovej.

K slabým stránkam projektu patrí aj určitá neskúsenosť aktivistov najmä v oblasti žiadostí o dotácie, granty alebo zdroje z Európskej únie a podobne, a tiež obmedzená schopnosť projektov tvorby takých ziskov, aby boli z ekonomického hľadiska projekty úspešné. K týmto slabým stránkam sa pripájajú ohrozenia, napríklad slabá tvorba zisku (perspektívne) môže odradiť podporovateľov a sponzorov, ako aj zložitá projektová príprava pre čerpanie dotácií z Európskej únie môže viesť i k odmietnutiu týchto zdrojov financovania. Z hľadiska marketingového ohrozenia je možné za najvýznamnejší faktor považovať nezáujem cieľových skupín, nakoľko to by znamenalo zlyhanie v ideologických princípoch. Už spomínané viaczdrojové financovanie projektov je potrebné najmä z hľadiska financovania rekonštrukcie niektorých pamiatok. Je potrebné povedať, že pamiatky, ktoré sa zachovali in-situ zvyčajne nie sú v takom stave, aby mali výpovednú hodnotu pre širokú verejnosť. Rekonštrukcia aspoň niektorých z nich je pre úspešnosť projektu veľmi dôležitá.

Modelový projekt aj z marketingového hľadiska otvára nové príležitosti, z ktorých najvýznamnejšia je možnosť vytvorenia nových (nielen kvantitatívne, ale aj kvalitatívne) pracovných miest, ktoré nebudú sústredené na jednom mieste, ale v rôznych lokalitách regiónu podľa toho, ako a kde sa budú realizovať konkrétne

projekty. Príležitosťou je aj nízka konkurencia, nakoľko v regióne nie sú realizované významné projekty múzejného typu a spomínaná Čiernohronská železnička nie je projekt konkurenčný, naopak prináša skôr synergický efekt. Otvorenou príležitosťou a výzvou k spolupráci miestnych regionálnych štruktúr môže byť spoločná snaha o dobudovanie infraštruktúry, ktorá je aj pre miestne komunity ale aj pre projekt dôležitá. A na záver marketingovej prípravy je potrebné do celkového projektu zakomponovať už existujúce a fungujúce skutočnosti, ako je napríklad Jasenianska kaskáda s fungujúcimi historickými vodnými elektrárnami a vodnými nádržami. V tomto smere je možno v budúcnosti projekt rozšíriť o rekreačno-zdravotné formy využitia.

Tab. 1: Komparácia faktorov silných stránok v rámci marketingového segmentu

MS-Faktor	Existujúce autentické pamiatky	Atraktívne formy a prostredie	Existujúce fungujúce projekty v okolí (Čiernohronská železnička)	Vysoká diverzifikácia projektov ako predpoklad stability systému	Širokospektrálne zdroje financovania dotácie, granty, európske štrukturálne fondy a pod.	Výsledná hodnota
Existujúce autentické pamiatky	X	1	2	1	2	6
Atraktívne formy a prostredie	1	X	1	0	0	2
Existujúce fungujúce projekty v okolí (Čiernohronská železnička)	0	1	X	2	1	4
Vysoká diverzifikácia projektov ako predpoklad stability systému	1	2	0	X	1	4
Širokospektrálne zdroje financovania dotácie, granty, európske štrukturálne fondy a podobne	0	2	1	1	X	4

Tab. 2: Vyhodnotenie faktorov silných stránok v rámci marketingového segmentu

MW-Faktor	Región mimo hlavných cestných ťahov	Majetkové vzťahy a nevysporiadané pozemky	Slabé skúsenosti aktivistov v komplexnom riadení väčších a dlhodobých projektoch	Nedostatočná infraštruktúra	Obmedzená schopnosť tvorby vlastného zisku	Výsledná hodnota
Región mimo hlavných cestných ťahov	X	0	2	0	2	4
Majetkové vzťahy a nevysporiadané pozemky	2	X	2	2	1	7
Slabé skúsenosti aktivistov v komplexnom riadení väčších a dlhodobých projektoch	0	0	X	1	1	2
Nedostatočná infraštruktúra	2	0	1	X	1	4
Obmedzená schopnosť tvorby vlastného zisku	0	1	1	1	X	3

Tab. 3: Komparácia faktorov slabých stránok v rámci marketingového segmentu

MW-Faktor	Región mimo hlavných cestných ťahov	Majetkové vzťahy a nevysporiadané pozemky	Slabé skúsenosti aktivistov v komplexnom riadení väčších a dlhodobých projektoch	Nedostatočná infraštruktúra	Obmedzená schopnosť tvorby vlastného zisku	Výsledná hodnota
Región mimo hlavných cestných ťahov	X	0	2	0	2	4
Majetkové vzťahy a nevysporiadané pozemky	2	X	2	2	1	7
Slabé skúsenosti aktivistov v komplexnom riadení väčších a dlhodobých projektoch	0	0	X	1	1	2
Nedostatočná infraštruktúra	2	0	1	X	1	4
Obmedzená schopnosť tvorby vlastného zisku	0	1	1	1	X	3

Tab. 4: Vyhodnotenie faktorov slabých stránok v rámci marketingového segmentu

MW-Faktor	Hodnota	Dôležitosť	Suma/100
Región mimo hlavných cestných ťahov	4	20 %	0,8
Majetkové vzťahy a nevysporiadané pozemky	7	50 %	3,5
Slabé skúsenosti aktivistov v komplexnom riadení väčších a dlhodobých projektoch	2	5 %	0,1
Nedostatočná infraštruktúra	4	15 %	0,6
Obmedzená schopnosť tvorby vlastného zisku	3	10 %	0,3
Spolu:	20	100 %	5,3

Tab. 5: Komparácia faktorov príležitostí v rámci marketingového segmentu

MO-Faktor	Vytvorenie zaujímavých nových pracovných príležitostí	Značný potenciál v rozširovaní projektov do okolitých oblastí	Nízka regionálna konkurencia v segmente	Viacúčelové využitie projektov (napríklad energetika + vodozadržiavacie nádrže + protipovodňová ochrana)	Dobudovanie infraštruktúry a zvýšenie sebestačnosti regiónu	Výsledná hodnota
Vytvorenie zaujímavých nových pracovných príležitostí	X	2	2	1	2	7
Značný potenciál v rozširovaní projektov do okolitých oblastí	0	X	0	1	1	2
Nízka regionálna konkurencia v segmente	0	2	X	1	0	3
Viacúčelové využitie projektov (napríklad energetika + vodozadržiavacie nádrže + protipovodňová ochrana)	1	1	1	X	1	4
Dobudovanie infraštruktúry a zvýšenie sebestačnosti regiónu	0	1	2	1	X	4

Tab. 6: Vyhodnotenie faktorov príležitostí v rámci marketingového segmentu

MO-Faktor	Hodnota	Dôležitosť	Suma/100
Vytvorenie zaujímavých nových pracovných príležitostí	7	45 %	3,15
Značný potenciál v rozširovaní projektov do okolitých oblastí	2	10 %	0,2

Nízka regionálna konkurencia v segmente	3	10 %	0,3
Viacúčelové využitie projektov (napríklad energetika + vodozadržavacie nádrže + protipovodňová ochrana)	4	25 %	1
Dobudovanie infraštruktúry a zvýšenie sebestačnosti regiónu	4	10 %	0,4
Spolu:	20	100 %	5,05

Tab. 7: Komparácia faktorov ohrození v rámci marketingového segmentu

MT-Faktor	Nezáujem cieľových skupín, najmä škôl	Vysoké náklady na rekonštrukcie a revitalizáciu	Neúspešné žiadosti o finančné zdroje	Zložitosť projektovej prípravy pre čerpanie zdrojov, najmä z EU	Slabá „viditeľnosť“ ekonomickej prosperity projektov	Výsledná hodnota
Nezáujem cieľových skupín, najmä škôl	X	0	1	1	1	3
Vysoké náklady na rekonštrukcie a revitalizáciu	2	X	1	2	2	7
Neúspešné žiadosti o finančné zdroje	1	1	X	1	2	5
Zložitosť projektovej prípravy pre čerpanie zdrojov, najmä z EU	1	0	1	X	1	3
Slabá „viditeľnosť“ ekonomickej prosperity projektov	1	0	0	1	X	2

Tab. 8: Vyhodnotenie faktorov ohrození v rámci marketingového segmentu

MT-Faktor	Hodnota	Dôležitosť	Suma/100
Nezáujem cieľových skupín, najmä škôl	3	30 %	0,9
Vysoké náklady na rekonštrukcie a revitalizáciu	7	40 %	2,8
Neúspešné žiadosti o finančné zdroje	5	20 %	1
Zložitosť projektovej prípravy pre čerpanie zdrojov, najmä z EU	3	5 %	0,15
Slabá „viditeľnosť“ ekonomickej prosperity projektov	2	5 %	0,1
Spolu:	20	100 %	4,95

Sociálna SWOT analýza

Pri realizácii projektov múzejného typu v konkrétnej lokalite je veľmi dôležitou skutočnosťou zohľadniť, pochopiť a využiť danosti miestnych komunít. Tie nejakým spôsobom koexistujú a interagujú s okolím, prírodou, vytvárajú vlastnú kultúru a majú určitý svetonázor. To sú aspekty, ktoré môžu výrazne ovplyvniť realizáciu a úspešnosť projektu, alebo ho aj odsúdiť na zánik. Miestne komunity pritom môžu disponovať väzbami, ktoré majú k rekonštruovaniu skutočnosti autentický vzťah a to znamená, že by mohli byť aj potencionálnymi nositeľmi muzeality. Preto využitie miestnych komunít v projektoch múzejného typu je jedinečnou možnosťou.

Práve modelový projekt ponúka takéto využitie komunitných väzieb a to hneď v dvoch rovinách. Jednak ide o využitie kolektívnej pamäte miestnej komunity, ale aj analogické využitie marginalizovanej komunity, ktoré však nežije v mieste projektu, ale disponuje využiteľnými tradíciami. Úlohou realizátorov projektu v tomto prípade je obnoviť spomienky a tradície a využiť ich ako integrovanú súčasť realizovaných projektov. To však vyžaduje mnoho úsilia a času, správne odhadnutie foriem komunikácie s komunitami, citlivú implementáciu nových myšlienok, odmietanie zmyslu a vízie projektov (často práve z dôvodu jej časovej náročnosti) a podobne. Medzi slabé stránky je zaradený aj faktor odmietnutia nových projektov a to vyplývajúci zo zlej analýzy prostredia a následnej nesprávnej implementácie ideí do komunity. Ako problémové sa javia najmä marginalizované skupiny obyvateľstva.

Z hľadiska vonkajších faktorov sú dôležité ohrozenia vyplývajúce z negatívneho demografického vývoja, ktorý je spojený nielen v súvislosti s celkovým negatívnym vývojom v krajine, ale aj odlievaním mladých ľudí za prácou do väčších sídiel, alebo do cudziny. Zostávajúci zvyšok obyvateľstva zas prejavuje konzervatívne postoje, čo uzatvára špirálu zaostalosti regiónu a na druhej strane to otvára príležitosti pre vzdelávanie a zvyšovanie povedomia, rozvoj verejného a súkromného sektora, otvorenie nových prirodzených vzdelávacích a diskurznych platforiem v rámci komunít i medzi nimi, už uvedené využitie marginalizovaných skupín obyvateľstva a podobne. Významné ohrozenie pre realizáciu projektov môžu byť protichodné politické a developerské záujmy, prípadne aj obyčajný nezaujem samospráv.

V neposlednom rade je potrebné vnímať aj dlhodobé faktory na obyvateľstvo a to v oblasti zdravého a príjemného životného prostredia. Rekreačné využitie novo získaného kultúrno-ekologického prostredia je síce rýchlo dosiahnuteľné – ide o „viditeľný rýchly prínos“, ale skutočný prínos je potrebné vidieť najmä v zdravotnej oblasti, ktorá sa prejaví v dlhodobom horizonte po eliminácii rôznych nežiadúcich rizík. Dané faktory by mali byť prínosom pre miestne komunity a takto

by ich komunita aj mala prijať. Nie je presne známe, v akom stave sa nachádza obyvateľstvo pod dlhodobým vplyvom nežiadúcich účinkov starých banských záťaží, ale že ide o negatívne skutočnosti niet pochýb. Dokazuje to aj analogický výskum z neďalekej Španej Doliny, ktorý realizovala Jana Rusková: *Získané výsledky poukazujú na to, že v záujmovom prostredí môžu participovať na zvýšenom počte niektorých ochorení obyvateľov i environmentálne záťaže generované bankovou činnosťou.*¹³¹ I keď výsledky tohto výskumu jednoznačne nepotvrdili spojitosť medzi starými banskými záťažami a výskytom niektorých chorôb priamu súvislosť, je potrebné súhlasiť z autorkou, že táto previazanosť je vysoko pravdepodobná. Podobnú, ak nie horšiu situáciu je možné očakávať aj v Jasení a to najmä preto, že priamo v záujmovom území sa ťažil aj antimón a iné ťažké kovy.

Tab. 9: Komparácia faktorov silných stránok v rámci sociálneho segmentu

SS-Faktor	Kolektívna pamäť a tradície	Priestor pre komunitný rozvoj	Rekreačno-oddychový charakter projektov, príťažlivý pre miestne komunity	Rozvinutie princípu autoregulačného a seba podporujúceho vývoja komunity	Tvorba sociálne príjemného a zdravého prostredia	Výsledná hodnota
Kolektívna pamäť a tradície	X	2	2	2	2	8
Priestor pre komunitný rozvoj	0	X	1	2	1	4
Rekreačno-oddychový charakter projektov, príťažlivý pre miestne komunity	0	1	X	2	1	4
Rozvinutie princípu autoregulačného a seba podporujúceho vývoja komunity	0	0	0	X	1	1
Tvorba sociálne príjemného a zdravého prostredia	0	1	1	1	X	3

Tab. 10: Komparácia faktorov silných stránok v rámci sociálneho segmentu

SS-Faktor	Hodnota	Dôležitosť	Suma/100
Kolektívna pamäť a tradície	8	60 %	4,8

¹³¹ RUSKOVÁ, Jana. Vplyv baníckej činnosti na zdravie obyvateľov obce Špania Dolina. In *Acta Universitatis Matthiae Belii: Séria environmentálna ekológia*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Fakulta prírodných vied. 2003, ročník IV./V., č. 1., s. 22 – 27, ISBN 80-8055-895-7.

Priestor pre komunitný rozvoj	4	10 %	0,4
Rekreačno-oddychový charakter projektov, prítlačlivý pre miestne komunity	4	10 %	0,4
Rozvinutie princípu autoregulačného a sebahodnotujúceho vývoja komunity	1	10 %	0,1
Tvorba sociálne príjemného a zdravého prostredia	3	10 %	0,3
Spolu:	20	100 %	6,0

Tab. 11: Komparácia faktorov slabých stránok v rámci sociálneho segmentu

SW-Faktor	Opadnutie „prvotného nadšenia“ – malá skupina realizátorov	Odmietanie nových projektov a ich prínosov vyplývajúci zo zlej prípravy a implementácie ideí v bazálnej fáze v komunite	Riziko správneho sociálneho odhadnutia stratégie implementácie nových myšlienok do prostredia komunity	Vzdialená vízia dosiahnutia pozitívov pre komunitu	Projekty vo vzdialenejších oblastiach	Výsledná hodnota
Opadnutie „prvotného nadšenia“ – malá skupina realizátorov	X	1	0	1	1	3
Odmietanie nových projektov a ich prínosov vyplývajúci zo zlej prípravy a implementácie ideí v bazálnej fáze v komunite	1	X	1	0	2	4
Riziko správneho sociálneho odhadnutia stratégie implementácie nových myšlienok do prostredia komunity	2	1	X	2	1	6
Vzdialená vízia dosiahnutia pozitívov pre komunitu	1	2	0	X	0	3
Projekty vo vzdialenejších oblastiach	1	0	1	2	X	4

Tab. 12: Vyhodnotenie faktorov slabých stránok v rámci sociálneho segmentu

SW-Faktor	Hodnota	Dôležitosť	Suma/100
Opadnutie „prvotného nadšenia“ – malá skupina realizátorov	3	20 %	0,6
Odmietanie nových projektov a ich prínosov vyplývajúci zo zlej prípravy a implementácie ideí v bazálnej fáze v komunite	4	10 %	0,4

Riziko správneho sociálneho odhadnutia stratégie implementácie nových myšlienok do prostredia komunity	6	10 %	0,6
Vzdialená vízia dosiahnutia pôžitkov pre komunitu	3	30 %	0,9
Projekty vo vzdialenejších oblastiach	4	30 %	1,2
Spolu:	20	100	3,7

Tab. 13: Komparácia faktorov príležitostí v rámci sociálneho segmentu

SO-Faktor	Využitie potenciálu marginalizovaných skupín	Otvorenie nových komunitných diskurzívnych platforiem	Príležitosť pre vzdelávanie a prirodzené zvyšovanie komunitného povedomia	Mobilizácia verejného a aj súkromného sektora komunity	Zviditeľňovanie sa regiónu v rámci cestovného ruchu	Výsledná hodnota
Využitie potenciálu marginalizovaných skupín	X	2	2	1	1	6
Otvorenie nových komunitných diskurzívnych platforiem	0	X	1	0	0	1
Príležitosť pre vzdelávanie a prirodzené zvyšovanie komunitného povedomia	0	1	X	1	0	2
Mobilizácia verejného a aj súkromného sektora komunity	1	2	1	X	1	5
Zviditeľňovanie sa regiónu v rámci cestovného ruchu	1	2	2	1	X	6

Tab. 14: Vyhodnotenie príležitostí v rámci sociálneho segmentu

SO-Faktor	Hodnota	Dôležitosť	Suma/100
Využitie potenciálu marginalizovaných skupín	6	50 %	3,0
Otvorenie nových komunitných diskurzívnych platforiem	1	5 %	0,05
Príležitosť pre vzdelávanie a prirodzené zvyšovanie komunitného povedomia	2	20 %	0,4
Mobilizácia verejného a aj súkromného sektora komunity	5	10 %	0,5
Zviditeľňovanie sa regiónu v rámci cestovného ruchu	6	15 %	0,9
Spolu:	20	100 %	4,85

Tab. 15: Komparácia faktorov ohrození v rámci sociálneho segmentu

ST-Faktor	Nepriaznivý demografický vývoj	Konzervatívne postoje komunity	Politické záujmy	Nezáujem samospráv, poprípade ich odmietavý postoj	„Nenasýtenosť“ komunit modernizmom a komerčnou spotrebou	Výsledná hodnota
Nepriaznivý demografický vývoj	X	2	1	1	2	6
Konzervatívne postoje komunity	0	X	0	0	1	1
Politické záujmy	1	2	X	1	2	6
Nezáujem samospráv, poprípade ich odmietavý postoj	1	2	1	X	2	6
„Nenasýtenosť“ komunit modernizmom a komerčnou spotrebou	0	1	0	0	X	1

Tab. 16: Komparácia faktorov ohrození v rámci sociálneho segmentu

ST-Faktor	Hodnota	Dôležitosť	Suma/100
Nepriaznivý demografický vývoj	6	20 %	1,2
Konzervatívne postoje komunity	1	5 %	0,05
Politické záujmy	6	30 %	1,8
Nezáujem samospráv, poprípade ich odmietavý postoj	6	40 %	2,4
„Nenasýtenosť“ komunit modernizmom a komerčnou spotrebou	1	5 %	0,05
Spolu:	20	100 %	5,5

Zelená SWOT analýza

Posledným segmentom, ktorý bude posudzovaný SWOT analýzou je skupina ekologických a environmentálnych faktorov. Vzhľadom na súčasné globálne ekologické krízy, ktorým musíme čeliť, je potrebné až nevyhnutné, aby boli všetky projekty posudzované aj z hľadiska ich interakcie s našou planétou a ich pôsobením na ekologickú diverzitu, ovzdušie, pôdu, obnoviteľné zdroje, uhlíkovú stopu a podobne. Ide o značné množstvo faktorov, ktoré je potrebné vyhodnotiť v závislosti na konkrétnom území a konkrétnom vplyve na životné prostredie.

Jedným z hlavných a najvýznamnejších faktorov silných stránok je skutočnosť, že veľká časť pamiatok in-situ sa nachádza buď v ochrannom pásme, alebo priamo v Národnom parku Nízke Tatry. Na prvý pohľad by sa mohlo zdať, že zaradenie tohto faktoru medzi silné stránky je zmätočné a ide skôr o problém, ale vzhľadom na skutočnosť, že celý projekt má byť ekologicky orientovaný (aby bol trvalo udržateľný) je existujúci prírodne chránený priestor výhodou. Akékoľvek realizácie budú musieť byť v súlade s prísnyimi predpismi a požiadavkami na zabezpečenie ochrany prírody a o to skôr bude celý projekt z tohto hľadiska dlhodobou udržateľný. Navyše v revitalizácii pamiatok je možné do určitej miery riešiť nežiadúce vplyvy z minulosti. Ťažba nepredstavuje len mechanický zásah do prírody, ale aj chemickú kontamináciu pôdy. Tá je však v súčasnosti znečisťovaná aj inak, ako uvádza Ján Tomaškin:

Dosiahnuté výsledky na týchto stanovištiach potvrdili, že so stúpajúcou nadmorskou výškou sa zvyšujú hodnoty obsahov ťažkých kovov v trávnom ekosystéme. K narastaniu obsahu prvkov s rastúcou nadmorskou výškou dochádza zrejme aj vplyvom znečisťovania ovzdušia, ktoré je z predchádzajúcich poznatkov¹³² väčšie ako ich príjem koreňovým systémom z pôdy.¹³³

Staré banské záťaže predstavujú z tohto hľadiska významné riziko aj pre miestnych obyvateľov, ale aj pre prírodu. Navyše ako sa preukázalo výskumom, tieto nepriaznivé účinky aj vplyvom znečisteného ovzdušia s nadmorskou výškou stúpajú. Preto pri príprave zelenej časti projektu je potrebné počítať s revitalizáciou, alebo aspoň stabilizáciou týchto problematických záťaží tak, aby sa jedovaté odpady, zvlášť ťažké kovy nedostávali ďalej do pôdy a vôd.

Avšak realizácia väčšiny projektov bez zásahov do prírody nebude možná. Niektoré rekonštrukcie si vyžadujú väčší vplyv, ale zvyčajne nie markantný. Aj vo fáze využívania projektu môže dochádzať k niektorým nežiadúcim vplyvom, ktoré sa však dajú regulovať alebo eliminovať. Príkladom môže byť rekonštrukcia výroby dreveného uhlia, kde by po zapálení miliera dochádzalo k znečisteniu ovzdušia. Takéto rekonštrukcie sa však nemusia konať každý deň a tiež je možné túto prezentáciu robiť inak, napríklad využitím virtuálneho 3D zobrazovania. Podobne sú na tom aj hutnícke, kováčske a niektoré ďalšie remeselné dielne. Na druhej strane banské zariadenia, stupy a mlyny fungovali za pomoci využitia vodnej t. j.

¹³² Autor sa odvoláva na: „PETŘÍKOVÁ, V. Vliv imisí na zemědělské plodiny a zefektivnění biologické rekultivace organickým hnojením. In *Úroda*. 1990, č. 12, s. 566 – 567.“

¹³³ TOMAŠKIN, Ján. Vplyv nadmorskej výšky na koncentráciu ťažkých kovov v trávnom ekosystéme. In *Acta Universitatis Matthiae Belii : Séria environmentálna ekológia : krajinná ekológia*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Fakulta prírodných vied. 2003, ročník III., č. 1., s. 66 – 72. ISBN 80-8055-894-9.

čistej energie. Tu po realizácii projektu by už k ďalším negatívnym vplyvom na prírodu nemalo dochádzať.

Ekologicky poňatý projekt zohľadňuje aj prípadnú produkciu odpadov. Remeselné dielne a všetky ostatné sfunkčnené pamiatky by samé o sebe mali produkovať len minimum odpadu, ktorý bude separovaný, alebo ihneď druhotne využitý. Tieto ciele je však potrebné správne nadefinovať, nakoľko ide o zložito vnímané vízie, ktoré sú prekryté prevažne priemyselným charakterom zachovaných pamiatok in-situ. Okrem tohto faktoru je potrebné eliminovať aj negatívne vplyvy, ktoré nastanú, ak sa v oblasti zvýši počet návštevníkov. Tí budú produkovať rôznorodý odpad, ktorý je potrebné separovať, zhodnocovať a ekologicky likvidovať. Medzi slabé stránky zelenej SWOT analýzy je potrebné zaradiť aj niekedy až protichodné postoje ochranárov a to nielen v kontexte ochranných združení a štátnej správy, ale aj v rámci skupín zainteresovaných do projektu. Ide o skutočnosť, ktorá môže byť zdrojom ďalších problémov. Avšak na druhej strane stoja príležitosti, ktoré je možné vidieť napríklad v revitalizácii starých záŕaží alebo nelegálnych skládok, ktoré sa napríklad nachádzajú aj v miestom trojetážovom lome Hrabina.

Medzi významné ohrozenia však patrí aj developerský a iný priemyselný, či politický lobbying, ktorý zvyčajne nerešpektuje kultúrne a ekologické hodnoty a tak je v prudkom rozpore s modelovým projektom. Dané riziká podporuje aj nízke ekologické povedomie obyvateľstva, jeho snaha po konzumnom živote a vysoká komerčná spotreba. Aj v týchto ohrozeniach je možné vidieť príležitosti, ktoré môže modelový projekt využiť, je však potrebné postupné a citlivé budovanie komunitnej ekoetickej senzitivity a podnietiť ho k záujmu a starostlivosti o vlastné životné prostredie. Významnou príležitosťou je aj ďalšie vedecké využitie projektov a tým postupné vybudovanie ďalších nadstavieb na základnú platformu.

Tab. 17: Komparácia faktorov silných stránok v rámci zeleného segmentu

ZS-Faktor	Národný park Nízke Tatry	Zelená energia (vodné elektrárne)	Nízka a regulovateľná uhlíková stopa	Existujúca sieť turistických chodníkov	Výrazné znížovanie produkcie odpadov a negatívnych vplyvov na ekológiu	Výsledná hodnota
Národný park Nízke Tatry	X	1	2	1	2	6
Zelená energia (vodné elektrárne)	1	X	2	1	2	6
Nízka a regulovateľná uhlíková stopa	0	0	X	1	1	2

Existujúca sieť turistických chodníkov	1	1	1	X	1	4
Výrazné znižovanie produkcie odpadov a negatívnych vplyvov na ekológiu	0	0	1	1	X	2

Tab. 18: Vyhodnotenie faktorov silných stránok v rámci zeleného segmentu

ZS-Faktor	Hodnota	Dôležitosť	Suma/100
Národný park Nízke Tatry	6	40 %	2,4
Zelená energia (vodné elektrárne)	6	30 %	1,8
Nízka a regulovateľná uhlíková stopa	2	10 %	0,2
Existujúca sieť turistických chodníkov	4	10 %	0,4
Výrazné znižovanie produkcie odpadov a negatívnych vplyvov na ekológiu	2	10 %	0,2
Spolu:	20	100 %	5

Tab. 19: Komparácia faktorov slabých stránok v rámci zeleného segmentu

ZW-Faktor	Prevažne kultúrne a priemyselné zameranie projektov	Nevýrazné (zle nadefinované) ekologické a environmentálne ciele	Lokálne protichodné záujmy ekológov a ochranárov v rámci realizácie projektov	Niektoré rekonštrukcie produkujúce odpad, alebo s vysokou uhlíkovou stopou	Ekológia verus 3D technika (strata autenticity)	Výsledná hodnota
Prevažne kultúrne a priemyselné zameranie projektov	X	2	2	1	2	7
Nevýrazné (zle nadefinované) ekologické a environmentálne ciele	0	X	1	0	2	3
Lokálne protichodné záujmy ekológov a ochranárov v rámci realizácie projektov	0	1	X	1	1	3
Niektoré rekonštrukcie produkujúce odpad, alebo s vysokou uhlíkovou stopou	1	2	1	X	2	6
Ekológia verus 3D technika (strata autenticity)	0	0	1	0	X	1

Tab. 20: Vyhodnotenie faktorov slabých stránok v rámci zeleného segmentu

ZW-Faktor	Hodnota	Dôležitosť	Suma/100
Prevažne kultúrne a priemyselné zameranie projektov	7	30 %	2,1

Nevýrazné (zle nadefinované) ekologické a environmentálne ciele	3	10 %	0,3
Lokálne protichodné záujmy ekológov a ochranárov v rámci realizácie projektov	3	20 %	0,6
Niektoré rekonštrukcie produkujúce odpad, alebo s vysokou uhlíkovou stopu	6	35 %	2,1
Ekológia verus 3D technika (strata autenticity)	1	5 %	0,05
Spolu:	20	100 %	5,15

Tab. 21: Komparácia faktorov príležitostí v rámci zeleného segmentu

ZO-Faktor	Revitalizácia starých záťaží a znehodnotených území	Vysoká miera recyklácie implementovanej už do princípov tvorby projektu	Budovanie ekoetickej senzitivity	Tvorba platforiem pre nové vedecké výskumy	Priestor pre miestne komunity starať sa o vlastné životné prostredie	Výsledná hodnota
Revitalizácia starých záťaží a znehodnotených území	X	1	1	2	2	6
Vysoká miera recyklácie implementovanej už do princípov tvorby projektu	1	X	2	2	1	6
Budovanie ekoetickej senzitivity	1	0	X	1	1	3
Tvorba platforiem pre nové vedecké výskumy	0	0	1	X	2	3
Priestor pre miestne komunity starať sa o vlastné životné prostredie	0	1	1	0	X	2

Tab. 22: Komparácia faktorov príležitostí v rámci zeleného segmentu

ZO-Faktor	Revitalizácia starých záťaží a znehodnotených území	Vysoká miera recyklácie implementovanej už do princípov tvorby projektu	Budovanie ekoetickej senzitivity	Tvorba platforiem pre nové vedecké výskumy	Priestor pre miestne komunity starať sa o vlastné životné prostredie	Výsledná hodnota
Revitalizácia starých záťaží a znehodnotených území	X	1	1	2	2	6

Vysoká miera recyklácie implementovanej už do princípov tvorby projektu	1	X	2	2	1	6
Budovanie ekoetickej senzitivity	1	0	X	1	1	3
Tvorba platforiem pre nové vedecké výskumy	0	0	1	X	2	3
Priestor pre miestne komunity starať sa o vlastné životné prostredie	0	1	1	0	X	2

Tab. 23: Vyhodnotenie faktorov príležitostí v rámci zeleného segmentu

ZO-Faktor	Hodnota	Dôležitosť	Suma/100
Revitalizácia starých zátŕaží a znehodnotených území	6	30 %	1,8
Vysoká miera recyklácie implementovanej už do princípov tvorby projektu	6	20 %	1,2
Budovanie ekoetickej senzitivity	3	10 %	0,3
Tvorba platforiem pre nové vedecké výskumy	3	20 %	0,6
Priestor pre miestne komunity starať sa o vlastné životné prostredie	2	20 %	0,4
Spolu:	20	100 %	4,3

Tab. 24: Komparácia faktorov ohrození v rámci zeleného segmentu

ZT-Faktor	Zásahy do prírodných ekosystémov	Rekonštrukcie s negatívnym vplyvom na životné prostredie	Negatíva vyplývajúce zo zvýšeného turistického ruchu (množstvo ľudí)	Ekonomický a priemyselný lobbying	Slabé ekologické povedomie obyvateľstva	Výsledná hodnota
Zásahy do prírodných ekosystémov	X	1	1	2	2	6
Rekonštrukcie s negatívnym vplyvom na životné prostredie	1	X	1	2	2	6
Negatíva vyplývajúce zo zvýšeného turistického ruchu (množstvo ľudí)	1	1	X	0	2	4
Ekonomický a priemyselný lobbying	0	0	2	X	1	3
Slabé ekologické povedomie obyvateľstva	0	0	0	1	X	1

Tab. 25: Vyhodnotenie faktorov ohrození v rámci zeleného segmentu

ZT-Faktor	Hodnota	Dôležitosť	Suma/100
Zásahy do prírodných ekosystémov	6	20 %	1,2
Rekonštrukcie s negatívnym vplyvom na životné prostredie	6	30 %	1,8
Negatíva vyplývajúce zo zvýšeného turistického ruchu (množstvo ľudí)	4	10 %	0,4
Ekonomický a priemyselný lobbing	3	30 %	0,9
Slabé ekologické povedomie obyvateľstva	1	10 %	0,1
Spolu:	20	100 %	4,4

Vyhodnotenie SWOT analýz

Variabilnosť SWOT analýzy dáva do rúk analytikom rôzne možnosti, ako vyhodnotiť a interpretovať zistené výsledky. Tri čiastkové analýzy je možné spojiť a vyhodnotiť ako jednu, alebo postupovať aj v hodnotení samostatne. Postup je potrebné vybrať s ohľadom na otázky, na ktoré sa majú získať príslušné odpovede. Pre nové projekty je vhodnejšia podrobnejšia analýza. Pre fungujúce projekty je zas vhodné zamerať analýzu komplexnejšie, alebo sa vopred zamerať na konkrétny problematický segment. Mikuláš Sedlák píše: *SWOT analýza je systematická identifikácia faktorov a stratégií, ktoré si vzájomne najlepšie zodpovedajú. Zakladá sa na logike, že efektívna stratégia maximalizuje silné podnikateľské stránky a príležitosti a minimalizuje slabé stránky a hrozby. Tento predpoklad má významné následky pre úspešnú voľbu a navrhovanie efektívnej stratégie.*¹³⁴ V prípade modelového projektu ide o tri stratégie, pre každý segment iná, alebo analogická v závislosti na výsledkoch. Tiež je potrebné zvážiť aké vplyvy môžu vzniknúť pri aplikovaní jednotlivých stratégií medzi segmentmi. Je potrebné prihliadať na vzájomnú koordináciu.

SWOT analýza má svoje výhody, ako ďalej uvádza Mikuláš Sedlák: *Táto analýza môže vytvoriť rad strategických alternatív s cieľom zvoliť takú, ktorá umožňuje najlepším spôsobom zladit' externé príležitosti a hrozby s internými silnými a slabými stránkami podniku.*¹³⁵ Pre výber vhodných stratégií je vhodné vytvoriť diagramy,

¹³⁴ SEDLÁK, Mikuláš. *Manažment*. Bratislava : IURA EDITION, spol. s r. o. 2001, s. 173. ISBN 80-89047-18-1.

¹³⁵ SEDLÁK, Mikuláš. *Manažment*, s. 173.

kde sa interné a externé faktory dostávajú medzi sebou do protipozície, silné stránky kooperujú s príležitosťami a ohrozeniami, podobne ako slabé stránky na strane opačnej. Celková sumarizácia predchádzajúcich výsledkov však ešte zachováva pôvodnú skladbu, ale už i z daného prehľadu je možné odvodiť najvhodnejšie stratégie pre jednotlivé segmenty.

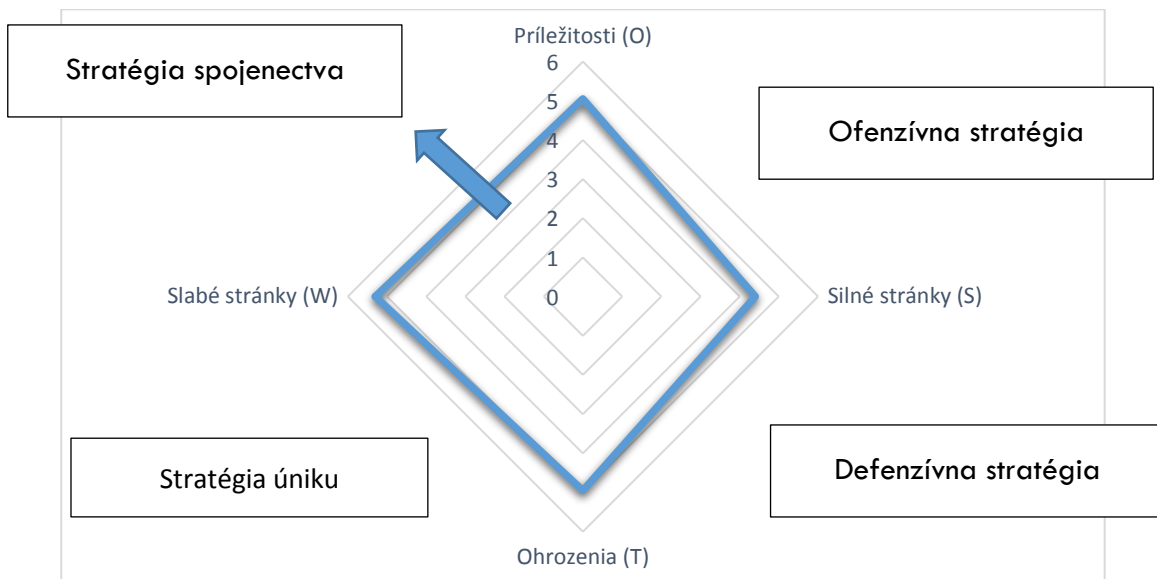
Tab. 26: Sumarizácia výsledných koeficientov

	Silné stránky (S)	Slabé stránky (W)	Príležitosti (O)	Ohrozenia (T)
Marketingová analýza (M)	4,4	5,3	5,05	4,95
Sociálna analýza (S)	6,0	3,7	4,85	5,5
Zelená analýza (Z)	5,0	5,15	4,3	4,4
Spolu:	15,4	14,15	14,4	14,65

Analýza marketingového segmentu poukazuje na skutočnosť, že najvhodnejšou stratégiou je stratégia spojenectva (W+O / slabé stránky + príležitosti), čo znamená, že projekt má značné slabé stránky, ale je realizovaný v priaznivom prostredí. Projekt by mal hľadať partnera, ktorý mu pomôže posilniť vnútornú stabilitu a realizovateľnosť projektu, keďže na vonkajšie príležitosti je projekt pripravený a dokáže ich využiť. Z marketingového hľadiska projekt má významnú šancu byť úspešný, pokiaľ sa mu podarí vylepšiť svoje vlastné slabé miesta. V stave projektovej prípravy je tak potrebné prehodnotiť niektoré faktory a zamerať sa na posilnenie a elimináciu týchto skutočností.

Výsledkom SWOT analýzy sociálneho segmentu je výrazné poukázanie na defenzívnu stratégiu. Ide o tak silný posun, že tieto čiastkové výsledky majú zásadný vplyv aj na celkovú SWOT analýzu projektu. Defenzívna stratégia (S+T / silné stránky + ohrozenia) znamená, že projekt má sociálne silnú pozíciu, ale prichádza do značne „nepriateľského“ prostredia. Jasne sa tu preukazuje, že celý región sa dostal mimo hlavných komunikačných tepien a v tomto kontexte tu prevládajú konzervatívne postoje a tradicionalistické myslenie. Bude veľmi ťažké presvedčiť miestnu komunitu, aby pristúpila na niektoré novátorské projekty a postupy. Je potrebné postupovať pomaly a trpezlivo, ale neustupovať z „vydobytých“ pozícií.

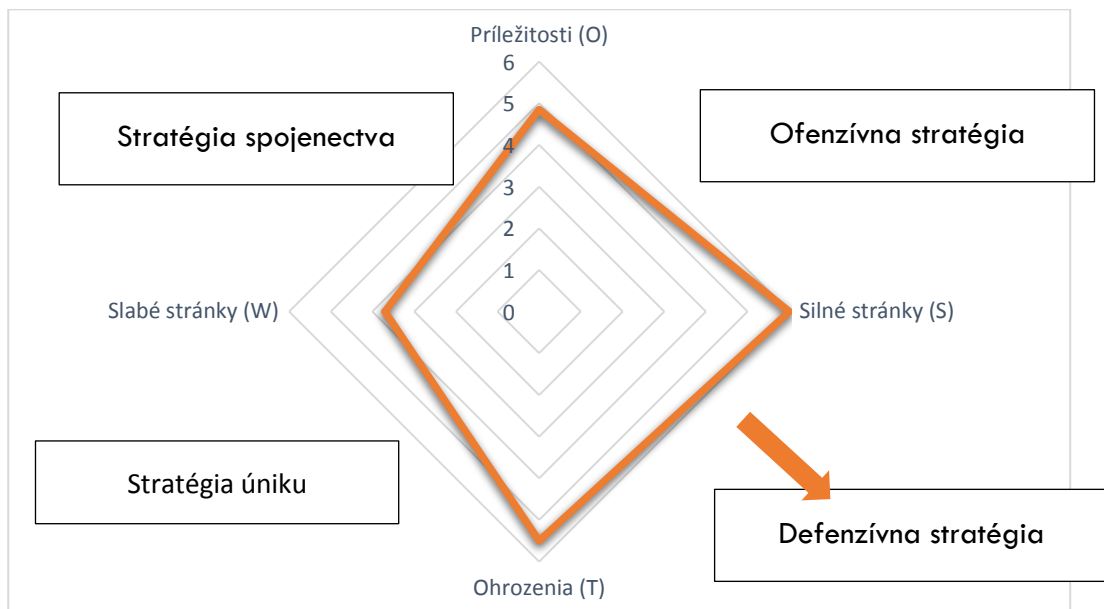
Graf 1: Výsledok marketingovej SWOT analýzy

Trendy preukázané aj SWOT analýzou sociálneho segmentu poukazujú aj na riziká spojené s nedostatkami tejto analýzy. Výrazný opačný posun oproti SWOT analýze marketingového segmentu upozorňuje na možné rozpory. Napríklad snaha aplikovať projekt na marginalizovanú skupinu obyvateľstva, ktorá je v ponímaní väčšinovej komunity neprispôsobivou komunitou a obzvlášť, ak bude do tohto projektu zapojená iná než miestna komunita, sa s najväčšou pravdepodobnosťou stretne s prudkým odmietaním väčšinovej komunity. Tento postoj vyvolaný sociálnymi faktormi môže významne ovplyvniť aj faktory v iných segmentoch (či už pozitívne alebo negatívne) a s takýmto druhotnými pod faktorovými interakciami SWOT analýza nepočíta.

I keď výsledkom zelenej SWOT analýzy je stratégia úniku, ide spomedzi predchádzajúcich troch analýz o výsledok najmenej výrazný. Stratégia úniku (W+T/ slabé stránky + ohrozenia) sa tiež nazýva stratégiou likvidácie. Hovorí o tom, že daný segment je slabý a navyše sa nachádza v nepriaznivom prostredí. Čiastočne je to nepriamo ovplyvnené sociálnym segmentom, najmä zložitou a pomalou implementáciou ekologických a environmentálnych myšlienok do prostredia. Použitie stratégie úniku v jej prvotnom zmysle by znamenalo „pochovať“ celý projekt už na začiatku. Integrácia nových myšlienok do takéhoto prostredia nie je jednoduchá, ale má zmysel a to sú ďalšie faktory, ktoré SWOT analýza nedokáže zohľadniť.

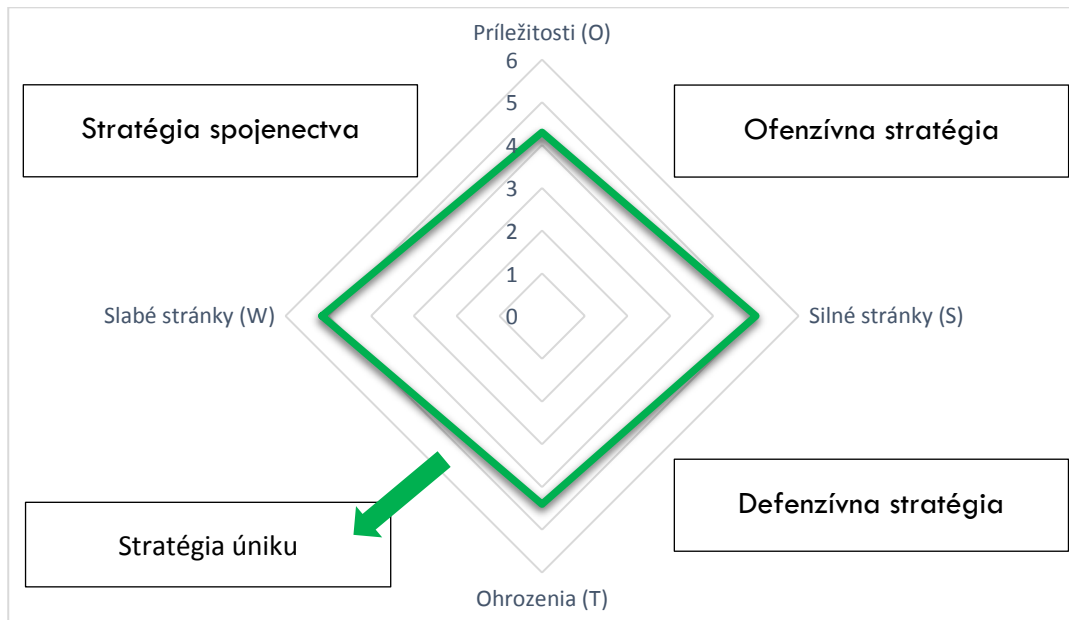
Graf 2: Výsledok sociálnej SWOT analýzy

Okrem samotnej vízie je potrebné upozorniť aj na skutočnosť, že výsledok zelenej SWOT analýzy je veľmi vyrovnaný a je len malý rozdiel medzi výsledkom stratégie úniku a defenzívnou stratégiou a veľké rozdiely nie sú ani medzi ostatnými dvomi typmi stratégie. Z tohto hľadiska nejde vôbec o jednoznačný výsledok. V projektovej príprave je potrebné viac sa zamerať na tie faktory, ktoré je možné predvídať, pripraviť opatrenia a eliminovať negatívne faktory a tým upraviť výsledok zelenej SWOT analýzy.

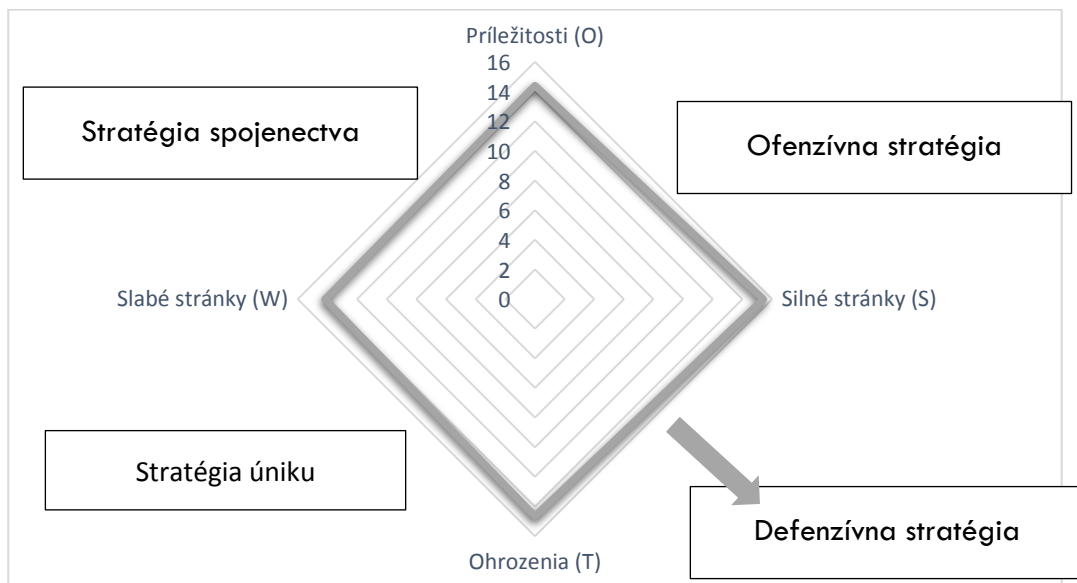
Jedným z najvýznamnejších prínosov realizácie projektov na zelenej báze malo byť skvalitnenie životného prostredia pre miestne obyvateľstvo. Ak projekt bude počítať aj so sanáciou starých bankových záťaží, likvidáciou skládok (legálnych aj nelegálnych) a s ďalšími opatreniami pre skvalitnenie životného prostredia, prinesie to niekoľko pozitív na viacerých stranách. Tentokrát môže ísť o druhotné ovplyvnenie medzisegmentových faktorov pozitívnym smerom. Zakomponovanie ekologicky ozdravných častí projektu jednak rozšíri možnosti financovania a na druhej strane môže vyvolať priaznivú odozvu medzi miestnymi komunitami.

Graf 3: Výsledok zelenej SWOT analýzy

Pre komparáciu SWOT analýz jednotlivých segmentov s celkovou SWOT analýzou projektu bol vyhotovený záverečný graf. Jeho hodnoty predstavujú súčty jednotlivých výsledkov SWOT analýz jednotlivých segmentov. Takáto súborná a spoločná analýza je vhodná skôr pre fungujúce projekty múzejného typu, ktoré potrebujú pre svoj rozvoj rozhodnúť sa pre ďalší strategický postup. Podľa celkovej SWOT analýzy výslednou stratégiou by bola defenzívna stratégia. Je tu vidieť aký silný vplyv má sociálny segment na celok.

Graf 4: Celkový priemerný výsledok SWOT analýzy

Trvalo udržateľný projekt

Výsledné stratégie predchádzajúcich analýz majú viesť k tomu, aby bol projekt postavený tak, aby bol nielen úspešný, ale aj dlhodobo udržateľný. Keďže modelový projekt je chápaný ako nový pripravovaný komplex projektov t. z., že sa skladá z jednotlivých ďalších realizácií, stojí pred aktivistami a projektovými manažérmi otázka, či by nebolo potrebné vypracovať analogické analytické rozborov pre každú časť samostatne. To sú však otázky iného plánovania a iných rozborov. Modelový projekt a jeho analýza je predovšetkým analýza možností, analýza zámeru, myšlienok, ktoré sú alebo nie sú realizovateľné, prípadne načrtnuté riešenia ako je ich možné realizovať. Výsledky analýz ponúkajú stratégie, ale aj upozorňujú na slabiny.

Podmienkou realizácie projektu v súčasnom svete, ktorý čelí niekoľkým globálnym krízam, musí byť postavený na takých platformách, ktoré vytvoria schémy a funkcionality trvalo udržateľné. Myšlienka realizácie projektov múzejného typu nestačí. Je potrebné tieto projekty postaviť na holistickom videní problematiky a aj preto bol modelový projekt analyzovaný z troch rôznych pohľadov. Všetky tri pritom musia byť dostatočne životaschopné, spravodlivé a pre komunitu, prírodu a planétu znesiteľné. Až vyváženým prienikom všetkých troch segmentov

a aplikovaním správnych stratégií do ich realizácie môže vzniknúť projekt, ktorý bude trvalo udržateľný.

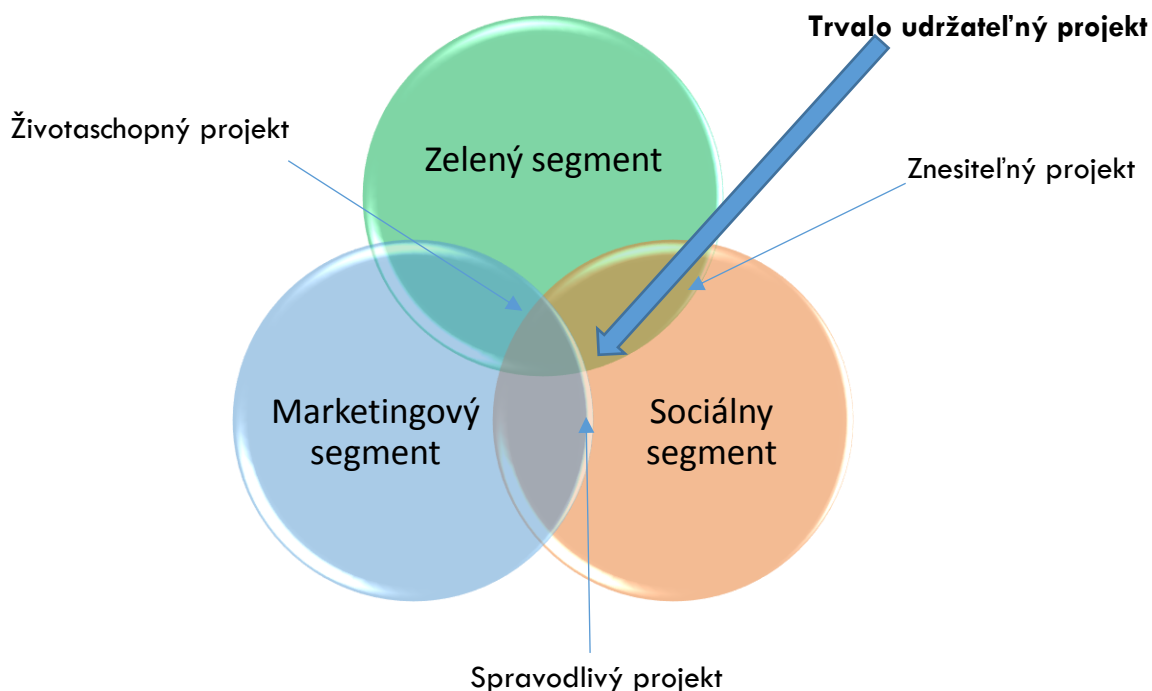
Daný postup sa netýka len modelového projektu, alebo jeho čiastkových realizácií, ale každého projektu, ktorý má byť trvalo udržateľný a nielen v oblasti cestovného ruchu. Aby sa dalo pochopiť prečo je potrebná taká komplexnosť, je potrebné pochopiť vývoj ideí trvalo udržateľného rozvoja. Čitateľným spôsobom ju vyjadril bývalý primátor Banskej Bystrice Ján Králik:

Ak by som mal zodpovedať na otázku zrodu modelu trvalo udržateľného rozvoja, a v ňom obsiahnutú environmentálnu východu, tak treba začať pri kybernetickom modeli na princípe spätnej väzby. Po tomto modeli zavládol model komplexného prístupu, ktorý vyzdvihoval komplexnosť vnútra veci a nesnažil sa až tak o spolužitie s okolím. Nástupom systémového prístupu a systémového modelu sa postavila komunikácia vonkajších a vnútorných prvkov subjektov a objektov riadenia do rovnocennej roviny. Tu sa vlastne začal myšlienkovite robiť, na základe nášho prehlbujúceho sa poznania, model trvalo udržateľného rozvoja. Tento model presúva váhu z úrovne poznania jemnej štruktúry prvkov vnútra i vonkajška systémov na makroprvky okolia subjektov života.¹³⁶

V predchádzajúcom citáte je vyjadrený aj celý holistický posun, ktorý je potrebný vykonať nielen pri projektovaní projektov múzejného typu, ale aj v myslení spoločnosti vôbec. Preto aj modelový projekt musel byť podrobený trom segmentálnym samostatným SWOT analýzám, aby sa prejavili koherencie, ktoré sú badať len z holistického zamerania. Ak sa teda takýmto spôsobom spoja tieto segmenty v ich prieniku, vzniknú rôzne formy vplyvu projektu na svoje okolie, ale trvalo udržateľný projekt bude len taký, ktorý nájde spoločný prienik medzi všetkými tromi segmentmi. Schematicky je možné danú situáciu vyjadriť aj takto:

¹³⁶ KRÁLIK, Ján. Environmentálna výchova k trvalo udržateľnému rozvoju. In *Acta Universitatis Matthiae Belii: Séria environmentálna ekológia*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Fakulta prírodných vied. 2001, ročník II., č. 2., s. 5. ISBN 80-8055-521-4.

Obr. 4: Schéma prienikov jednotlivých segmentov trvalo udržateľných projektov múzejného typu¹³⁷

Každý pripravovaný projekt (a netýka sa to len projektov múzejného typu) by mal byť pripravovaný tak, aby bol trvalo udržateľný. Aj preto je dôležitá projektová príprava, nakoľko princíp projektov múzejného typu v sebe zahŕňa ideovú a praktickú tvorbu kultúrneho dedičstva. Lenže aby sa takýto projekt stal dedičstvom, je potrebné na diachrónej rovine prekonať niekoľko medzníkov. Od prípravy cez realizáciu projektu, ktorý bude ekologicky a environmentálne prijateľný, sociálne minimálne akceptovaný a marketingovo udržateľný v dlhodobom horizonte tak, aby sa stal odkazom. Potom, po výmene generácií nastane generačná transmisia hodnôt a až tá ukáže, či tento odkaz si osvojila nová generácia a či v ňom bude pokračovať. Až potom je možno skonštatovať, že daný projekt múzejného typu naplnil svoje poslanie.

¹³⁷ Schéma je odvodená od schémy udržateľného rozvoja, ktoré použilo Ministerstvo životného prostredia Českej republiky. Dostupné na internete: https://www.mzp.cz/cz/udrzitelny_rozvoj [Cit. dňa: 25. mája 2021 o 22:31].

Negatíva SWOT analýzy

SWOT analýzy nie sú bez chýb a obmedzení. Ich výhodou je jednoduchosť a výborná odvoditeľnosť, ale tak ako aj iné analogické postupy, nedokážu úplne presne determinovať všetky riziká a výhody a tiež odvodená stratégia v praxi nemusí fungovať na 100 %. Už boli uvedené niektoré skutočnosti, ktoré môžu negatívnym spôsobom ovplyvniť výsledky SWOT analýzy. Prejavilo sa to aj v silnom vplyve jedného segmentu na ostatné dva a tým pádom aj na celkovú SWOT analýzu. Tiež boli uvedené druhotné vplyvy a interakcie medzi segmentmi, ktoré je potrebné mať na mysli pri celkovom projektovaní nakoľko ich SWOT analýzy nezachytávajú. Nežiadúce účinky týchto vplyvov sa prejavili, alebo boli naznačené aj v predchádzajúcich analýzach.

Ďalšou skupinou negatívnych faktorov sú skutočnosti, ktoré vyplývajú z charakteru SWOT analýzy. SWOT analýza je statická a subjektívna. Jej kritéria sú stanovované jednotlivcom, alebo malou skupinou expertov. Výber faktorov je tak obmedzený znalosťami problematiky a vlastnými skúsenosťami tejto skupiny. Eliminovať subjektívny pohľad je prakticky nemožné a vždy bude existovať riziko, že výber a prisúdenie váh k jednotlivým faktorom môže byť nejakým spôsobom skreslené. Subjektívne faktory ovplyvňujúce výsledok analýzy je potrebné zvažovať najmä v tých prípadoch, keď výsledok danej analýzy je veľmi vyrovnaný tak, ako to bolo v rámci SWOT analýzy zeleného segmentu tohto modelového projektu.

Do diskusie

Prvým otvoreným problémom do ďalšej diskusie je identifikácia a analýza druhotných a medzisegmentových vplyvov. Jednotlivé SWOT analýzy tieto interakcie nezachytili a principiálne ich ani zachytiť nemôžu. Je teda otázne, či je potrebné koncipovať inak postavený skúmaný segment, alebo je vhodné celý proces skombinovať s inými analýzami. Medzisegmentové interakcie môžu vážnym spôsobom ovplyvniť (skresliť) aj celkovú SWOT analýzu. Otázne je ako daný problém riešiť.

Druhým otvoreným problémom, ktorý je všeobecný pre SWOT analýzu ako takú je jej subjektívny charakter. Prejavuje sa už pri výbere kritérií (napríklad v týchto analýzach ich počet bol z pragmatických dôvodov stanovený na 5, čo však úplne presne nemusí odrážať reálnu skutočnosť), ďalej subjektívne je priradovanie váhy, ale aj bodová komparácia. Autorovi sa už v minulosti osvedčilo najprv priradiť jednotlivým faktorom percentuálnu dôležitosť a až potom riešiť bodovú komparáciu (tak sa postupovalo aj pri tejto analýze).

Eliminácia subjektívnych vplyvov je veľmi zložitým problémom, pretože celá analýza je postavená na subjektívnom hodnotení. Črtá sa určitá cesta, keď zostavovateľ celej analýzy nie je priamo zapojený do prípravy a realizácie projektu, t. z., že projekt posudzuje „z von“ ako nezávislý moderátor. Dôležité sú jeho znalosti s prípravou analytických nástrojov a zberom údajov. Dopytovaní respondenti však zvyčajne už sú zapojení do projektu. Čiastočne sa dajú dané subjektívne negatívne faktory eliminovať prizvaním nezávislých odborníkov. V takomto prípade však vyvstáva otázka efektívnosti celého procesu. Existuje však aj iná, ale zložitejšia cesta. Moderátor sa dopytuje vybraných aktivistov a odborníkov, ktorí môžu, ale nemusia byť zapojení do projektu, systém otázok tak, aby dopytujúci nemali priamu vedomosť, že ich odpovede sú vstupnými dátami pre SWOT analýzy. Tento postup je značne náročný najmä pre moderátora a jeho metodológia ešte nebola dostatočne prepracovaná.

Záver

SWOT analýza či už vo fáze prípravy alebo aj počas fungovania projektov múzejného typu je vhodným nástrojom pre voľbu vhodnej stratégie. Analýza modelového projektu poukázala na výhody ale aj odhalila niektoré úskalia a možné chyby. Zmyslom bolo však poukázať najmä na potrebu holistického prístupu aj v tejto fáze projektovania v prípade nových projektov, alebo koordinácie a úprav v prípade existujúcich projektov. SWOT analýzou sa dospelo k najvhodnejšej stratégii. Čo je však oveľa dôležitejšie, je skutočnosť, že segmentácia analýzy modelového projektu poukázala na skryté a vážne diferencie medzi skúmanými segmentmi.

Práve v tejto oblasti je pre všetky projekty, ktoré majú byť z hľadiska cestovného ruchu trvalo udržateľné, veľmi dôležité, aby boli odhalené aj medzisegmentové riziká. Z analýzy modelového projektu sa potvrdilo, že je rozdiel (a často ide o protichodné tendencie) medzi marketingovým a ekologickým (zeleným) poňatím projektu. V prípade tohto konkrétneho modelového projektu dokonca SWOT analýza poukázala na nevhodnosť koncepcie pre realizáciu a v dlhodobom horizonte jej neudržateľnosť, na rozdiel od marketingovej SWOT analýzy.

Najzložitejším problémom, ktorý bol pomocou SWOT analýzy zistený, je značne diferencované postavenie sociálneho segmentu. Analýza poukázala na dlhodobé a skryté riziká, ktoré je potrebné v pripravovanom projekte zohľadniť a veľmi citlivo postupovať vo zvolenej stratégii. Práve zo sociálneho segmentu pramení najviac potencionálnych problémov, ktoré výrazne negatívne ovplyvňujú

dlhodobú udržateľnosť projektu. Skôr ako sa začne projekt alebo jeho časti realizovať, je potrebné pracovať na zmene postoju, svetonázoru, ale i ďalších skutočností v prospech ekologizácie myslenia a konania.

Literatúra

- Anonymus. Program hospodárskeho a sociálneho rozvoja obce. Liptovská Porúbka na roky 2004 – 2013. Aktualizovaný materiál zo dňa 28. novembra 2007. Liptovská Porúbka, 21 s. [Cit.: 20. 5. 2021] Dostupné na: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwizlO7_99fwAhXOVosKHXM2Aa4QFjABe-gQIAhAD&url=https%3A%2F%2Fapp.otvorenestrategie.sk%2Frepozi-tar%2Fdownload%3Fid_suboru%3D1614&usg=AOvVaw2Z1R2I2h5QSpRkVJQQ2bPs
- Berry, T. (1994). *Ecological Geography*. In Tucker, M. E. & Grim, J. (eds.). *Worldviews and Ecology: Religion, Philosophy, and the Environment*. New York: Orbis Books, s. 228-237.
- Hronček, P. (2008). *Povrchové relikt po ťažbe nerastných surovín v Lopejskej kotline*. Banská Bystrica: Ústav vedy a výskumu Univerzity Mateja Bela, 118 s. ISBN 978-80-8083-617-7.
- Klimková, A. (2015). *Prípadovosť – komunikácia – ekologická etika*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Filozofická fakulta, s. 102. ISBN 978-80-8152-275-8. 156 s. [Cit.: 2. 5. 2021] Dostupné na: <https://www.geology.sk/geoinfoportal/mapovy-portal/registre-geofondu/stare-banske-diela-a-banske-diela/>
- Králik, J. (2001). Environmentálna výchova k trvalo udržateľnému rozvoju. In: *Acta Universitatis Matthiae Belii: Séria environmentálna ekológia*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Fakulta prírodných vied., Vol 2., No. 2., s. 5. ISBN 80-8055-521-4.
- Rusková, J. (2003). Vplyv baníckej činnosti na zdravie obyvateľov obce Špania Dolina. In: *Acta Universitatis Matthiae Belii: Séria environmentálna ekológia*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Fakulta prírodných vied., Vol. 4/5, No. 1., s. 22-27, ISBN 80-8055-895-7.
- Sedlák, M. (2001). *Manažment*. Bratislava: IURA EDITION, spol, s. r. o., s. 380. ISBN 80-89047-18-1.
- Stránský, Z. Z. (2005). *Archeologie a muzeologie*. Brno: Masarykova univerzita v Brně, Filozofická fakulta, Ústav archeologie a muzeologie, UNESCO Chair of Museology and Word Heritage., 320 s. ISBN 80-210-3861-6.

Tomaskyn, J. (2003). Vplyv nadmorskej výšky na koncentráciu ťažkých kovov v trávnom ekosystéme. In: *Acta Universitatis Matthiae Belii: Séria environmentálna ekológia: krajinná ekológia*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Fakulta prírodných vied., Vol. 3, No. 1, s. 66-72. ISBN 80-8055-894-9.

https://www.mzp.cz/cz/udrzitelny_rozvoj [Cit. dňa: 25. 5. 2021].

Prijaté: 29. 10. 2021

Akceptované: 22. 10. 2022

POZNÁMKY K ÚVODU DO ŠTÚDIA GEOGRAFIE
(PREDSTAVENIE ZÁKLADNÝCH METAGEOGRAFICKÝCH ASPEKTOV)

NOTES ON THE INTRODUCTION TO THE STUDY OF GEOGRAPHY
(PRESENTATION OF BASIC METAGEOGRAPHICAL ASPECTS)

Pavel Hronček¹, Bohuslava Gregorová¹

¹Katedra geografie a geológie, Univerzita Mateja Bela, Tajovského 40, Banská Bystrica, Slovensko, e-mail: pavel.hroncek@umb.sk, bohuslava.gregorova@umb.sk

Abstract: *Geography is essentially as old as humanity, its thinking, society, culture or the environment in which it lived. Its scientificity began to take shape as one of the oldest sciences in antiquity period, when our territory lived in prehistoric times. Modern scientific elements penetrated geography from the 16th or 17th centuries, when it gradually began to transform into a modern science. Its creation (object, subject or paradigm) continues even today, and the problem of the development of geography is increasingly pressing in the modern, globalizing world of the third millennium. Therefore, in the paper, we bring basic metascientific views of geography to facilitate the study of students in the beginning year of university education. The presented article also aims to partially substitute university textbooks. This method of publication will make our texts easily accessible to all students of geography and related disciplines, as well as to teachers and the whole society.*

Key words: *Geography, Definition, Theory, Science, Metascience, Metageography*

Úvod

Geografia je veda „...širokého učenia...; poznania nebies a vecí na zemi i mori; zvierat, rastlín, ovocia a všetkého ostatného, čo možno vidieť v rôznych oblastiach...; tiež charakteristických črt krajín...“ (Strabón, Geographica, napísané na prelome tisícročí; In Roller, 2014, s. 37)

Z opisu geografie, z hľadiska jej záujmu skúmania, ktorý priniesol už pred viac ako 2 tisíc rokmi grécky geograf Strabón z Amaseie (64 pred Kr. – 23 po Kr.), je zrejmé, že ide o modernú vedu so zložitým systémom skúmania, vyznačujúcu sa objektom, predmetom, či paradigmou. Tento opis je súčasťou Strabónovho roz-

siahleho diela „Geografika“, ktoré rozdelil do 17 zväzkov. V práci encyklopedicky charakterizoval vtedajší známy svet z pohľadu gréckej civilizácie a pokúsil sa v ňom objasniť kultúrne osobitosti území, národov, typov vládnutia, ako aj spôsob života a zvyky v jednotlivých krajinách (Holt-Jensen, 2018, s. 23).

Počiatky geografického pohľadu na svet, respektíve geografického myslenia z pohľadu vedy, Strabón vo svojom diele hľadá už v spisoch Homéra, ktorý žil asi v 8. stor. pred Kr. (Roller, 2014, s. 41). Vďaka Strabónovej práci sa nám v odpise zachovali aj fragmenty staršieho diela s názvom „*Geografika hypomnémata*“ (Geografické záznamy), ktoré napísal grécky učenec, mysliteľ a geograf Eratosthenes z Kyrény (276 – 194 pred Kr.). Práve on prvýkrát použil pojem geografia.

Môžeme konštatovať, že geografia ako veda má viac než dvetisíc rokov, jej vyučovanie na vysokých školách má viac ako storočnú tradíciu a metageografia, teda veda o geografii, má len viac ako polstoročnú históriu. Vykreovanie metageografie v súvislosti s rozvojom modernej vedy a jej vedeckého aparátu prinieslo do geografie množstvo nových filozofických otázok, na ktorých ako veda buduje svoje piliere a stávajú sa smerovaním jej ďalšieho vývoja.

Doteraz sa metavednými otázkami zaoberalo viacero autorov doma i v zahraničí. Tieto štúdie napriek tomu, že prinášajú množstvo poznatkov a myšlienok, sú pre študentov často neprehľadné, zložito štruktúrované a ťažko štylizované. Preto sme si za hlavný cieľ príspevku stanovili spracovať úvodné prehľadové informácie o metavedných aspektoch geografie ako modernej vedeckej disciplíny. Týmto spôsobom chceme študentom jednoducho sprístupniť zhutnené poznatky z najnovšej zahraničnej a domácej literatúry, čo im napomôže nielen pri osvojovaní nového pojmového aparátu, ale aj pri príprave na skúšku z predmetu úvod do štúdia geografie a v neposlednom rade tiež pri systematizácii vedomostí a uľahčení štúdia vo všeobecnosti.

Doposiaľ nevznikla jednoznačná a stručná definícia geografie, jej sformulovanie tak predstavuje metodologický problém (Riedlová, Demek, Pech 1980, s. 6). V súčasnosti môžeme nájsť v rôznych prácach (slovníkoch, učebniciach, encyklopédiách, štúdiách, monografiách) množstvo vysvetlení, avšak všetky sa do značnej miery odlišujú. Menili sa v priebehu histórie, tak ako sa menil objekt geografie a jej paradigma. Tiež sa líšia vo svojej dĺžke či jednoznačnosti, tejto problematike sa podrobnejšie venujeme v nasledujúcej podkapitole štúdie.

Predovšetkým vďaka rôznorodosti definícií je v súčasnosti možno jednoduchšie a asi aj presnejšie konštatovať to, čo **geografie nie je** (Demek, 1977, s. 1, 2):

- a) nudné vypočítavanie zemí, miest, pohorí, riek alebo štatistik dovozu a vývozu,

- b) romantické cestovanie a poznávanie cudzích zemí,
- c) súbor vedomostí zostavený z poznatkov iných odborov.

Práve z toho dôvodu, že široká verejnosť si ešte aj v súčasnosti často mylne predstavuje geografiu pod vyššie uvedenou charakteristikou, je veľmi dôležitá výchova nových odborníkov nielen v učiteľskom, ale aj v jednodoborovom štúdiu.

V príspevku preto prinášame základné metavedné pohľady na geografiu, aby sme uľahčili štúdium novým odborníkom v začínajúcom roku vysokoškolského vzdelávania. Predložená práca si taktiež kladie za parciálny cieľ sčasti suplovať (prehl'adové) vysokoškolské učebné texty. Tento spôsob zverejnenia urobí naše state bezproblémovo prístupné pre všetkých študentov geografie a príbuzných vedných odborov, ale i pre odborníkov z praxe (predovšetkým učiteľ'ov) a celú spoločnosť.

Definovanie geografie ako (modernej) vedy

V predslove k svojej knihe *Source Book in Geography* (Korene v geografii) G. Kish napísal nasledujúce vyhlásenie: „Geografia je taká stará ako keď človek prvýkrát hľadal kúsok pôdy na obhospodarovanie, cestu, ktorá vedie k vode, alebo cestu k miestu, kde možno nájsť tvrdé skaly na výrobu hrotov šípov. Geografia je rovnako mladá ako hľadanie možností eliminácie preľudnenia miest, stanovenie hraníc akceptovaných na medzinárodnej úrovni, či popísanie a analyzovanie vegetačných stupňov v odľahlých častiach zeme“ (Kish ed. 1978, s. IX). Geografia je preklenovacia disciplína. To znamená, že má svoje korene vo všetkých štyroch hlavných skupinách vied, ktorými sú: prírodné a biologické vedy, ako aj spoločenské a humanitné vedy. Zároveň sa chápe ako integrujúca a syntetizujúca náuka (Pitzl, 2004, s. 88).

Pod pojmom **definovať** (niečo) rozumieme stanoviť, vymedziť, sformulovať presný opis objektu, javu, pojmu či procesu (Ivanová-Šalingová, Maníková 1979, s. 187). Definovanie sa chápe ako logická operácia, pomocou ktorej môžeme popísať význam novozavedeného alebo spresniť podstatu už jestvujúceho termínu (Rozenal' ed., 1974, s. 89). Vo vede je definícia ponímaná ako presné vymedzenie a vysvetlenie (obsahu) pojmu, výklad významu slova (výrazu) uvedením jeho základných znakov (Kasa, Švec, 2005, s. 23) s použitím termínov a charakteristík (axióm), ktorých zmysel je nepochybný a je všeobecne (a dostatočne) známy.

Český geograf J. Demek už v roku 1977 vo svojej práci *Úvod do teoretickej geografie, Teoretické základy geografie* konštatoval, že „nie je jednoduché podať stručnú a jasnú definíciu geografie“ (Demek, 1977, s. 4). Túto skutočnosť doku-

mentuje aj *Moderný slovník geografie*, kde sa uvádza, že „obsah, rozsah a charakter geografie prešli za posledných 50 rokov výraznými zmenami, keďže jedna paradigma nahradila ďalšiu a je veľmi nepravdepodobné, že by nejaká definícia uspokojila každého“ (Witherick, Ross, Small, 2001, s. 108).

Jednu z prvých charakteristík geografie, ktorá bola akceptovaná aj v slovenskom priestore, publikoval v roku 1935 prof. J. Kunský vo svojej rozsiahlej práci *Všeobecný zeměpis*. Píše, že „...zemepis skúma zemský povrch a k nemu patriaci priestor (nad zemou a pod ňou), v ktorom pôsobia prírodné sily tvoriace a modelujúce jeho vzhľad a v ktorom prebieha organický život...“ (Kunský, 1935, s. 8). Svoju pomerne zložitú formuláciu neskôr nahradil jednou jednoduchou vetou, keď geografiu označil za „vedu, ktorá študuje javy akčného poľa povrchu Zeme“ (Kunský, 1935, s. 8; Kunský, 1960, s. 15). Autorstvo tejto vety pripísal vo svojom ďalšom rozšírenom vydaní *Fyzického zeměpisu* českému profesorovi geodézie, astronómie a matematiky prof. Dr. V. Láskovi (Kunský, 1960, s. 15).

Priekopníkom teoretickej geografie v česko-slovenskom vedeckom prostredí bol už spomínaný prof. J. Demek. Vo svojej vysokoškolskej učebnici popisuje „geografiu ako vedu študujúcu istú časť reálneho sveta z určitého aspektu..., ktorá si všíma, ako sú geografické objekty alebo javy rozložené v krajinnej sfére, ako sú usporiadané a či v tomto usporiadaní môžeme objaviť nejakú pravidelnosť (zákonitosť). Súčasne si všíma, ako geografické objekty vzájomne na seba pôsobia a ako sa menia v čase...“ (Demek, 1987, s. 24).

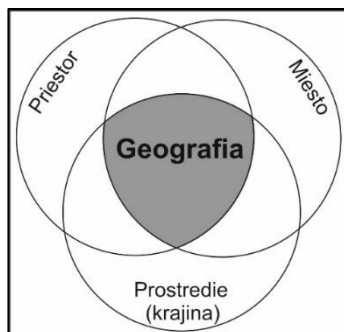
Predstaviteľ anglosaskej geografickej školy R. Peet vo svojej práci *Modern Geographical Thought* (Moderné geografické myslenie), ktorá vyšla Oxforde v roku 1998, ponúkol širokú a podrobnú definíciu. Aj napriek svojmu rozsahu a značnému detailizmu si zachovala prehľadnosť a výstižnosť: „Geografia je veda o vzťahoch medzi spoločnosťou a prírodným prostredím. Skúma, ako spoločnosť formuje, mení a čoraz viac pretvára prírodné prostredie, poľudšťuje nedotknutú prírodu, v ktorej sa ukladajú kultúrne (sociálne) vrstvy jedna vedľa druhej, resp. jedna na druhú, až kým nevznikne komplexná prírodno-sociálna krajina. Geografia sa tiež zameriava na štúdium toho, ako príroda podmieňuje fungovanie spoločnosti, v prvom rade v zmysle vývoja ľudstva a využívania surovín a v druhom rade v zmysle určovania podmienok pre fungovanie sociálnych procesov, akým je ekonomický rozvoj. „Vzťah“ medzi spoločnosťou a prírodou predstavuje systém, komplex vzájomných vnútorných väzieb. V minulosti sa výskum orientoval len jedným smerom (ako sa formovalo ľudstvo počas prirodzeného vývoja), v súčasnosti je rovnako dôležité študovať vzájomné súvislosti aj v opačnom smere (ako sociálna evolúcia mení pôvodné „prirodzené“ prostredie). Ľudská činnosť neustále pretvára

prírodné prostredie – príroda sa spoločensky konštruuje prostredníctvom sociálnych a ekonomických síl, ktoré menia krajinu, ale aj pomocou ľudských myšlienok a aktivít. Pochopenie tohto systému väzieb si vyžaduje, aby boli geografi prírodnými a zároveň aj spoločenskými vedcami. Keď nájdú spôsoby, ako prístupy a metódy výskumu oboch skupín vied skombinovať, získajú nadšenie z poznatkov, ktoré z ich bádania vyplynú. Syntetickým jadrom geografie je teda štúdium vzájomných vzťahov medzi prírodou a spoločnosťou“ (Peet, 1998, s. 1, 2).

Postupne sa v definíciách geografie začínajú objavovať dva pojmy, a to priestor a miesto. Oba sú principiálnymi elementami ľudského sveta a korene ich rozlišovania môžeme hľadať už v 4. storočí pred Kr. v myslení gréckeho filozofa Aristotela (Matlovič, Matlovičová, 2007, s. 182). Problematikou priestoru a miesta sa od druhej polovice 20. storočia zaoberalo množstvo geografov v rámci rôznych geografických subdisciplín. Z veľkého množstva uvedieme aspoň niektorých, napr.: britsko-kanadský geograf E. C. Relph (1970), čínsko-americký geograf Y. F. Tuan (1977), britsko-americký geograf J. A. Agnew (1987), americký geograf anglického pôvodu R. Peet (1998), britský geograf T. Cresswell (2004) a mnoho ďalších. V rámci slovenskej geografickej školy sa tejto téme venoval predovšetkým R. Matlovič (napr. 2007, 2009), neskôr v spolupráci s K. Matlovičovou (2007, 2015).

D. T. Herbert a J. A. Matthews charakterizujú geografiu prostredníctvom troch základných elementov: priestor, miesto a prostredie (krajina) (Obr. 1). V ich poňmaní je podstatou geografie integrácia priestoru na zemskom povrchu s osobitosťou miesta a vzťahy medzi ľuďmi a ich prostredím [na danom mieste]. Tieto tri základné kategórie identifikujú ako ústredné body, prvky vedy (Matthews, Herbert, 2008, s. 13). Takéto chápanie sa odráža aj v ich definícii: „Geografia sa zaoberá štúdiom povrchu Zeme. Teda prírodnými a spoločenskými javmi a procesmi odohrávajúcimi sa na Zemi v rôznom prostredí na lokálnej až globálnej úrovni. Základné rozdelenie vedy je teda na fyzickú geografiu, ktorá analyzuje zloženie (sféry) na zemskom povrchu ... a na humánnu geografiu, v rámci ktorej sa kladie dôraz na štúdium ľudskej spoločnosti obývajúcej rôzne oblasti“ (Matthews, Herbert, 2008, s. 14).

Obr. 1: Vzťah troch základných elementov vymedzujúcich (definujúcich) geografiu

Zdroj: upravené podľa Matthews, Herbert, 2008, s. 14

Ponímanie krajiny ako tretieho elementu nie je novou koncepciou chápania geografie vykreovanou v geografickom myslení v posledných rokoch. Takýto prístup vo výskume uplatnil už v polovici 20. storočia francúzsky geograf E. Dardel vo svojej práci *L'homme et la terre: nature de la réalité géographique*, vydanej v roku 1952 (Človek a krajina: povaha geografickej reality). Vzájomné vzťahy medzi uvedenými elementami každodenného života nazýva geograficitou (*geographicité*) (bližšie pozri: Matlovič, Matlovičová, 2007, s. 182). Z hľadiska chápania geografie je teda dôležité poznať a identifikovať vzájomné vzťahy medzi priestorom a miestom (respektíve krajinou) (Jędrzejczyk 2001, s. 86).

Poľský geograf T. Siwek, ktorý pôsobil na Ostravskej univerzite v Českej republike, predstavil veľmi jednoduchú a prehľadnú definíciu v znení: „Geografia je komplexná veda na hranici prírodných a spoločenských vied, ktorá sa zaoberá javmi a procesmi na zemskom povrchu z hľadiska zákonitostí ich priestorového rozmiestnenia“ (Siwek, Hoch, 2010, s. 4).

V posledných rokoch priniesla výstižnú „charakteristiku“ vedy prof. E. Michaeli. Jej poznanie je vhodné pre študentov, ako úvodný krok do štúdia. Píše, že „geografia sa zaoberá prírodou a ľudskou spoločnosťou a jej aktivitami. Preto je prirodzené, že sa bude zaoberať predovšetkým tou časťou planéty, ktorú obýva a využíva ľudská spoločnosť“ (Michaeli, Ivanová, 2015, s. 9).

A. Getis, M. D. Bjelland a V. Getis uviedli vo svojej monografickej práci s názvom *Introduction to Geography* (Úvod do geografie) nasledujúcu „definíciu“ (podobne ako D. T. Herbert a J. A. Matthews v nej zdôrazňujú význam priestoru, miesta a prostredia): „Geografia je oveľa viac než len názvy miest a lokalít. Je to štúdium priestorovej variability, teda toho, ako a prečo sa geografické javy líšia na rôznych miestach zemského povrchu. Ďalej zahŕňa štúdium vývoja teritoriálnych zákonitostí v čase. Geografia je veda o priestore na Zemi a o tom, čo sa

v ňom nachádza. Človek si predstavuje rôzne miesta a myslí na ne nielen z hľadiska toho, kde sa vyskytujú, ale čo je dôležitejšie, aj z hľadiska toho, čo ukrývajú, alebo čo si myslí, že ukrývajú. Poznatky o mieste alebo regióne zvyčajne vyvolávajú obrazy o ich fyzickej podstate alebo o tom, čo tam ľudia robia, a to nám často naznačuje, bez toho, aby sme o tom vedome premýšľali, ako tieto fyzické obrazy a ľudské aktivity spolu súvisia...“ (Getis, Bjelland, Getis, 2018, s. 3).

V nasledujúcej časti štúdie uvedieme príklady vybraných definícií vedy tak, ako sme ich chronologicky zaznamenali v geografickej literatúre, či už v monografických prácach, štúdiách, učebniciach a rôznych všeobecne zameraných vedeckých slovníkoch:

- Geografia je veda podávajúca nám popis Zeme (Ottův náučný slovník zv. XXVII., 1908, s. 547).
- Náuka o rozložení a interakcii javov na povrchu Zeme (Mill Dictionary, 1910, In Skokan, 2004, s. 51).
- Veda, ktorej predmetom je popis povrchu Zeme, vysvetlenie jeho foriem a fyzikálnych zvláštností, jeho prírodných i politických špecifik, ako aj klímy, výroby, obyvateľstva atď. rôznych zemí. Často sa člení na matematickú, fyzickú a politickú geografiu (The Oxford English Dictionary, 1933, In Skokan, 2004, s. 51).
- Zemepis alebo geografia podáva ucelené poznatky o Zemi, obzvlášť o javoch a dejinách určujúcich terajší stav zemského povrchu (F. Vitásek, Všeobecný zemepis 1947, In Riedlová, Demek, Pech, 1980, s. 6).
- Geografia je prírodná veda podávajúca ucelené poznatky o Zemi, zvláštnom vesmírnom telese, na ktorého rozmanito sformovanom povrchu vzniklo vzájomným pôsobením mnoho prírodných javov ako veľké javisko života, rieši problémy rozšírenia tohto života a zvlášť rozšírenie človeka na Zemi a jeho vzájomné vzťahy s prírodou (Vitásek, 1948, s. 14).
- Geografia sa snaží poskytnúť presný, usporiadaný a racionálny popis premenlivého charakteru zemského povrchu (Hartshorne, 1958, In Michaleli, Ivanová, 2015, s. 28).
- Zemepis sa usiluje na základe porovnania všetkých prírodných javov i človeka porozumieť javom vyskytujúcim sa v zemepisných oblastiach (Kunský 1960, s. 15).
- Cieľom geografie nie je nič menšie ako pochopiť veľmi zaujímavý systém zahŕňajúci celé ľudstvo a prirodzenosť jeho prostredia na zemskom povrchu (Ackerman, 1963, In Matthews, Herbert, 2008, s. 15).

- Geografia je veda o rozložení a vzájomných vzťahoch prírodných a spoločenských javov skúmaných podľa oblastí zemského povrchu. Je teda na rozhraní vied prírodných a spoločenských a rozdeľuje sa podľa toho na fyzickú a hospodársku geografiu. Ich syntézou sú ďalšie geografické odvetvia: regionálna, historická a politická geografia (Procházka ed. 1967, s. 846).
- Geografia je veda o zákonoch vývoja teritoriálnych systémov formujúcich sa na zemskom povrchu v procese vzájomného pôsobenia prírody a spoločnosti a o riadení týchto systémov (Sauškin, 1974, In Michaeli, Ivanová, 2015, s. 28).
- Geografia je veda o Zemi, ktorá študuje krajinnú sféru na rôznych úrovniach z priestorovo-časového aspektu (Havrlant, Buzek, Wahla, Vencálek, 1982, s. 57).
- Geografia je vedná disciplína, ktorá skúma geosféru ako styčný priestor litosféry, atmosféry, hydrosféry, pedosféry, biosféry a sociosféry (Činčura, J. ed. 1983, s. 189).
- Geografia zahŕňa štúdium zemského povrchu ako domova ľudskej spoločnosti. Ale do akej miery je vedou o priestorových rozdeleniach a priestorových vzťahoch, do akej miery sa zaoberá interakciou medzi ľuďmi a ich fyzickým prostredím a do akej miery je stredobodom jej predmetu štúdium regiónu – to všetko sú záležitosti na diskusiu. Zdá sa, že v poslednej dobe sa zameranie posunulo smerom k prístupu založenému viac na štúdiu problémov, v rozsahu od lokálneho po globálny, od znečistenia k chudobe. Skutočnosť, že geografia sa nachádza na rozhraní prírodných a sociálnych vied ešte viac sťažuje dosiahnutie jej univerzálnej definície (Witherick, Ross, Small, 2001, s. 108).
- Geografia ako veda na rozhraní prírodovedných a spoločenskovedných (humanitných) odborov analyzuje priestorovú štruktúru krajiny a jej formovanie (Kubeš, 2004, s. 8).
- V poslednom období je geografia považovaná za sústavu čiastkových geografických vied – a súčasne za celistvú jedinú vedu. Zaraduje sa medzi vedy o Zemi. Študuje priestorové rozšírenie rôznych javov na našej planéte a ich vývoj v čase. Zaujíma sa o vzájomné vzťahy, interakcie objektov a javov na Zemi a hľadá zákonitosti určujúce ich rozmiestnenie. Rozvíja sa na styku prírodných, spoločenských a technických vied (Skokan, 2004, s. 52).

- Geografia študuje zemský povrch; jeho topografiu, podnebie a fyzické podmienky a ako tieto faktory ovplyvňujú ľudí a spoločnosť. Zvyčajne sa delí na fyzickú geografiu, zaoberajúcu sa tvarmi krajiny a podnebím, a potom humánnu geografiu zaoberajúcu sa činnosťou človeka na Zemi (The Hutchinson Dictionary of Geography, 2005, s. 570).
- Geografia sa vždy venovala prírodným procesom, ktoré formujú Zem. Geografické skúmanie prírody je riadené a poháňané samotnou ľudskou potrebou nájsť poriadok vo svete. Náboženské vysvetlenia o stvorení Zeme boli doplnené a v modernej dobe nahradené presvedčením, že životné prostredie možno chápať ako súbor prírodných systémov spravovaných prírodnými zákonmi. Tento postoj bol sprevádzaný novým spôsobom pohľadu na Zem ako na 4,5 miliardy rokov starý súbor prírodných systémov (Bonnett, 2008, s. 47).
- Geografia je veľmi rôznorodá veda zahŕňajúca štúdium ľudského správania a fyzického prostredia. Je to tiež disciplína, ktorá využíva veľmi pestrú škálu filozofických prístupov smerujúcich k poznaniu (od pozitivizmu po postštrukturalizmus). Geografi ako takí využívajú kvantitatívne (štatistiku a matematické modelovanie) a kvalitatívne metódy (súbor techník, ktoré sa používajú na skúmanie subjektívnych významov, hodnôt a emócií, ako sú rozhovory, pozorovanie účastníkov a vizuálne zobrazovanie) alebo kombináciu oboch (Clifford, French, Valentine, 2010 s. 3).
- Geografia sa zaoberá vzájomnými vzťahmi medzi prírodou a človekom. Kauzálne súvislosti vo vývoji prírodných zložiek i pravidelnosti v správaní a jednaní ľudí skúma mnoho vedeckých disciplín, geografia pozerá na tieto javy a vzťahy komplexne a predovšetkým poníma priestor ako základný atribút pre ich štúdium. Z hľadiska orientácie výskumov sa väčšinou rozdeľuje na dve časti – fyzickú a humánnu geografiu (Novotná, 2015, s. 5).
- Geografia zahŕňa štúdium zemského povrchu v jeho plošnej diferenciacii ako domova človeka; do akej miery je to „veda o rozdeleniach“, o plošných a priestorových vzťahoch, do akej miery je kľúčovým človek v priestore a do akej miery je skúmanie regiónu jadrom výskumu, je záležitosťou diskusie (Monkhouse, 2017, s. 152).

Podľa J. Demeka (Demek, 1977, s. 4, 5; tiež In Riedlová, Demek, Pech, 1980, s. 7) môžeme v množstve doposiaľ publikovaných definícií, ktoré sa nám na prvý

pohľad javia značne odlišné, nájst' päť základných zhodných znakov (prvkov) charakterizujúcich geografiu:

- Vo všetkých definíciách je považovaná za vedu. Predstavuje výskumnú činnosť, ktorá vytvára nové poznatky.
- Zaoberá sa našou planétou. Niektoré definície však tento rozsah väčšinou istým spôsobom obmedzujú. Napriek tomu môžeme jednoznačne konštatovať, že sa venuje štúdiu rôznych častí našej planéty.
- Skúma priestor a jeho vývoj v čase. Charakterizuje priestorové rozšírenie určitých javov na našej planéte a ich časový vývin. Geografia je teda veda priestorová so silnou historickou zložkou.
- Študuje väzby medzi objektami na Zemi a snaží sa objaviť zákonitosti, ktoré určujú rozloženie týchto objektov na planéte na základe väzieb medzi nimi.
- Niektoré definície zdôrazňujú, že geografia sa zaoberá ako prírodnými objektami a javmi, tak aj človekom a jeho technickými výtvormi. Preto leží na styku prírodných, spoločenských a technických vied.

Veda, metaveda, metageografia a teoretická geografia

Etymológiu pojmu **veda** treba hľadať v praslovanských jazykoch v slove vědě, ktoré chápeme vo význame viem, alebo videl som, mám videné (Rejzek, 2001, s. 702). V latinčine spájame jej význam s tvarom *disciplina*, resp. *scienta* (Špaňár, Hrabovský, 2003, s. 1127), čo môžeme preložiť ako znalosť, či poznanie (Eger, Egerová, 2017, s. 3). Z latinčiny sa tento pojem preniesol aj do angličtiny vo forme *science*, teda veda, vedný odbor, vedecká disciplína alebo náuka.

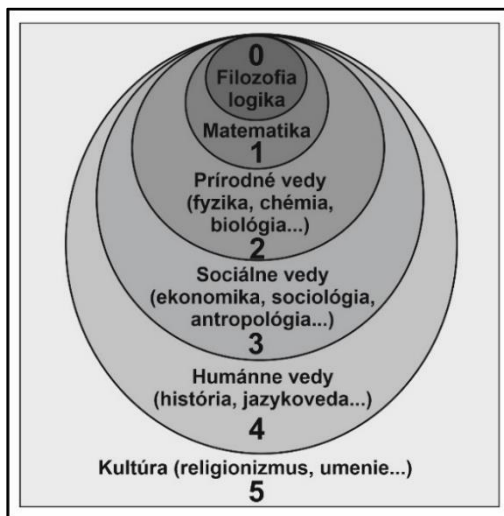
Je zrejmé, že veda a s ňou spojené teoretické a praktické poznatky majú svoj pôvod v európskej – antickej civilizácii, no jej vnímanie ako efektívnej metódy skúmania prírodných a spoločenských javov sa počas storočí rozšírilo ďaleko za hranice „starého kontinentu“ (Bielik, 2019a, s. 2). Vedu ako jeden z mála fenoménov európskej civilizácie si osvojili aj ostatné národy po celej Zemi (Bielik, 2019b, s. 15). Americký filozof A. Rosenberg vo svojej práci *Philosophy of Science. A Contemporary Introduction* (Filozofia vedy. Súčasný úvod) túto skutočnosť opisuje nasledovne: „Či sa nám to páči alebo nie, zdá sa, že veda je výsostným fenoménom európskej civilizácie prijatým celým zvyškom sveta. Je to pravdepodobne jediný koncept vyvinutý v Európe, ktorý každá iná spoločnosť, krajina, región, národ, obyvateľstvo a etnikum, čo sa s ňou oboznámilo, prevzalo (osvojilo). Umenie,

hudba, literatúra, architektúra, ekonomické princípy, právne kódexy, etické a politické hodnotové systémy západu si v žiadnom prípade nezabezpečili tak široké prijatie“ (Rosenberg, 2005, s. 13).

V období antického Grécka bola na počiatku všetkých vied filozofia (Obr. 2). Aristoteles (384 pred Kr. – 322 pred Kr.) dokonca stanovil dve úrovne jej delenia. Najvyššie stála logika, ktorá poskytovala pravidlá i metódy a na druhom stupni sa nachádzala fyzika a etika (Hendl, 2008, s. 27). Je teda zrejmé, že filozofia bola historicko-genetickým východiskom všetkých ďalších vied, ktoré sa z nej v priebehu dejín vyčlenili. Podľa V. Černíka a J. Viceníka je aj v súčasnosti zdrojom empirie, teórie a metateórie. Filozofia, resp. filozofické myslenie zaujíma na poli moderných vied veľmi dôležité miesto a plní v ňom tieto nezastupiteľné úlohy (Černík, Viceník, 2011, s. 151):

- vymedzuje ontologické, epistemologické a etické predpoklady vedeckej práce, čiže to, čo je objektom vedeckého poznania, to, aká je všeobecná cesta poznania, ako aj to, aké sú normy správania členov vedeckej komunity;
- vymedzuje predmetné, od praxe odvodené formy vedenia (na rozdiel od jazykových, logických foriem usudzovania, ktoré skúma moderná logika), čiže určitú sieť filozofických kategórií, v ktorých je zafixované všeobecné povedomie o svete a mieste človeka v ňom a ktoré slúžia ako dôležité nástroje v procese konštruovania myslených objektov, pri tvorbe pojmov, hypotéz a teórií;
- viaže vedecké poznanie s inými potenciálmi ľudskej mysle, resp. s inými sférami ľudskej kultúry, najmä s etickou a estetickou oblasťou, ako aj s rovinou každodenného vedomia. Sieť filozofických kategórií je úzko previazaná so sieťou etických a estetických kategórií, ako aj s pojmami každodenného poznania; začleňuje vedu do určitej myšlienkovvej tradície (metaparadigmy, epistémy), resp. do určitého typu racionality.

Obr. 2: Čo je veda? „Klasický“ systém vied

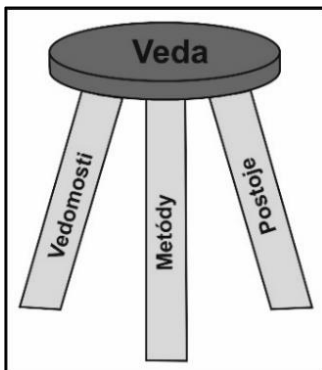

Zdroj: Dodig-Crnkovic, 2003, s. 525

Filozofickými koncepciami a vývojom moderných vied sa začiatkom druhej polovice 20. storočia zaoberal americký filozof, teoretik a historik vedy T. S. Kuhn vo svojom diele *Štruktúra vedeckých revolúcií* (vydanom už v roku 1962 pod názvom *The Structure of Scientific Revolutions*). Vedu chápe „...ako súbor faktov, teórií a metód zhromaždených v učebniciach. Vedci sú tí, čo sa viac-menej úspešne usilujú prispieť určitým spôsobom do toho zvláštneho súboru poznatkov. Vývin vedy sa tak stáva prerušovaným, ale neustále postupujúcim procesom, v priebehu ktorého sa tieto fakty, teórie a metódy – či už jednotlivo, alebo v kombinácii – po kúskoch pridávajú k ustavične rastúcej zásobe, ktorú predstavujú vedecké techniky a poznatky“ (Kuhn, 1982, s. 38).

V súčasnosti, na začiatku 21. storočia, vedecká komunita nepochybuje o tom, že veda je zložitý až extrémne zložitý, relatívne samostatný, vnútorne štruktúrovaný a v čase sa meniaci systém, ktorý je rôznym spôsobom spätý a interaguje s mimovedeckými systémami, najmä so systémom spoločnosti a jej podsystémami. Toto presvedčenie sa sformovalo a potvrdilo najmä v druhej polovici 20. storočia, keď veda, či celé jej oblasti, prípadne skupiny vedných odborov a vybraných vedných disciplín (vrátane geografie) zaznamenali najdynamickejší rozvoj počas celej svojej histórie (Vicenik, 2000b, s. 196). V prípade geografie je to od obdobia antiky.

Obr. 3: Tri základné piliere vedy, pri opustení jedného z nich veda stráca vedeckosť

Zdroj: Mack, 2018

Modernú vedu možno považovať za kombináciu troch základných pilierov, na ktorých musí stáť. Ak niektorý z nich v nejakej metodologickej činnosti chýba, nemôžno tvrdiť, resp. pokladať predmetnú (výskumnú) činnosť za vedeckú. Veda je teda systém (bližšie pozri Obr. 3) pozostávajúci z vedomostí, metód a postojov (Mack, 2018):

- Prvý pilier tvorí spoločný súbor vedomostí (faktov, údajov a teórií). Zhromažďovanie vedeckých výstupov má prevažne prírastkový charakter. Na starších znalostiach veda stavia častejšie, ako ich potláča. Tento pilier si vyžaduje uchovávanie poznatkov vrámci vedeckej komunity. Najdôležitejším a najčastejším mechanizmom, ktorý sa dnes používa, je vedecké publikovanie rôzneho charakteru.
- Druhý pilier spočíva vo výbere správnej metódy hodnotenia účinnosti vedeckých teórií a v porovnávaní (verifikovaní) predpovedí týchto teórií s výsledkami získanými pozorovaním, experimentom či iným (overiteľným) metodickým postupom.
- Tretí pilier vedy tvoria postoje skeptického skúmania a presvedčenie, že všetky vedecké poznatky sú dočasné a podliehajú revízii s využitím moderných metodických postupov a techník. Dovtedy platné výsledky výskumu sú potom konfrontované s novými dôkazmi (vedeckými závermi).

Vo všeobecnej metodológii vied sa často stretávame s pokusmi charakterizovať a definovať vedu v užšom zmysle. Označujeme ňou proces výskumu, prípadne výsledky z neho plynúce (Nagel, 1961, s. 2). Termín „veda“ je vysvetľovaný aj

ako vedecké poznanie, čiže činnosti, procesy, metódy a ich výsledky (Viceník, 2000a, s. 79).

Podľa prof. J. Viceníka je jednoduché sformulovať otázku Čo je veda?, ale oveľa zložitejšie je dať na ňu uspokojivú, či dokonca vyčerpávajúcu odpoveď. To by malo byť prvoradou, prirodzenou úlohou metodológie, resp. filozofie vedy (Viceník, 2000a, s. 78).

Významný írsky profesor J. D. Bernal vo svojej práci *Veda v dejinách* (vyšla v roku 1954 pod originálnym názvom *Science in History*), ktorú pokladáme za prvý komplexný pokus o analýzu vzájomných vzťahov vedy a spoločnosti, konštatuje, že „definícia vedy je prakticky nemožná.“ Jediný spôsob, ako vyložiť a opísať to, čo je veda (a čo skúma), videl len v rozsiahlom a objasňujúcom komplexnom opise (Bernal, 1960, s. 25). Príčiny ťažkostí pri definovaní vedy (vo všeobecnej rovine) treba hľadať predovšetkým v jej mnohoaspektovosti, v jej mnohoúrovňovosti, polyfunkčnosti a v tom, že ide o zložitý, vnútorne diferencovaný, spoločensky podmienený, a najmä historicky sa meniaci systém (Viceník, 2000a, s. 78).

„Vedu môžeme považovať za inštitúciu, za metódu, za tradíciu, ktorej úlohou je zhromažďovať vedomosti, za dôležitého činiteľa rozvoja hospodárstva, za jeden z najmocnejších vplyvov, ktorý formuje presvedčenie a postoj k vesmíru a človeku... Veda je tak stará (vo svojich dejinách prešla toľkými premenami) a tak prepojená s ostatnými spoločenskými činnosťami, že akýkoľvek pokus o jej definíciu, a bolo ich už mnoho, môže len viac alebo menej primerane vyjadriť jeden z jej aspektov, ktorý už nadobudla v niektorom z období svojho rastu. A. Einstein túto skutočnosť popísal svojim spôsobom: Veda ako niečo existujúce a úplné je tou najobjektívnejšou realitou, ktorú človek pozná. Avšak veda ako konečný cieľ, ku ktorému treba smerovať, je tak subjektívna a psychologicky podmienená (ako každé iné odvetvie ľudského snaženia), že na otázku Čo je cieľom a zmyslom vedy? rôzni ľudia v rôznych dobách odpovedajú rôzne“ (Bernal, 1960, s. 24, 25).

Slovenský teoretik metodológie a histórie vedy J. Bielik považuje tému jej definovania za filozofický problém, pri ktorého riešení je nutné si zodpovedať otázku „čím sa veda líši od iných prístupov k poznaniu sveta?“. Odpoveď úzko súvisí s tým, čo identifikujeme ako ciele a metódy, ontologické alebo epistemologické predpoklady vedy a jej kompetencie. Niektoré prvky tohto teoretického pohľadu sa v priebehu histórie (od obdobia antiky) menili a zmenili.

To nás môže smerovať k podozreniu, že pokusy o vytýčenie hraníc vedy sú zbytočnou snahou (Bielik, 2019a, s. 3). V súčasnosti publikované definície vychádzajú z metodologických charakteristík modernej vedy, ktorá sa začala formovať od 16., resp. 17. storočia. Každá veda musí vždy obsahovať určitú sumu informácií, z ktorých sú najvýznamnejšie teórie. Tie môžeme chápať a vysvetľovať ako

„základné ciele“. „Teória je súbor vzájomne súvisiacich konštruktov (pojmov), definícií a výrokov, ktorý predstavuje systematický pohľad na javy tým, že špecifikuje vzťahy medzi premennými s úmyslom ich vysvetliť a predpovedať“ (Reichel, 2009, s. 16).

Pomerne obširnu definíciu zostavenú na základe starších, dovedy publikovaných prác priniesol M. Katriak, ktorý konštatuje, že veda sa často definuje ako „organizovaný, neprestajne sa dotvárajúci systém poznatkov, ktorými sa vyjadrujú zákonitosti existencie, pohybu, vývinu a fungovania určitých javov alebo komplexov javov objektívnej skutočnosti. Veda cieľavedome plní poznávaciu funkciu. Vedecké poznatky sa považujú za formu spoločenského vedomia, ktoré čoraz väčšmi ovplyvňuje vývin a napredovanie spoločnosti a civilizácie. To nielen preto, že sú adekvátne spracované a vyjadrené, ale aj preto, že sú podstatnými zložkami názoru ľudí na svet“ (Katriak, Milly, 1974, s. 5; Katriak, 1975, s. 8).

Na základe obsahovej analýzy množstva definícií nám prof. J. Benčo ponúka široko koncipovanú charakteristiku vedy v podobe vymedzenia dvanástich aspektov, ktoré ju popisujú a vymedzujú (Benčo, 2001, s. 15). Podľa neho veda je:

- forma spoločenského vedomia podobne ako filozofia, náboženstvo, morálka, právo, politika, umenie a pod. – to je charakteristika z pohľadu základných filozofických kategórií,
- špecifický druh poznávania a pretvárania objektívnej reality v kontexte iných typov poznávania (bežného, umeleckého, náboženského a pod.) – aspekt epistemologický,
- konštitutívna zložka národnej kultúry so svojimi etnickými špecifikami – aspekt kultúrno-antropologický,
- bezprostredná výrobná sila, ktorá napomáha rozvoju národného hospodárstva – aspekt politicko-ekonomický,
- zbraň proti poverám, nevedeckým svetonázorom, protihumánnym ideológiám a pod. – aspekt politický,
- spoločenská inštitúcia a profesia, ktorej úlohou je organizovaná činnosť za účelom vyššieho poznania – aspekt sociálno-psychologický,
- systém zameraný na predvídanie rozvoja regiónov, oblastí a štátnych celkov – aspekt futuristicko-geografický,
- skupinová a individuálna tvorivá činnosť produkujúca užitočné hodnoty objektívneho poznania a pretvárania, zmeny – aspekt psychologický,
- systém zdôvodnených výpovedí o skutočnosti formulovaných špeciálnym jazykom – aspekt logicko-lingvistický,

- proces špecifickej informačnej sociálnej komunikácie – aspekt informa-ticko-knihovedný,
- sociokultúrny obsah vzdelávania, ktorý je predmetom i metódou vyučova-nia a učenia sa – aspekt pedagogický,
- racionálne organizovaná skupinová alebo individuálna teoreticko-empi-rická činnosť, ktorá má svoj účel, cieľ, výsledok, metódu, nástroj, subjekt, objekt a ďalšie charakteristiky – aspekt praxologický.

J. Viceník vymedzuje štyri metodologické znaky vedy ako vednej disciplíny (Viceník, 2000a, s. 81):

1. predmet skúmania;
2. metódy vedeckého bádania;
3. jazyk vedy a
4. systém poznatkov.

Podľa P. Ondrejoviča možno za vedu pokladať „sústavu poznatkov pozos-távajúcich z racionálne zdôvodnených a konzistentných, logicky nesporných výpo-vedí, ktoré sú formulované jazykom vedca a sú overiteľné“ (Ondrejovič, 2005, s. 15). Podobného charakteru sú aj stručné definície od J. Hendla, ktorý tiež kladie dôraz na (vedecké) poznatky, resp. poznanie. V prvej definícii uvádza, že „veda znamená dvoje: a) súbor systematicky usporiadaných poznatkov určitej tematickej oblasti; b) proces generovania týchto poznatkov pomocou jasných pravidiel“ (Hendl, 2008, s. 27). Druhá je veľmi podobná, sformulovaná do jednej vety: „vedu chápeme ako organizovaný systém znalostí z danej oblasti a postupy ich získania“ (Hendl, Remr, 2017, s. 21). L. Eger s D. Egerovou vychádzajú z definícií J. Hendla a na ich rozšírenie dodávajú, že „veda je nositeľom znalostí, ale i procesom ich vytvárania“ (Eger, Egerová, 2017, s. 3).

J. Bielik prináša jednoduchú a výstižnú charakteristiku, keď konštatuje, že „veda predstavuje zdroj poznania právd o svete, v ktorom žijeme“ (Bielik, 2019b, s. 16).

V uvedených definíciách (aj v mnohých ďalších) má kľúčové postavenie pozna-nie. Je teda zrejmé, že veda a ľudské poznanie spolu úzko súvisia, ale nedajú sa stotožniť. Poznanie je systém všetkých známych a dostupných informácií o svete, vesmíre, krajine, človeku, spoločnosti a pod. Je teda systémom vedomostí, ktoré ľudstvo nazhromaždilo počas celej doby svojej existencie. Jeho obsah a výsledky sú uložené v encyklopédiách, slovníkoch, literatúre, v tradíciách, zvykoch a tiež dokonca aj v mýtoch. Vedecké poznanie je omnoho užší pojem a predstavuje súhrn

informácií, ktoré spĺňajú kritériá zaručujúce, že tieto informácie sú získané na základe korektných metodických postupov a sú adekvátne a pravdivé, v danom vednom odbore overiteľné (Csámpai, 2013, s. 10).

Veda sa vzhľadom k svojej všestrannosti a širokospektrálnosti ďalej člení na základné oblasti. Z hľadiska zamerania sú to prírodné a spoločenské vedy (Eger, Egerová, 2017, s. 3). Môžeme ich členiť aj podľa spôsobu uplatnenia vo výskume, na základné a aplikované. Základné vedy skúmajú základné objekty a sily, vzťahy medzi nimi a príslušné zákonitosti. Aplikované vedy používajú v prírodnom prostredí vedecké znalosti získané v základných vedách (Hendl, Remr, 2017, s. 22).

Český geograf J. Demek napísal, že existujú rôzne možnosti a postupy, ako sa orientovať v zložitej realite, v ktorej v súčasnosti žijeme. Ako jednu z racionálnych ciest videl vedu, ktorú charakterizoval: „Veda je oblasť výskumnej činnosti človeka, ktorá smeruje k utváraniu nových poznatkov o prírode, spoločnosti a myslení a zhromažďuje všetky podmienky a momenty tohto utvárania. Pomocou vedy získavame ucelený názor na reálny svet a začleňujeme poznatky do objektívnej a utriedenej formy“ (Demek, 1987, s. 13, 14).

Podľa J. Bielika môžeme vedeckú činnosť, ktorú vedci vykonávajú pri skúmaní určitého segmentu reality pomocou metodických pravidiel, charakterizovať prostredníctvom šiestich základných metodologických črt (Bielik, 2019a, s. 11):

- výsledky tejto činnosti sú vyjadrené jazykom,
- sú systematizované v teóriách,
- sú obsiahnuté v modeloch,
- sú ukotvené v zákonoch či hypotézach,
- dodržiavajú princíp otvorenosti,
- zachovávajú si princíp sebakorekcie, aby bol predmet skúmania uspokojivo popísaný a vysvetlený.

Vedecká činnosť sa navyše vyznačuje aj značnou mierou autonómie. R. Tuomela vo svojej práci *Veda, protoveda, pseudoveda (Science, Protoscience, Pseudoscience)* výrazne poukázal na autonómne postavenie vedeckého výskumu, keď konštatoval, že veda nepripúšťa žiadne „externé kontroly platnosti“ (Tuomela, 1987, s. 87).

Na základe vyššie popísaných šiestich črt (charakteristík) vedy J. Bielik navrhol aj jej definíciu (Bielik, 2019a, s. 11): „Veda je systematická, cieľavedomá činnosť výskumnej komunity zameraná na vytváranie spoľahlivých poznatkov o svete, v rámci ktorej vedci skúmajú objektívne a subjektívne dostupné objekty, ich vlastnosti

a vzťahy pomocou primeraných metód a postupov, pričom výsledky vyjadrujú v jazyku danej disciplíny a systematizujú ich s ohľadom na overiteľnosť teórií, čo umožňuje ich revízie alebo autokorekcie a akceptovanie nezávislosti vedeckých metód a systémov.“

Prvá časť zloženého slova **metaveda** (angl. metascience) obsahuje pôvodom grécky výraz „meta“, ktorý je možné ponímať vo významoch cez, za, po, s, nad, medzi (Ivanová-Šalingová, Maníková, 1979, s. 563). Tento pojem v súčasnosti označuje „vedu o vede“ (teóriu vedy). Tá sa konštituovala ako výsledok formovania moderných disciplín a chápeme ju ako náuku, ktorou sa „skúmajú a opisujú spôsoby a cesty tvorenia vedy, jej nástroje. Metaveda je činné uvedomenie si štruktúry vedy a sveta“ (Filkorn, 2009, s. 7).

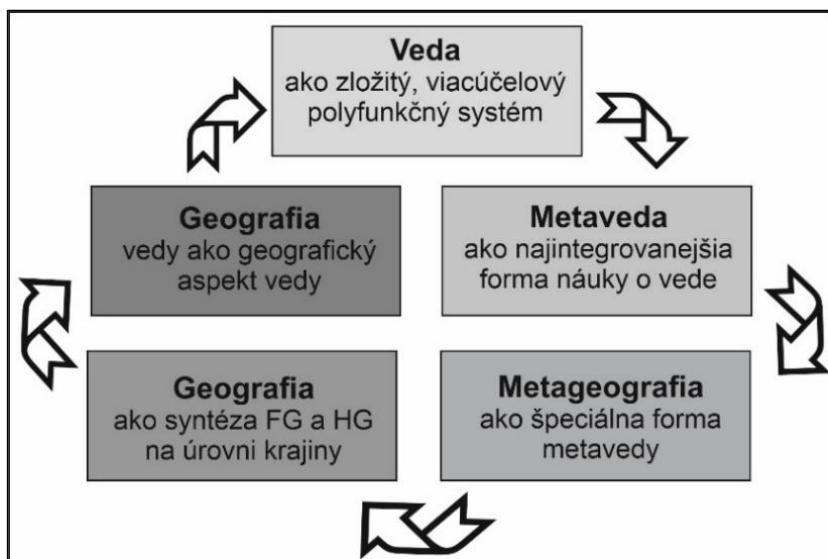
Vedné disciplíny si zvyčajne berú ako predmet skúmania segment prírodnej alebo sociálnej reality. Sú však aj odbory, ktoré skúmajú samotnú vedu a tieto nazývame metavedy (Bielik, 2019a, s. 12). Metaveda (veda o vede) je vo všeobecnosti súbor disciplín, metodík a úvah, ktorých cieľom je dospieť k poznaniu vedy a jej rôznych stránok. Skúma vedu z hľadiska jej štruktúry a metód, rozoberá povahu vedeckej explanácie, spôsoby vedeckej klasifikácie a systematizácie skutočností, možnosti a hranice vedeckej objektivity a evidencie vedeckých poznatkov (Bednáríková, 2013, s. 12). Možno ju teda považovať za sebauvedomenie vedy (Zhao, Du, Wu, 2020, s. 959) a predstavuje najvyššiu integračnú rovinu náuk o jednotlivých vedách (Žigraj, 2007, s. 93).

Metavedy využívajú metodické postupy vytvorené vedou samotnou, resp. jej vednými subdisciplínami. Veda sa tak popri relatívne rozvinutých a starších náukach s dlhou históriou a určitou tradíciou, ako sú filozofia, resp. metodológia vedy, história vedy, stala predmetom skúmania ďalších vied, napr. sociológie vedy, psychológie vedy, ekonomiky a organizácie vedy, etiky vedy, pedagogiky vedy a hovorí sa aj o kulturológii vedy atď. (Viceník, 2000b, s. 196).

J. Benčo uvádza podobný systém metaviied, rozdelený na čiastkové disciplíny: filozofia vedy, logika vedy, etika vedy, historiografia vedy, futuristika vedy, ekonomika vedy, sociológia vedy, psychológia vedy a metodológia vedy (Benčo, 2001, s. 16). Tiež sem môžeme zaradiť aj ďalšie disciplíny súvisiace s prírodnými vedami, napr. metafyziku, metamatematiku, metaekológiu, metakartografiu, metabiológiu a samozrejme aj metageografiu.

Vychádzame z toho, že vymenované vedy o vede (aspoň väčšina z nich) sa konštituovali ako samostatné disciplíny s relatívne vymedzeným predmetom skúmania a jemu zodpovedajúcimi metódami výskumu (Viceník, 2000b, s. 197).

Obr. 4: Schéma informačného toku medzi vedou, metavedou, metageografiou a geografiou vedy

Zdroj: Žigrai, 2022, v tlači

Metageografia (Obr. 4) sa ako veda konštituovala začiatkom druhej polovice 20. storočia. Ľ. Mičian predpokladá, že jej vytvorenie bolo ovplyvnené vznikom metakartografie a iných príbuzných metavied, ktoré sa tiež etablovali v tomto období. Pojem metakartografia sa prvýkrát objavil v roku 1953, keď ho navrhol švédsky geograf a kartograf T. Hägerstrand (Mičian, 1995, s. 64). Jeho obsah podrobnejšie charakterizoval ďalší švédsky geograf W. Bunge (Bunge, 1962, s. 60).

Podľa R. Matloviča (Matlovič, 2006a, s. 6) sa slovenská geografická obec začala postupne venovať teoretickým a metageografickým otázkam od roku 1961, kedy sa v Bratislave konala programová konferencia pod pracovným názvom „O teoretických otázkach geografie“, z ktorej bol publikovaný aj zborník pod editorským vedením Kolomana Ivaničku (Ivanička ed., 1963, 229 s.).

Na základe svojich kritických analýz prameňov pojednávajúcich o metageografii Ľ. Mičian spísal svoju vlastnú definíciu metageografie. V užšom zmysle slova ju vníma „ako formujúcu sa geografickú disciplínu chápanú ako vedu o geografii, o jej racionálnej organizácii a optimalizovaní jej vývoja“. V širšom ponímaní „spája geografiu s filozofiou, ale predovšetkým s vedou o vede“ (Mičian, 1995, s. 68).

Metageografia teda „študuje pozíciu geografie v systéme vied a v súvislosti s tým sleduje vzťahy geografie s inými vednými oblasťami. Skúma štruktúru systému geografických vied a vzájomné vzťahy medzi disciplínami tohto systému. Usiluje sa zistiť protirečenia a nedostatky geografie, nachádzať cesty jej proporcionálneho rozvoja, ktorý by odpovedal logike samotnej vedy a potrebám praxe. Študuje štruktúru geografických disciplín, ich funkcie v systéme geografických vied a v spoločenskej praxi a usiluje sa stanoviť perspektívne smery rozvoja určením nových oblastí. Stanovuje základnú tematiku vedeckých výskumov, osobitne komplexných“ (Mičian, 1995, s. 69).

Novšiu verziu definície prináša F. Žigrai, podľa ktorého záverov „poslaním metageografie je jednak rozpracovať metavedné aspekty geografie, ako napr. jej identitu, paradigmy rozvoja, externú pozíciu v rámci iných vedných disciplín, jej metateóriu, metajazyk, metadáta, jej históriu a prognózu, vzťah medzi základným a aplikovaným geografickým výskumom, a zároveň aj podporovať rozvoj teoreticko-metodických, empirických, aplikačných a edukačných aspektov geografie (Žigrai, 2004, s. 23).“

Metageografia je interdisciplinárna oblasť poznania nachádzajúca sa na priesečníku geografickej vedy a filozofie (v širšom zmysle) skúmajúca rôzne možnosti, podmienky, metódy a diskurzy geografického myslenia a predstáv. „Predstavuje oblasť teoretických úvah a postavenia geografie i jej disciplín v systéme vied“ (Novotná, 2014, s. 35).

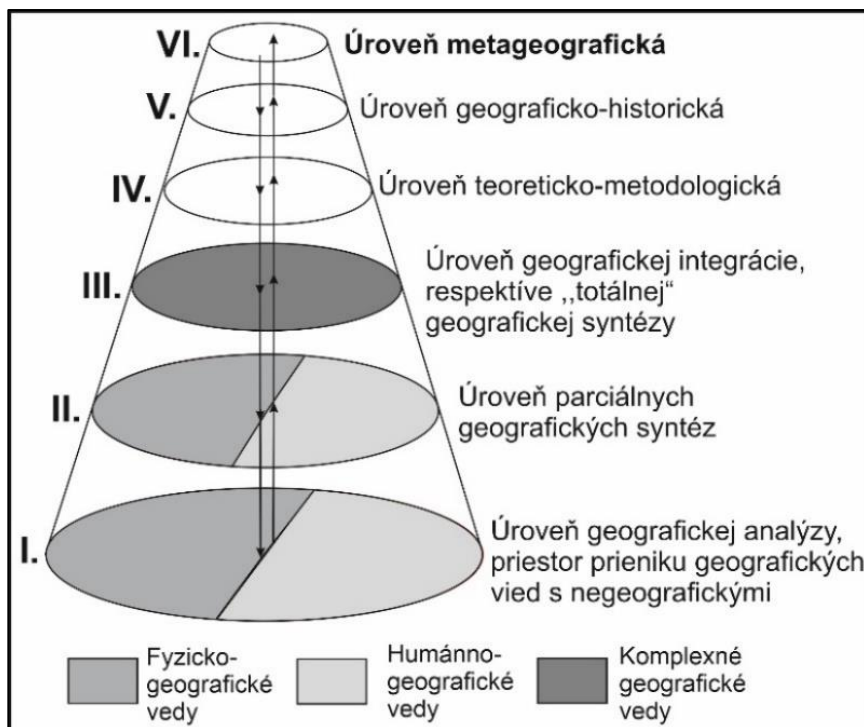
Podľa Ľ. Mičiana je z hľadiska metageografie dôležitý článok V. S. Žekulina, ktorý rozlišuje štyri štruktúrne úrovne organizácie geografickej vedy. Z nich „najvyššia“ (IV – štvrtá) je úroveň racionálnej organizácie a riadenia, teda metageografická (Жекулин, 1987, s. 34, 50).

Novší variant usporiadania geografickej vedy priniesol Ľ. Mičian (Mičian, 1995, s. 70), ktorý vychádzal z už spomínanej Žekulinovej práce (Жекулин, 1987, s. 32-52). Identifikoval až šesť úrovní, pričom v jeho kužel'ovom znázornení (Obr. 5) je najvyššie položená metageografická, ktorá akoby zastrešovala, prikrývala a teda aj prepájala všetky ostatné úrovne, keďže tvorí vrchol kužel'a. Autor tiež pripúšťa variant, v ktorom by sa úroveň IV. – teoreticko-metodologická a V. – geograficko-historická zlúčili, a v tom prípade by ich bolo len päť. Jednotlivé úrovne geografickej vedy Ľ. Mičian usporiadal a bližšie charakterizoval nasledovne:

- I. Úroveň geografickej analýzy. Obsahuje čiastkové, odvetvové, analytické disciplíny fyzickej a humánnej geografie, ktoré sú v priestore vzájomného prieniku geografických vied s najpríbuznejšími negeografickými vedami.

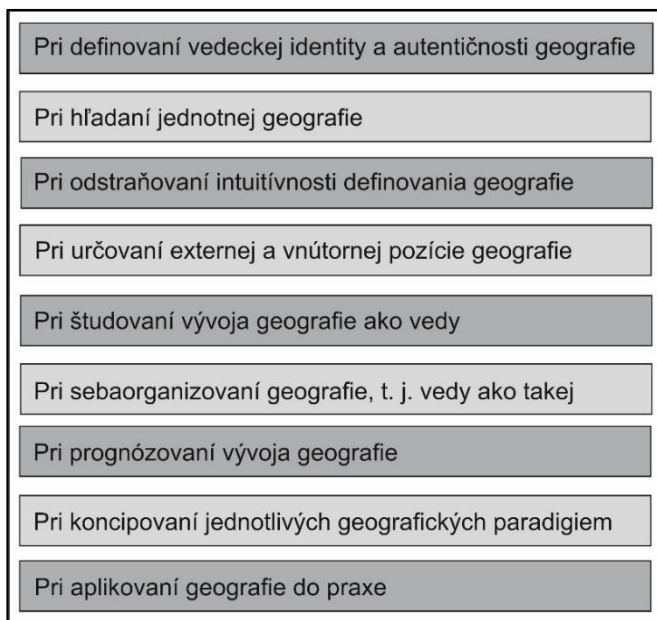
- II. Úroveň parciálnych geografických syntéz, resp. úroveň syntézy v rámci fyzickej a humánnej geografie. Obsahuje komplexnú fyzickú geografiu a komplexnú humánnu geografiu. (Najnovšie sem zaradujeme aj novovznikajúcu disciplínu s pracovným názvom "inžinierska geografia", ktorá sa orientuje na prírodno-technické (geotechnické) systémy).
- III. Úroveň geografickej integrácie, resp. "totálnej" geografickej syntézy. Obsahuje predovšetkým komplexnú geografiu (súše a oceánu). Patrí tu aj tradičná regionálna geografia a historická geografia.
- IV. Úroveň teoreticko-metodologická. Obsahuje teoretickú geografiu a geografickú metodológiu.
- V. Úroveň geograficko-historická – obsahuje históriu geografického myslenia (históriu geografie).
- VI. Úroveň metageografická, obsahujúca metageografiu.

Obr. 5: V kuželovom znázornení úrovni geografickej vedy sa metageografická nachádza v najvyššej rovine, na vrchole kužeľa

Zdroj: Mičian, 1995, s. 70

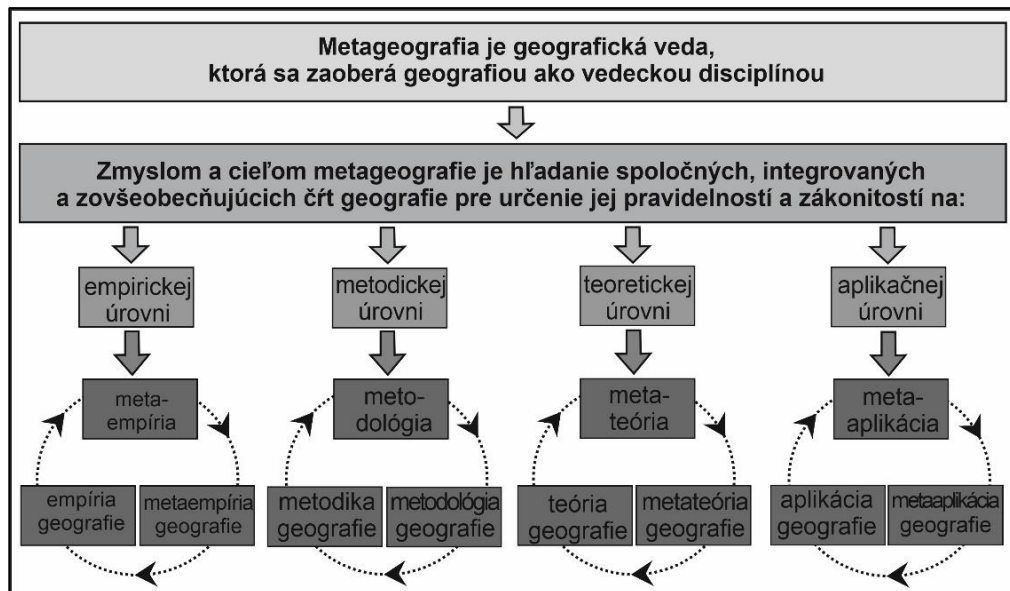
Obr. 6: Význam metageografie pre rozvoj geografie ako vedy,
t. j. na metavednej úrovni

Zdroj: Žigrai, 2022, v tlači

Určenie významu a pozície geografie medzi nomotetickými a idiografickými vedeckými disciplínami predstavuje jednu z kľúčových a pritom aktuálnych výskumných oblastí metageografie, ktorá môže účinným spôsobom prispieť k riešeniu vlastných geografických, teoreticko-metodických, empirických, aplikačných a didaktických problémov, a tým nepriamo prispieť k zvýšeniu jej vedeckej váhy. Hlavným tmelom medzi idiografickým a nomotetickým charakterom geografie by mohla byť napr. regionálna geografia s jej zmiešaným charakterom (bližšie Matlovič, 2006b; Žigrai, 2006). Na poli svetovej geografie sa aj dnes vedú intenzívne diskusie o metageografických témach a hľadajú sa podoby geografie pre 21. storočie. Jednou z kľúčových otázok aktuálneho diskurzu je aj problematika identity, autonómie a jednoty geografie ako vednej disciplíny (Matlovič, 2007, s. 3).

Obr. 7: Schéma zobrazujúca zmysel a cieľ metageografie

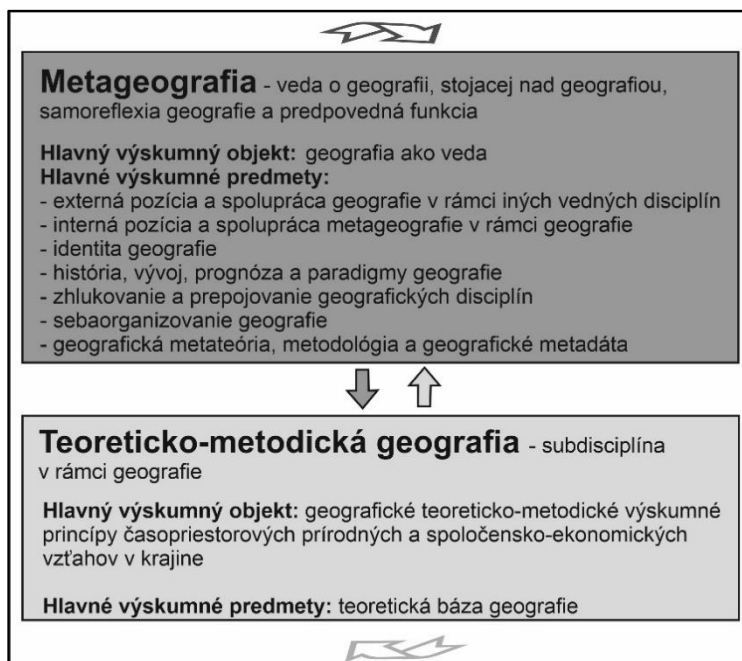

Zdroj: Žigrai, 2022, v tlači

„**Teoretická geografia** je jednou z najmladších čiastkových geografických disciplín, ktorá vznikla a rozvíjala sa v druhej polovici 20. storočia. Jej zrod úzko súvisel s rozvojom náuky o vede a je odrazom úsilia vedcov o poznanie procesov, ktoré určujú rozmach vedy v období vedecko-technickej revolúcie. Teoretická geografia nenahrádza všeobecnú teóriu geografie, ani čiastkové teórie jednotlivých geografických vied. Je však úsilím geografov o poznanie samotnej geografie ako vedy“ (Demek, 1987, s. 7).

„Metageografia by mala v prvom rade odľahčiť teoretickú geografiu od jej metavednej nadstavby, aby sa mohla sústrediť predovšetkým na rozpracovávanie teoretických aspektov geografie, t. j. zovšeobecňovanie poznatkov získaných empirickým a aplikovaným výskumom krajiny. Okrem toho teoretická geografia prostredníctvom metateórie, metodológie, metajazyka a metadát vytvára určitý metavedný rámec pre rozvoj metodologickej, empirickej, aplikačnej a didactickej geografie“ (Žigrai, 2004, s. 23).

Obr. 8: Schematické porovnanie hlavných výskumných objektov a predmetov metageografie a teoretickej geografie a ich vzájomné prepojenie

Zdroj: upravené podľa Žigrai, 2004, s. 28

Aby sme poukázali na rozdiel medzi obsahom metageografie a teoretickej geografie (Obr. 8) – a teda aj na možnosť, ba nevyhnutnosť chápať ich v rozdielnych rovinách, a nemiešať ich úlohy, uvedieme tiež charakteristiku teoretickej geografie. Podľa J. Paulova (Paulov, 1984, s.18) jej úloha spočíva v zovšeobecňovaní a vysvetľovaní faktov, vo formulácii pravidiel (zákonitostí) priestorového usporiadania krajinnej sféry ako celku alebo jej jednotlivých geosfér a vo formulácii teórií. Podstatné prvky a väzby, zložité, dynamické geografické systémy umožňuje vyjadriť v priestorových modeloch a matematických vzorcach. Podrobnejšie poznatky k problematike teoretickej geografie predstavil vo svojej monografii J. Demek (Demek, 1987, s. 40-47).

Záver

Štúdia prináša základné informácie o geografii ako vede, ktoré sú výsledkom syntéz najnovšej (a sčasti aj klasickej) geografickej literatúry. Vychádzame nielen z domácich, ale predovšetkým zo zahraničných odborných prác, ktoré sú v mnohých prípadoch veľmi ťažko dostupné. Problematika je zhrnutá v jednom celku,

a preto študentom odpadá pracné a dlhotrvajúce vytváranie rešerše literatúry a jej obsahovej analýzy.

Tak ako sme uviedli, geografia je v podstate stará ako je staré ľudstvo, jeho myslenie, spoločnosť, kultúra či prostredie, v ktorom žilo. Jej vedeckosť sa začala formovať ako jednej z najstarších vied ešte v období antiky, keď naše územie žilo v dávnej prehistórii – v praveku. Moderné vedecké prvky prenikali do geografie od 16. resp. 17. storočia, kedy sa začala postupne transformovať na modernú vedu. Jej kreovanie (objektu, predmetu či paradigmy) pokračuje aj v súčasnosti, a problém vývoja geografie je čím ďalej pálčivejší v modernom globalizujúcom sa svete tretieho tisícročia.

K tomu, aby spoločnosť postupne prestala vidieť geografiu romantizujúcou optikou dobrodružného cestovania, poznávania krajín, preberania informácií z príbuzných vied, ale i vizuálne modernou technikou spracovaných filmových cestopisov, dokumentov či životopisov, je potrebné poukázať na jej vedeckosť.

Tento proces si vyžaduje výchovu mladých odborníkov, učiteľov či mienkotvorných pracovníkov, ktorí budú mať dostatočné, respektíve základné prehľadové vedomosti z metageografie.

Našu štúdiu preto neuzatvárame myšlienkou slovenského či zahraničného geografa, ale myšlienkou človeka, ktorý celý život pracoval pre ľudí, ich vnútorný pokoj, pre kultúru, vzdelanie a duchovný odkaz a zároveň patril aj napriek vládnej perzekúcii medzi popredných slovenských vzdelancov a mysliteľov 20. storočia. Ladislav Hanus, významný slovenský filozof, rímsko-katolícky teológ, pedagóg, publicista a prekladateľ vo svojej knihe – filozofickej eseji „Človek a kultúra“ vydanéj po jeho smrti v roku 1997 na strane 37 píše: „Jednotlivé odborné vedy hľadajú a nachádzajú konex [spojenie] medzi sebou a konex [spojenie] so zásadnými princípmi metafyzickými, ktoré predstavujú medze samotnej vedy. Až nárúživo pociťujú potrebu metafyzického fundovania svojej disciplíny... A vtedy majú vedomie plného obsiahnutia dosiahnuteľnej vedomosti.“

Podakovanie

Štúdia vznikla v rámci riešenia projektu Vedeckej grantovej agentúry Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu SR a Slovenskej akadémie vied VEGA č. 1/0667/21 *Environmentálne špecifiká životného prostredia vybraných montánných vodohospodárskych systémov na Slovensku*. Výsledky štúdie predstavujú fundamentálne teoreticko-metodologické a konceptualizačné východiská na naplnenie cieľov projektu.

Poznámka autorov

Časti textov v štúdií označené úvodzovkami nie sú doslovnými citátmi pôvodných prekladov z cudzích jazykov, ale vzhľadom k zložitosti obsahu pôvodných textov (často filozofických myšlienok) ide o parafrázy so zachovaním pôvodného významu a obsahu, ktorý je prispôsobený štylistike a syntaxu slovenského jazyka. A časti textov v štúdií písané kurzívou sú citátmi pôvodných prekladov z cudzích jazykov.

Literatúra

- AGNEW, J. 1987: *Place and Politics: the Geographical Mediation of State and Society*. Boston: Allen & Unwin, 267 p.
- BEDNÁRIKOVÁ, M. 2013: *Úvod do metodológie vied*. Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 95 s.
- BENČO, J. 2001: *Metodológia vedeckého výskumu*. Bratislava: Iris, 194 s.
- BERNAL, J. D. 1960: *Věda v dějinách I*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 599 s.
- BIELIK, J. 2019a: *Methodology of Science. An Introduction*. Bratislava: Comenius University in Bratislava, 232 s.
- BIELIK, J. 2019b: *Metodologické aspekty vedy*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 340 s.
- BONNETT, A. 2008: *What is Geography?* London: SAGE Publications Ltd., 158 p.
- BUNGE, W. 1962: *Theoretical Geography*. Lund: C. W. K. Gleerup Publishers, 210 p.
- CLIFFORD, N. – FRENCH, S. – VALENTINE, G. 2010: *Getting Started in Geographical Research: How This Book Can Help*. In CLIFFORD, N. – FRENCH, S. – VALENTINE, G. eds.: *Key Methods in Geography*, London: SAGE Publications Ltd., p. 3-15.
- CRESSWELL, T. 2004: *Place – a Short Introduction*. Oxford: Blackwell, 153 p.
- CSÁMPAI, O. 2013: *Elementárium kvantitatívneho výskumu*. Trnava: OLIVA, 145 s.
- ČERNÍK, V. – VICENÍK, J. 2011: *Úvod do metodológie spoločenských vied*. Bratislava: IRIS, 386 s.
- ČINČURA, J. ed. 1983: *Encyklopédia Zeme*. Bratislava: Obzor, 717 s.
- DARDEL, E. 1952: *L'homme de la terre: nature de réalité géographique*. Paris: Presses Universitaires de France, 133 p.
- DEMEK, J. 1977: *Úvod do studia geografie. Teoretické základy geografie*. Brno: Geografický ústav Československej akadémie vied v Brně, 93 s.

- DEMEK, J. 1987: Úvod do štúdia teoretickej geografie. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 241 s.
- DODIG-CRNKOVIĆ, G. 2003: Shifting the Paradigm of the Philosophy of Science: the Philosophy of Information and a New Renaissance. *Minds and Machines*, Vol. 13, No. 4, p. 521-536.
- EGER, L. – EGEROVÁ, D. 2017: Základy metodologie výzkumu. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, 184 s.
- FILKORN, V. 2009: Obrazy vedy. Veda o vede. Bratislava: Iris, 197 s.
- GETIS, A. – BJELLAND, M., D. – GETIS, V. 2018: Introduction to Geography. Fifteenth edition, New York: Published by McGraw-Hill Education, 413 p.
- HANUS, L. 1997: Človek a kultúra. Bratislava: Lúč, 309 s.
- HAVRLANT, M. – BUZEK, L. – WAHLA, A. – VENCÁLEK, J. 1982: Geografický terminologický slovník. Ostrava: Pedagogická fakulta v Ostravě, 264 s.
- HENDL, J. – REMR, J. 2017: Metody výzkumu a evaluace. Praha: Portál, 372 s.
- HENDL, J. 2008: Kvalitativný výskum. Základní teorie, metody a aplikace. Praha: Portál, 407 s.
- HOLT-JENSEN, A. 2018: Geography – History and Concepts. London: SAGE, 276 p.
- IVANIČKA, K. ed. 1963: Teoretické problémy geografie. *Acta Geologica et Geographica Universitatis Comenianae. Geographica*, 3, Bratislava: SPN, 229 s.
- IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, M. – MANÍKOVÁ, Z. 1979: Slovník cudzích slov A/Z. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 943 s.
- JĘDRZEJCZYK, D. 2001: Wprowadzenie do geografii humanistycznej. Warszawa: Wydział Geografii i Studiów Regionalnych Uniwersytet Warszawski, 143 s.
- KASA, J. – ŠVEC, Š. 2005: Slovník cudzích termínov v športe. Bratislava: Fakulta telesnej výchovy a športu Univerzity Komenského, 125 s.
- KATRIAK, M. – MILLY, S. 1974: Metódy a techniky sociologického výskumu. Bratislava: Edičné stredisko Vysokej školy ekonomickej, 281 s.
- KATRIAK, M. 1975: Metódy a techniky sociologického výskumu. Bratislava: VEDA, 267 s.
- KISH, G. ed. 1978: A Source Book in Geography (Source Books in the History of the Sciences). Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 453 p.
- Kolektív 1908: Ottův slovník naučný, zv. XXVII. Praha: Ottovo nakladatelství, s. 547.
- Kolektív 2005: The Hutchinson Dictionary of Geography. Abingdon: Helicon Publishing, 1326 s.
- KUBEŠ, J. 2004: Úvod do studia geografie II. České Budějovice: Katedra geografie Pedagogické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, 30 s.

- KUHN, T. S. 1982: Štruktúra vedeckých revolúcií. Bratislava: Pravda, 287 s.
- KUNSKÝ, J. 1935: Všeobecný zeměpis. Olomouc: Nakladatelství R. Promberger, 396 s.
- KUNSKÝ, J. 1960: Všeobecný zeměpis I. Úvod do studia. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 517 s.
- MACK, Ch., A. 2018: How to Write a Good Scientific Paper. Bellingham, Washington: SPIE press, XI+108 p.
- MATLOVIČ, R. – MATLOVIČOVÁ, K. 2007: Koncept miesta vo vývoji geografického myslenia. In KRAFT, S. – MIČKOVÁ, K. – ŘYPL, J. – ŠVEC, P. VANČURA, M. eds.: Česká geografie v evropském prostoru. České Budějovice: Jihočeská univerzita, s. 181-190.
- MATLOVIČ, R. – MATLOVIČOVÁ, K. 2015: Geografické myslenie. Prešov: Fakulta humanitných a prírodných vied, 321 s.
- MATLOVIČ, R. 2006a: Geografia - hľadanie tmelu (k otázke autonómie a jednoty geografie, jej externej pozície a inštitucionálneho začlenenia so zreteľom na slovenskú situáciu). Folia geographica, 9, s. 6-43.
- MATLOVIČ, R. 2006b: K problematike hľadania platformy symbiózy idiografického a nomotetického spôsobu produkcie geografických poznatkov. Geografická revue, roč. 2, č. 2, s. 25-39.
- MATLOVIČ, R. 2007: Hybridná idiograficko-nomotetická povaha geografie a koncept miesta s dôrazom na humánnu geografiu. Geografický časopis, roč. 59, č. 1, s. 3- 23.
- MATLOVIČ, R., 2009. K problematike novej systemizácie regionálnogeografických poznatkov. In Acta Geographica Universitatis Comenianae, č. 53, s. 11-18.
- MATTHEWS, J., A. – HERBERT, D. T. 2008: Geography. A Very Short Introduction. Oxford, New York: Oxford University Press, 181 p.
- MIČIAN, Ľ. 1995: Problémy metageografie a metakartografie vo svetle východo a stredoeurópskej literatúry. Geografický časopis, roč. 47, č. 2, s. 63-73.
- MICHAELI, E. – IVANOVÁ, M. 2015: Geografická tektológia – metageografia: (úvod do štúdia geografie). Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 252 s.
- MONKHOUSE, F., J. 2017: A Dictionary of Geography. New York: Taylor & Francis Group, 378 p.
- NAGEL, E. 1961: The Structure of Science. Problems in the Logic of Scientific Explanation. London: Routledge, XII + 618 p.
- NOVOTNÁ, M. 2015: Teoretická geografie. Plzeň: Ekonomická fakulta Západočeské univerzity v Plzni, 40 s.

- ONDREJKOVIČ, P. 2005: Úvod do metodológie sociálnych vied. Základy metodológie kvantitatívneho výskumu. Nitra: Regent, 173 s.
- PAULOV, J. 1984: Úvod do geografie. In MIČIAN, L. a kol. Zemepis pre I. ročník gymnázia. Bratislava: SPN, s. 12-37.
- PEET, R. 1998: *Modern Geographical Thought*. Oxford: Blackwell Publishers Ltd., 342 p.
- PITZL, G., R. 2004: *Encyclopedia of Human Geography*. Westport, London: Greenwood Publishing Group, 294 p.
- PROCHÁZKA, V. ed. 1967: *Příruční slovník naučný*, IV. díl. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 933 s.
- REICHEL, J. 2009: *Kapitoly metodologie sociálních výzkumů*. Praha: Grada, 184 s.
- REJZEK, J. 2001: *Český etymologický slovník*. Voznice: nakladatelství LEDA, 752 s.
- RELPH, E. 1970: An Inquiry into the Relations between Phenomenology and Geography. *Canadian Geographer*, Vol. 14, Issue 3, p. 193-201.
- RIEDLOVÁ, M. – DEMEK, J. – PECH, J. 1980: *Úvod do studia geografie a dějiny geografie*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 158 s.
- ROLLER, D., R. 2014: *The Geography of Strabo*. Cambridge: Cambridge University Press, p. XV + 891.
- ROSENBERG, A. 2005: *Philosophy of Science. A Contemporary Introduction*. New York, London: Routledge, 213 p.
- ROZENTAĽ, M., M. ed. 1974: *Filozofický slovník*. Bratislava: Pravda, s. 619.
- SIWEK, T. – HOCH, T. 2010: *Úvod do studia geografie I*. Ostrava: Přírodovědecká fakulta Ostravské univerzity, 70 s.
- SKOKAN, L. 2004: *Úvod do teoretickej geografie I*. Ústí nad Labem: Pedagogická fakulta UJEP v Ústí nad Labem, 148 s.
- ŠPAŇÁR, J. – HRABOVSKÝ J. 2003: *Latinsko – slovenský, Slovensko – latinský slovník*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1222 s.
- TUAN, Y., F. 1977: *Space and Place: The Perspective of Experience*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 235 p.
- TUOMELA, R. 1987: Science, Protoscience, Pseudoscience. In Pitt, J. C. – Pera, M. eds.: *Rational Changes in Sciences*. Dordrecht: Kluwer, p. 83-101.
- VICENÍK, J. 2000a: *Úvod do problematiky metodológie vied (I)*. *Organon F*, roč. 7, č. 1, s. 78-89.
- VICENÍK, J. 2000b: *Úvod do problematiky metodológie vied (II)*. *Organon F*, roč. 7, č. 2, s. 196-209.
- VITÁSEK, F. 1948: *Fyzický zeměpis. Díl I., Ovzduší a vodstvo*. Praha: Nakladatelství Melantrich v Prahe, 395 s.

- WITHERICK, M. – ROSS, S. – SMALL, J. 2001: A Modern Dictionary of Geography. London: Oxford University Press, 293 p.
- ZHAO, Y. – DU, J. – WU, Y. 2020: Impact of JD Bernal's Thoughts in the Science of Science upon China: Implications for Today's Quantitative Studies of Science. *Quantitative Science Studies*, vol. 1, No. 3, p. 959-968.
- ЖЕКУЛИН В. С. 1987: О структурных уровнях организации географической науки. В географии в системе наук. Ленинград: Наука, с. 32-52.
- ŽIGRAJ, F. 2004: Význam metageografie pre prepojenie základného a aplikovaného geografického výskumu. In *Geografické štúdie*, Nr. 12, s. 18-29.
- ŽIGRAJ, F. 2006: Význam a pozícia geografie na rozhraní nomotetických a idiografických vedných disciplín (Vybrané metavedné aspekty). *Geografická revue*, roč. 2, č. 2, s. 748-758.
- ŽIGRAJ, F. 2007: Prínos metageografie a metakrajinnej ekológie k rozvoju krajinnej ekológie na Slovensku. *Folia geographica* II, s. 89-109.
- ŽIGRAJ, F. 2022: Možnosti uplatnenia geografie a krajinnej ekológie pri riešení COVID-19 problematiky (metavedecké úvahy). In *Geografické informácie*, Nr. 1, v tlači.

Prijaté: 14. 2. 2022

Akceptované: 9. 9. 2022

Názov: **Geografické štúdie Nr. 15**

Vydavateľ: BELIANUM, vydavateľstvo UMB v Banskej Bystrici,
Fakulta prírodných vied UMB, Katedra geografie a geológie

Rok vydania: 2022

Miesto vydania: Banská Bystrica

Počet strán: 183

Za odbornú, obsahovú, jazykovú a štylistickú úpravu príspevkov zodpovedajú autori. Rukopis neprešiel jazykovou úpravou.

ISBN 978-80-557-2017-3

EAN 9788055720173

DOI <https://doi.org/10.24040/2022.9788055720173>

ISBN 978-80-557-2017-3

9 788055 720173